T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ORTADOĞU SOSYOLOJİSİ VE ANTROPOLOJİSİ ANABİLİM DALI

ORTADOĞU'DA YENİDEN YAPILANMA SÜRECİNDE KÜLTÜR – İKTİDAR İLİŞKİLERİ (2003 IRAK SAVAŞI SONRASI)

Yüksek Lisans Tezi

ULAŞ BAYRAKTAROĞLU

İstanbul, 2009

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ORTADOĞU SOSYOLOJİSİ VE ANTROPOLOJİSİ ANABİLİM DALI

ORTADOĞU'DA YENİDEN YAPILANMA SÜRECİNDE KÜLTÜR – İKTİDAR İLİŞKİLERİ (2003 IRAK SAVAŞI SONRASI)

Yüksek Lisans Tezi

ULAŞ BAYRAKTAROĞLU

Danışman: YARD. DOÇ. DR ŞEBNEM GÜLFİDAN

İstanbul, 2009

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Ortadoğu Sosyolojisi ve Antropolojisi Anabilim Dalı'nda 301100520060003 no. lu Ulaş BAYRAKTAROĞLU' nun hazırladığı "Ortadoğu'da Yeniden Yapılanma Sürecinde Kültür-İktidar İlişkileri (2003 Irak Savaşı Sonrası)" konulu YÜKSEK LİSANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin 15. maddesi uyarınca ……………….. tarihinde saat ……:……. de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin ....' ne OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Yard. Doç. Dr. Şebnem GÜLFİDAN	Kabul	
Prof. Dr. Aynur İLYASOĞLU	Kabul	
Yard. Doç. Dr. İ. Murat BOZKURT	Kabul	

ÖZET

Bu tez 2003 Irak savaşı sonrası Ortadoğu'da yeniden yapılanma sürecini kültür ve iktidar ilişkileri bağlamında açıklamayı amaçlamaktadır. Varılan sonuçlar tarihsel bir arka plan ile desteklenmektedir ve 2003 öncesi ve sonrası Ortadoğu karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Kültürel bir temel oluşturmak için özellikle Ortadoğu'da din ve etnisite konuları ayrı ayrı incelenmiştir. 2003'te Irak'ın işgali sonrası Ortadoğu'nun tekrar siyasi bir merkez haline geldiği genel sonucuna varılmış ve bu siyasi merkezin oluşum süreci tarihsel olarak incelenmiştir. Uluslararası egemen güçlerin Ortadoğu'ya müdahaleleri, onlara karşı ortaya çıkan yerel direnişler ve yerel kültürler arasındaki çatışmalar incelenerek bölge ile ilgili bazı sonuçlara varılmıştır. Genel olarak bu dönem yeniden yapılanma süreci olarak adlandırılmaktadır. Tez genel ve kronolojik bir anlatım yöntemi izlese de, işgal edilen bölgeler örnekler olarak ele alınmıştır. Tezin hazırlanışında uygulanan literatür taramasında çeşitli birinci el ve ikinci el kaynaklar kullanılmıştır. Ayrıca yeniden yapılanma ve kültür iktidar ilişkileri kavramları teorik çerçeve oluşturmak üzere iki ayrı kısımda ele alınmıştır. Bu bileşik kavramlar tek tek ve bütünlüklü bir biçimde analiz edilmeye çalışılmıştır. Ortadoğu tarihindeki devletler ve iktidar ilişkileri ve dinin rolü tarihsel gelişimiyle beraber ele alınmıştır. Ortadoğu'da din ve etnisite konuları kültürel farklılıklara ve ortaklılıklara yol açan zeminlerin belirlenebilmesi için incelenmiştir. Buradan hegomonya ilişkilerine, yerel direnişlere ya da kültürel çatışmalara varan süreçlerin temelleri araştırılmıştır.

ABSTRACT

This thesis aims to explain the restructuring of the Middle East following the 2003 Iraq War within the context of culture-power relationship. The findings are supported by a historical background and the Middle East situation before and after the invasion of March, 2003 is analyzed from a comparative perspective. In order to build up a cultural basis, religion and ethnicity in the Middle East are considered separately. It is assessed that the Middle East has once more become a political focus and the development of this issue is examined historically. The investigation of the international hegemonic forces' interventions to the Middle East, the local resistances movements and the conflicts among local cultures led us to various conclusions regarding the region. Generally, this period is referred as the restructuring period. Although the thesis pursues a general and chronological narrative method, occupied regions are analyzed as examples. In the preparation of this thesis, a literature review of first and second hand sources are utilized. Besides, in order to attain a theoretical framework the concept of restructuring and the relationship between cultural and power are discussed in two separate parts. These interconnected concepts are analyzed separately and as a whole. The relationship between the state and power and the role of religion in the Middle Eastern history are discussed in line with their historical development. In order to determine the causes of cultural differences and similarites, religion and ethnicity in the Middle East are analyzed; henceforth, the basis of hegemonic relations, local resistance or cultural conflicts are studied.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

Bugün yüksek üretim teknolojisine sahip sanayileşmiş büyük devletler ve uluslararası örgütler Ortadoğu'da egemenlik alanlarının yeniden paylaşımıyla ilgili planlamalar yapmaktadırlar. Düne göre değişen güç ilişkilerinin nasıl yeniden üretileceğiyle ilgili sorunlarının aşılmamış olması bir yana, daha çok gücün nasıl kullanılacağı, elde tutulacağı ve egemenlik alanlarının nasıl arttırılacağı sorunsalları varlıklarını korumaktadır. Böyle bir noktadan bakıldığında, tüm uluslararası ve bölgesel güçler için Ortadoğu artık hesaplaşma alanıdır. SSCB'nin dağılışı sonrasında ve özellikle de ABD'nin elde ettiği "11 Eylül saldırıları bahanesi"[1] ile beraber Ortadoğu tekrar bir siyasi merkez haline gelmiştir.

Bölgenin yeniden siyasi bir merkez haline geldiği yeni dönem, yeniden yapılanma dönemi olarak nitelendirilmektedir. Bu yeniden yapılanma dönemini siyasi olgularla sınırlandırmanın yetersiz bir analiz olacağından hareketle, bu dönemi sosyolojik ve kültürel bir bakış açısıyla ele almak doğru olacaktır. Bir örnek vermek gerekirse, sanayi devriminin, kapitalizmin doğuşunun ve ulusların ortaya çıkışının sosyo-ekonomik düzlemde yeni bir toplum yapısını ortaya çıkardığı, bu toplumun eski feodal toplumun bağrından doğduğu ve bu yeni yapının kendinden önceki toplumun köklü sosyal yapılarını da içererek gelişimine devam ettiği analizi çok genel bir yaklaşım içerir. Tek başına bu genelleme, bu dönemi ele alan bir araştırmayı doğru sonuçlara götürmez. Konuyu kültür ve iktidar ilişkileri diyalektiğinde ele almamak, mekanik bir determinizme yol açar. Diğer bir deyişle, toplumların soyso-ekonomik yapıları açısından makro ve mikro düzeydeki olguları gözden kaçırmadan analiz etmek bir zorunluluktur. Toplumların lokal ya da genel yaklaşımları, birçok parçadan oluşan kültürel bütünlüklerden etkilenirler. İktidar ilişkileri ise bunun sonucunda ortaya çıkan eğilimleri önemli ölçüde biçimlendirmiş ve biçimlendirmektedir. Örneğin, tarih ilerledikçe insanlığın ortak çıkarları, toplumların büyük çoğunluğu tarafından daha çok benimsenmektedir. Ortaçağda toplumların Hıristiyan veya Müslüman olmaları

[1] Bknz. Samir Amin, **Liberal Virüs: Sürekli Savaş ve Dünyanın Amerikanlaştırılması,** Fikret Başkaya (editör), İstanbul, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2004.

birbirlerine karşı savaş sebebiyken, bugün medeniyetler çatışması yaklaşımlarına karşın dinler arası bir barış ve uyum anlayışı çoğu toplum tarafından söylem düzeyinde kabul görmektedir. Bugün düne göre değişmeyen tek şey, sorunlar ve çözümleri arasındaki ince çizgiyi egemen güçler arasındaki çıkarların belirlemesidir. Günümüzde İsrailliye göre Filistin onun asıl toprağı iken, Filistinliye göre İsrail işgalci ve sömürgecidir. Ortadoğu halklarına göre önce Osmanlı İmparatorluğu, daha sonra İngiltere ve Fransa ve bugün ABD, İsrail, İngiltere gibi ülkeler sömürgeci konumundayken, sömürgecilere göre Ortadoğu kontrol edilmesi ve kaynakları kullanılması gereken bir bölgedir.

Genel olarak toplumların birbirini tehdit olarak algılamasının temel sebebi salt iktisadi, yani kıt kaynaklar, olamaz; çünkü bugün dünyada tüm insanlara rahatça yetecek ölçüde kaynak mevcuttur. Soyut bir kültürel farklılık da olamaz, çünkü o da sosyal ve iktisadi yapıyla etkileşim içerisinde gelişir. O zaman toplumların birbirini tehdit olarak algılamalarının sonucu olarak ortaya çıkan çatışmaların sebebi nedir? Ortadoğu, dün olduğu gibi bugün de çatışmaların merkezi olduğundan, bu bölgenin kültür ve iktidar ilişkilerinin incelenmesi bu sorunun cevabına ışık tutacaktır. Zira Ortadoğu, dün olduğu gibi bugün de hem sorunun hem de çözümünün merkezidir.

İnsanlık tarihinin başlangıcından bu yana toplumsal gelişimin merkezi olma dinamiklerini içeren Ortadoğu; 15. ve 16. yüzyıllarda coğrafi keşiflerin eşliğinde Avrupa'nın teknolojik, siyasal ve sosyal gelişimiyle beraber merkez olma özelliğini kısmen yitirmeye başlamıştı. Batı'da sanayi devrimi ve daha sonra uluslararası sömürgecilikle beraber kapitalizmin gelişim döneminde ise, Ortadoğu merkez olma özelliğini yitirmiş ve o dönemde Batı, bölge için toplumsal gelişimin merkezi haline gelmiştir. Sümerlilerin yazıyı bulması, Mezopotamya'da teknolojik gelişmelerle neolitik devrimin ilerlemesi, tarımsal üretimde gelişme, ilk devletlerin oluşumu, tarihin daha sonraki evrelerinde üç en yaygın tek tanrılı dinin ortaya çıkışı gibi olgular, Ortadoğu'nun sürekli bir merkez olarak kalmasını sağlayamamıştır. Ortadoğu'da yaygın egemenlik alanına sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülme dönemini yine böyle bir perspektifle ele almak gerekir.[2]

---

[2] Albert Hourani, **Arap Halkları Tarihi,** Yavuz Alogan (çev.), İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, s. 309.

Alt yapının yanı sıra üretim ilişkilerinin gelişimi kendisiyle uyumlu bir üst yapıyı biçimlendirir. Siyasal yönetimler üst yapının en etkin sayılabilecek unsuruysa, bunun karşısında döngüsel bir biçimde alt yapıyı etkilediğini de belirlemek doğru olacaktır. Bronz Çağ'ından Demir Çağ'ına geçerken Hitit İmparatorluğu'nun gösterdiği işlevi Osmanlı İmparatorluğu feodal üretimden kapitalist üretime geçişte, yani sanayi devriminde, gösterememiştir. Bu da bölgenin kaderinde etkili olmuştur. Bölgenin bugünkü durumunu ya da bugünkü durumuna sebep olan tarihsel gelişimini sadece iç dinamikleriyle ele almak tahlillerimizde bizi oldukça sığ ve tek taraflı bırakacaktır.

Kendi egemenlik ilişkileri perspektifleri doğrultusunda Batı'dan Doğu'yu kavramak, yani "Oryantalizm"[3], ya da Doğu'dan Ortadoğu'yu yorumlamak nesnelliğe yakın bilimsel sonuçları elde etmemize hizmet etmeyecektir. Yunan medeniyetinin, Roma İmparatorluğu'nun ya da İskender'in, Hunların, Çin İmparatorluğunun, Hint medeniyetinin bölgeyle ilişkileri ve etkileşimi incelenmelidir. Bir dönem için İngiltere ve Fransa'nın, başka bir dönem için SSCB'nin ya da son dönem için ABD, AB, Rusya ve Çin'in bölgeyle ilişkileri ve etkileşimi bir bütünlük içinde incelenmelidir. Baharat ve İpek yolları, bölgedeki boğazlar, su yolları ve limanlar, yeni yollar keşfedilinceye ya da ulaşım teknolojisi gelişinceye kadar ticarette değiş-tokuşun kültürel etkileşimin çok önemli unsurları idi. Verimli tarımsal alanlar, yer altı ve yer üstü kaynaklar, yine gerek kültürel etkileşimde gerekse de güçlü devletlerin ve köklü medeniyetlerin ortaya çıkışında önemli etkenler olmuştur. Önem oranı değişmekle beraber hala bahsettiğimiz bu özellikler dünya çapında egemenlik ilişkilerinin ve toplumsal gelişimin önemli dinamikleri arasındadır.

Kültür kavramı, insanın doğaya karşı yarattığı sosyal ya da ekonomik her şeyi içeren geniş bir perspektifle ele alınmalıdır. Kültür kavramının ekonomik örgütlenmeler ele alınmadan yalnızca etnik, dil, din veya psikolojik birliktelik gibi sosyal kavramlarla daraltılması altyapı ilişkileri üzerinde biçimlenen tüm sosyal yapıyı tanımlamamızda yetersiz kalır. Bu nedenle tüm zorluklarına rağmen kültür kavramını yukarıda belirttiğimiz genişlikle ele almamız gerçekliğe yaklaşabilmemiz için bir zorunluluktur. Örneğin, Ortadoğu tarihinde önemli bir unsur olan Hitit toplumu ve devleti soyut bir

[3] Edward W. Said, **Oryantalizm**, Nezih Uzel (çev), İstanbul, İrfan Yayınevi, 1998, ss. 20-120.

kültürel yapı olarak incelenemez. Mutlaka sosyal ve ekonomik bir yapılanma ve Ortadoğu'nun bir parçası olarak ele alınmalıdır. Böylece etki alanı ve kendi iç dinamiklerini analiz edebiliriz. Hitit İmparatorluğu tarihte güçlü ve düzenli ordusu ile anılır. Fakat Hitit devletinin siyasi üstyapısı sadece askeri bir yapılanmadan ibaret değildir. Hitit Devleti birçok savaşı savaşmadan anlaşmalarla kazanmıştır. Mısırlılara karşı, savaş aleti olarak demirin ve savaş arabalarının kullanılması üstünlüğü ile kazandığı, üretimdeki bu gelişmişliğini güçlü ordusu ile kuvvetlendirdiği bir gerçektir. M.Ö. 1280'de bilinen ilk yazılı anlaşma olan Kadeş Antlaşmasıyla sonlanan savaşta ise, Mısır ve Hitit ordularının birbirine güç olarak yakın olduğu bir dönemde Mısır'la uzlaşmayı tercih etmiştir. Bu örnekten de sosyal ve iktisadi olguların iç içe geçtiğini ve kültür kavramına çözümlemelerde kullanılabilir bir muhteva kattığını anlayabiliriz.

Batıda Fas'tan doğuda Moğolistan'a, kuzeyde Kafkasya'dan güneyde Somali'ye kadar uzanan Afrika ve Asya ülkelerinden oluşan bölgeyi "geniş Ortadoğu" olarak ele alırsak: bugünkü ulusal sınırlar dâhilinde Türkiye, Azerbeycan, Gürcistan, Ermenistan, İran, Irak, Suriye, Kıbrıs, Lübnan, Ürdün, İsrail, Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen, Katar, Umman, Bahreyn, Mısır, Afganistan gibi ekonomik ve toplumsal yapıları çok çeşitlilik gösteren birçok ülkeden bahsetmemiz gerekir. Bu mevcut ulusal sınırlarla bölünmüş Ortadoğu sabit ve mutlak değildir.[4] Yarın değişmeyeceğinin de garantisi yoktur. Bu noktada tartışmayı bugünkü verilerle bile biraz derinleştirecek olursak, herkese göre Ortadoğu haritası farklıdır. Kıbrıs'tan Ermenistan'a, Musul-Kerkük'ten Filistin'e bütün bölgeler ihtilaflıdır ve herkes kendi penceresinden ya hakkını aramakta ya da bir başkasının hakkını gasp etmeyi kendi hakkı olarak görmektedir. Her ne kadar mevcut sınırlar yukarıda anlattığımız gibi çizilmiş olsa da, tüm bölgeyi kapsayan iç içe geçmiş kültürel bir heterojen yapı söz konusudur.[5] Bunun yanı sıra çeşitli bölgelerde aynı dine ve etnik yapıya mensup olanların yoğunlaşmaları da söz konusudur. Nüfus yoğunluğu açısından Türk, Kürt, Arap ve Fars halklarının toplumsal yoğunlaşmaları başta gelmektedir. Türk, Arap, Fars, Gürcü, Ermeni, Azeri, Afgan ve Rum halkları belirli ulus-devletlerde birleşik

---

[4] Richard Antoun ve Harık, Iliya, ed., **Rural Politics and Social Change in the Middle East**, Bloomington (Indiana), Indiana University Press, 1968 ss. 30-50.
[5] Bknz. William Bayner Fisher, **The Middle East: A Physical, Social and Regional Geography**, London, Methuen and Company, 1950.

varlıklarını sürdürmektedirler. Bunun yanı sıra, dini ve mezhepsel özelliklerine göre Müslüman (Sünni, Şii, Alevi gibi), Hıristiyan, Musevi topluluklarıyla birlikte bölge heterojen bir yapı oluşturur.

Ortadoğu, gerek hidrokarbon kaynakları, gerekse jeo-stratejik önemi nedeniyle, özellikle 2003 Irak savaşı sonrası dünya siyasetinin ve hegemonya mücadelelerinin merkezi haline gelmiştir. Irak'ın işgali ile beraber dolaylı müdahalelerin yerini açık işgal politikası almıştır. Uluslararası egemen güçlerin bahsettiğimiz bu açık işgal politikaları, bu coğrafyada kendi aralarındaki hegemonya mücadelesini de derinleştirmiştir. Ortadoğu üzerindeki hegemonya mücadelesinin belirleyici olarak savaş ve işgal araçlarıyla sürdürüleceği bir döneme girildiğinin sinyalleri 1991 Körfez savaşıyla verilmiştir. Ortadoğu'nun çok kültürlü yapısı bölgesel savaşlara ve çatışmalara uygundur. Dolayısıyla, bölgedeki yerleşik kültürlerin barış içinde yaşayamamaları için uluslararası egemen güçler her türlü kışkırtma politikasını uyguladılar. Mikro milliyetçiliğin, aşiretçiliğin ve mezhepçiliğin kışkırtılarak çatışmalı durumun sürdürülmesinden çıkar sağlamaya dayanan bu politika halen devam etmektedir ve bölgede hegemonya sağlamak isteyen uluslararası egemen güçler kendi nüfuz alanlarını bu politikaya dayanarak oluşturmak istemektedirler. Ortadoğu'da yeniden yapılanma ABD önderliğinde uluslararası egemen güçlerin müdahalesi ve işgaliyle gerçekleşmiştir ve bu dış güçler bölgenin kültürel yapısından kendi ideolojilerine uygun iktidarlar oluşturmayı amaçladıklarından daha evvel iktidarda olmayan grupları desteklemişler ve desteklemektedirler. Bu süreçte yeni muhalefet odakları ortaya çıkmış ve bölgede kültürler arası çatışmalar ivme kazanmıştır.

Bu tezin hazırlanışında metodoloji olarak literatür taraması uygulanmıştır. Bu bağlamda birinci ve ikinci el kaynaklardan faydalanılmıştır. Birinci ve ikinci el kaynakların seçiminde Türkçe çeviri, Türkçe ve İngilizce yazılmış ve İngilizceye çevrilmiş kaynaklar kullanılmıştır.

Tez giriş ve kaynakça hariç beş bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde tezin kavramsal çerçevesi oluşturulmaya çalışılmıştır. Yeniden yapılanma ve kültür iktidar ilişkisi kavramları müstakil bir şekilde ve aynı zamanda bir bütünlük içinde analiz

edilmeye çalışılmıştır. Yani, kültür iktidar ilişkisi açıklanmaya çalışılırken bu ilişkinin yarattığı bütünlüğün yeniden yapılanmadaki rolü incelenmiştir.

İkinci bölümde, Ortadoğu'da din ve etnisite konuları ayrı ayrı ele alınmıştır. Ortadoğu'da din konusunda Hıristiyanlık, Musevilik ve İslam bütünlüklü olarak ve içlerindeki farklılıklarla (mezhepler) ele alınmıştır. Ortadoğu'da etnisite bölümünde ise Arap, Fars, Türk, Kürt etnik yapılanmaları üzerinde yoğunluklu olarak durulmuştur. Etnisite konusunda siyasal biçimlenişler oldukça etkili olduğundan, bölüm dar bir şekilde ele alınmış ve daha çok köken konusu ile ilgilenilmiştir.

Üçüncü bölümde, Ortadoğu'nun tarihsel kökeni, Ortadoğu tarihindeki devletler ve iktidar ilişkileri ve dinin rolü tarihsel gelişimleriyle beraber incelenmiştir. Ayrıca, 2003 öncesi durumu örneklemek açısından Filistin, Afganistan ve Irak sosyolojik, kültürel ve tarihsel bir perspektifle analiz edilmiştir.

Dördüncü bölümde, 2003 yılında Irak'ın işgalinden sonraki dönem genel hatlarıyla ele alınmıştır ve 2003 sonrası dönemi örneklendirmek için yeniden Afganistan, Filistin ve Irak anlatılmıştır

Sonuç bölümünde ise, dünya çapındaki egemenlik ilişkileri açısından bölgenin son durumu ele alınarak bazı çıkarımlarda bulunulmuştur.

I. BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Yeniden Yapılanma

Kavramların ele alınış biçimleri tez çalışmalarında teorik çerçeveyi önemli ölçüde etkilerler. Yapıyı nitelendirmek için kullanılan bir kavram ise değişim sürecinden bağımsız ele alınamaz. Değişimin biçimi analiz edilmesi gerekilen bi sorunsal olarak karşımıza dikilir. Bu nedenle yeniden yapılanma kavramının, toplumsal yapıda ne tür bir değişimi anlatmakta olduğunu açıklamamız gerekmektedir. Bu sorunun cevabını bulabilmek için önce nicel ve nitel değişim kavramlarını incelemeliyiz.

Bir nitelikten başka bir niteliğe geçişe, yani bir durumdan başka bir duruma geçişe ise, nitel değişiklik denmektedir. Pozitif bilimlerde olduğu gibi sosyal bilimlerde de nitel değişiklik kökten bir durum değişikliğini anlatır. Yani sanayi devrimi ile beraber feodal toplumdan kapitalist topluma geçiş toplumsal bir nitel değişikliktir. Toplumun bu geçişte topyekün sosyo-ekonomik yapısı değişmektedir. Georges Politzer bu konuyu şu şekilde açıklamaktadır:

> "Gerçekte, nitel değişiklik bir rastlantı sonucu değildir. Nicel değişiklik derece derece artar ve her şey birbirine bağlı olduğundan özgün ve çevresel faktörlerle nitel değişiklik meydana gelir. Bu, nitel değişikliğin bir yanılsama olmadığını gösterir; nitel değişiklik, doğal bir yasaya uyan, nesnel, maddi bir olaydır. Ve bunun için de önceden görülebilen bir olaydır: bilim, belirli bir nitel değişikliğin oluşması için zorunlu nicel değişikliklerin neler olduklarını arar. Nicel ve nitel değişiklik arasındaki bağ söz götürmez ve açıktır. Diyalektik, nitel değişiklik ile nicel değişiklik arasındaki bu bağı, doğanın ve toplumun evrensel bir yasası olarak kabul eder."[6]

Yeniden yapılanma kavramı, değişimin biçimini çözümlemeye çalıştığımız iktidar ilişkilerini analiz edebilmemiz için gerekmektedir. Eski iktidar ilişkileri biçimsel olarak değişiyor ya da tahkim oluyorsa, bu durum nitel bir değişikliğe denk düşmez. Tersine, eski iktidar ilişkileri parçalanıyor, yeni bir toplumsal yapı ortaya çıkıyorsa, bu

[6] Georges Politzer, **Felsefenin Temel İlkeleri**, Muzaffer Erdost (çev), Ankara, Sol Yayınları, 2004, s.70.

durum toplumun baştan aşağı yeni bir yapılanmaya gittiğini gösterir. Büyük Ortadoğu Projesi veya Genişletilmiş Ortadoğu Projesi başta ABD olmak üzere, uluslararası egemen güçlerin dünya çapındaki iktidarlarını devam ettirmek amacıyla uyguladıkları bir plandır. Bu açıdan konuyu ele aldığımızda Ortadoğu'da nitel bir değişiklikten bahsetmemiz mümkün değildir.

Ortadoğu'da toplumsal yapının kökten nitel değişiminin dinamikleri nelerdir? Bu dinamiklerin çözümlenmesi bugün Ortadoğu için kullandığımız yeniden yapılanma kavramının açıklanmasında ön açıcı olacaktır. Büyük Ortadoğu Projesinden bahsederken uluslararası güçlerin hegemonya planlarına denk düşen iki temel unsuru ele almamız gerekir. Bunlar, enerji kaynakları ve bölgenin jeo-stratejik önemidir. Enerji kaynakları deyince bölge halklarının iktisadi durumu ile ilgili olarak bu kaynakların kimin tarafından kullanılacağı sorunsalı ile karşılaşırız. Uluslararası egemen güçler cephesinden konuyu ele aldığımızda ise, iktisadi üstünlüğe denk düşen bu enerji kaynaklarının kime karşı kullanılacağı sorunsalı ile karşılaşırız. Ortadoğu'nun jeo-stratejik önemi ise aynı zamanda Kafkaslar ve Uzak Doğu'ya açılan kapı olmasından gelir. Yani bir bütün olarak baktığımızda, Ortadoğu çapındaki hegemonya mücadelesi dünya çapındaki hegemonya mücadelesinin en önemli kilit noktalarından biridir. Bölgedeki temel çelişki ise, ezilen halklar ile uluslararası egemen güçler arasındaki çelişkidir. Aynı zamanda diğer bir temel çelişki ise, bölge ülkelerindeki totaliter rejimlerle ezilen kesimler arasındaki çelişkilerdir. Demek ki, bu mevcut iki temel uzlaşmaz çelişki derinleştikçe Ortadoğu'da kökten bir toplumsal değişme olacaktır. Politzer bu konuyu şöyle açıklamaktadır:

> "Böylece görülüyor ki, her olayda nitel değişikliğin aldığı özel niteliği incelemek gerekir. Her nitel değişme mekanik olarak patlamayla özdeş tutulmamalıdır. Ama, nitel değişikliğin büründüğü biçim ne olursa olsun, hiçbir zaman hazırlanmamış bir nitel değişiklik yoktur. Evrensel olan, nicel değişiklik ile nitel değişiklik arasındaki zorunlu bağdır."[7]

Uluslararası egemen güçler ile Ortadoğu halkları arasındaki çelişki, toplumsal yapıyı kökten değiştirecek bir unsur olduğundan dolayı nitel bir değişiklik anlatmayan bugünkü yeniden yapılanma sürecini etkileyecektir. Aynı şekilde, bölgesel bir güç

---

[7] A.e. s. 89.

faktörü olarak İran'ı ya da Irak'da işgale karşı çıkan halkı ya da Lübnan'da İsrail işgaline karşı çıkan halkı Büyük Ortadoğu Projesini hayata geçirmeye çalışan güçlerin göz önünde bulundurma zorunluğunda oldukları gibi.[8] Friederich Engels konuyu şöyle ele almaktadır:

> "Toplumsal pratik sürüp gittikçe, pratiğin seyrinde insanda algılar ve izlenimler uyandıran şeyler, birçok kez yinelenir ve insan zihnindeki bilgi sürecinde, sonucu kavram kurulmasına varan, ani bir değişme, bir sıçrama olur."[9]

Yeniden yapılanma kavramını kimi düşünürler kökten bir durum değişikliği gibi kullanmaktadırlar. 11 Eylül saldırıları sonrası, 1991 Sovyetlerin çöküşünün ardından "kapitalizmin zaferini ilan eden ve toplumsal durum açısından dünyanın sonunu ilan edenler" bu sefer de "hiçbir şey eskisi gibi olmayacak" sloganını ortaya attılar.[10] Uluslararası egemen güçlerin Ortadoğu'yu merkez alan açık işgal politikaları ile birlikte bölgesel savaşlar ve kargaşa daha çok artmıştır. Uluslararası egemen güçlerin sözcülerinin vaazettiği gibi ne demokrasi ne barış ne de refah Ortadoğu toplumlarına hakim oldu. Duyumlar ile yaşanan gerçeklik ve toplumsal pratik arasındaki ilişkiyi Politzer şöyle açıklamaktadır:

> "Duyum, aslında, gerçeğin kısmi bir yansısıdır, bize gerçeğin ancak dışsal görünümlerini bırakır. Ama insanlar, yinelenen toplumsal pratikle, işle, bu gerçeği derinleştirirler: önceleri gözlerinden kaçan iç süreçleri kavrama yeteneğini kazanırlar; görünüşün ötesinde gerçek olanı açıklayan yasalara ulaşırlar. Bu kazanç, kavramdır, her ne kadar duyumlar kavramın özümlenmesi için zorunlu ve pek çok sayıda iseler de, kavram duyumlara oranla nitel bakımdan yeni bir şeydir. Örneğin, insanlar son derece çok ve değişik durum ve koşullarda, sıcaklık duyumunu almamış olsalardı, sıcaklık kavramı hiçbir zaman oluşmayacaktı. Ama duyumlardan, enerji biçimi olarak bugünkü ısı kavramına geçmek için ısının temel özelliklerinin özümlenmesini olanaklı kılan binlerce yıllık bir toplumsal pratik gerekiyordu: insanlar "ateş yakmayı" kendi gereksinmelerini karşılamak üzere onun ısıtıcı etkilerinden yüz türlü yararlanmayı öğrendiler, çok daha sonra bir ısı miktarını ölçmesini, ısıyı işe, işi ısıya dönüştürmesini öğrendiler, vb."[11]

---

[8] Noam Chomsky, **Amerikan Müdahaleciliği,** Taylan Doğan ve Barış Zeren (çev.), İstanbul, Aram Yayıncılık, 2001, ss. 120-143.
[9] Friederich Engels, **Doğanın Diyalektiği**, Arif Gelen (çev), Ankara, Sol Yayınları, 1996, s. 323.
[10] Örneğin, Francis Fukuyama.
[11] Politzer, **age**. s.76.

Tarihsel örneklerde de gördüğümüz gibi, Ortadoğu halklarının sunulan mevcut yeniden yapılanma projesinin ötesinde kendi kaderlerini tayin etmelerinin olanaklarını elde etmeleri için bu projeyi uygulayanların karşısında farklı toplumsal alternatifi yaratmak için süre giden tarihsel dönemi yaşamaları gerekiyor kimi zaman. Mevcut iktidar ilişkilerinin parçalanacağı altüst olacağı noktaya ulaşabilmek için zamanın kısalığı ya da uzunluğu toplumsal kavrama ve bilinç sıçraması ile alakalıdır.[12]

Eski nitel durumdan yeni nitel duruma geçiş, gerçekte çok kez bir ilerlemedir. Bu aşağı olandan üstün olana bir geçiştir. İnsan, kavrama (bilincin üst biçimine) varmak üzere duyumu (bilincin alt biçimini) aştığı zaman da bu böyledir. Ama bu canlı-olmayanın canlıya nitel geçişinde de aynıdır; böyle bir durum değişikliği kesin bir ilerleme oluşturur. Bu gibi nitel değişikliklerle sonuçlanan bir hareket de, durmadan ilerleyen ve yükselen bir harekettir. Toplumların gelişmesinde de durum aynıdır.

Toplum da doğa gibi bir harekettir. Bu hareket, nicel değişikliklerden nitel değişikliklere doğru gider. Toplumun nitel dönüşümleri, böyle yavaş gelişen nicel süreçlerle hazırlanmıştır. Devrim (nitel değişiklik), bir evrimin (nicel değişikliğin) zorunlu tarihsel ürünüdür. Evrim, devrimi hazırlar ve ona ortam yaratır; devrim evrim sürecini tamamlar ve onun daha ileri etkinliğini kolaylaştırır:

> "Örneğin, 1789 Fransız Devrimi, yüz yıllık bir sınıf savaşımıyla hazırlandı. Birkaç yıl içinde (1780-1790 ...) Fransa'da öyle dikkate değer nitel değişiklikler oldu ki, nicel değişikliklerin derece derece birikimi olmasaydı, yani burjuvazinin işi bitiren en son saldırısına gelinceye ve kapitalistleri iktidara getirinceye kadar feodaliteyi hırpaladığı sayısız kısmı savaşımlar olmasaydı, bu nitel değişiklikler olanaklı olamayacaklardı."[13]

Burada da nitel bakımdan eski durumdan yeni duruma geçişin bir ilerleme oluşturduğunu gözönüne almak uygun olur. Kapitalist durum, feodal durumdan üstündür; sosyalist durum da kapitalist durumdan üstündür. Devrim aşağıdan üste geçişi sağlar. Niçin? Çünkü devrim, toplumun ekonomik düzenini, üretici güçlerin gelişmesinin gerekleri ile uygun bir hale getirir. Yalnız evrimi görmek, toplum dönüşümlerini açıklamak için yetersizdir. Gerçeğin hareketini, nicel değişiklikler ile nitel değişikliklerin zorunlu birleştiricisi olarak kavramak gereklidir.

---

[12] Bknz., S. N. Fisher, ed., **Social Forces in the Middle East**, İthaca (N.Y.), Cornell University Press, 1955.
[13] Politzer, **age.**, s. 96.

Çelişkiler bütünü olan Ortadoğu, çatışan güçlerin yeni konumlanışlarıyla beraber 2003 Irak savaşı sonrası yeni bir yapılanma dönemine girmiştir. Söz konusu olan yeni çatışmalar, yeni ittifaklar ve çatışma- ittifak biçimlerindeki değişikliklerdir. Dolayısıyla egemenlik ilişkilerinin de değişmesi söz konusudur. Örneğin ekonomik güçlerin kullanılması ile kurulan ya da dolaylı silahlı güçlerle sağlanan egemenlik biçimlerinin açık askeri işgalle sağlanması gibi.[14]

ABD'nin Ortadoğu'daki konumu açısından 1991 Körfez Savaşı yakın tarih içinde bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde ABD modern Ortadoğu'da hiçbir büyük devletin sahip olamadığı düzeyde bir siyasal etkiye ve askeri varlığa sahip olmuştur. ABD savaş sonrasında Körfez ülkelerindeki askeri varlığını sağlamlaştırmış ve bölgeye doğru güç aktarım olanaklarını büyük ölçüde iyileştirmiştir. Sonuçta bu yetenekler ABD politikalarına 'inandırıcılık' ve 'zorlayıcılık' kazandırmıştır.

ABD'nin Ortadoğu'ya düzen verme çabaları üç eksende yoğunluk kazanmıştır: Ortadoğu Barış Süreci, Çifte Çevreleme politikası ve bölgesel bir güvenlik mimarisi yaratma girişimleri.[15] Bu politikalara yakından bakıldığında, ABD'nin bölgedeki askeri konumunu güçlendirmesi sürecinde tekyanlı davranma eğilimi görülmektedir. Sonuçta, ABD ikibinli yıllar başlarken yalın askeri güce başvurarak kendi önceliklerini dayatan bir egemene dönüşmüştür. Bu kapsamda ABD'nin Ortadoğu politikaları; II. Dünya Savaşı sonrası dönemdeki politikaları ve Körfez Savaşı sonrası politikaları ayırd edilerek incelenmelidir. İncelendiğinde görülecektir ki, bu süreçte 2003 Irak savaşı sonrası politikalar, yeniden yapılanma çerçevesinde Ortadoğu'ya etki etmektedir. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, ABD'nin Ortadoğu'ya ilgisi artmıştır. Başlangıçta ABD ve İngiltere işbirliği içinde davranmıştır. 1952'de Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya alınmasıyla Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesi politikasında önemli bir adım atılmıştır. Ancak, bölgede bir güvenlik mekanizması kurulamamış, Suriye, Mısır, Irak, Cezayir ve Yemen hükümetleri Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler içine girmiştir.

---

[14] Noam Chomsky, **Dünya Nereye Gidiyor,** Taylan Doğan, Nuri Ersoy, Mehmet Kara ve Ali Kerem (çev.), İstanbul, Aram Yayıncılık, 2002, ss. 50-110.
[15] Fulya Atacan, ed., **Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu,** İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2004, ss. 349-370.

1950'li yıllar biterken artık ABD, kral atayan, sınır sorunlarını çözümleyen, istikrar arayan bir emperyal güç haline gelmiştir. 1967 Arap-İsrail Savaşı sonrasında ABD-İsrail ilişkileri günümüzdeki özel biçimini kazanmaya başlamıştır. Artık İsrail ABD tarafından bölgesel bir güç olarak algılanıyordu. 70'li yıllarda Ortadoğu Barış Süreci ile yakından ilgilenmeye başlayan Washington, Mısır-İsrail Barış Antlaşması'nın imzalanmasında önemli rol oynamıştır. İngiltere'nin Körfez bölgesinden çekilmesi ile ortaya çıkan boşluk ABD tarafından doldurulmuştur.

1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a müdahalesi ve Şubat 1979 İran İslam Devrimi, ABD'nin bölgedeki konumunu zora sokan iki gelişme olmuştur. 1980-1988 İran-Irak savaşı sırasında ABD, İran'a karşı Irak'ı ve öteki Körfez ülkelerini desteklemiştir. ABD, İran Devrimi ile oluşan 'güvenlik açığının' bir kısmını İsrail ile ilişkilerini geliştirerek kapatmaya çalışmış, ikili ilişkiler seksenli yıllarda kurumsallaşmıştır. ABD, İsrail'i Ortadoğu güvenliği açısından stratejik müttefik olarak gördüğünü açıklar. 1987'de İsrail'e Kongre tarafından başat NATO dışı müttefik statüsü tanınmıştır.[16]

Kuveyt'in işgali ABD ile Körfez ülkeleri arasındaki ilişkilerin bütün verilerini değiştirmiştir. ABD'nin Körfez ülkelerindeki askeri varlığı fiziksel olarak artmış, bölgedeki üs ve tesislerdeki erişim/kullanım olanakları genişlemiştir. ABD iki ayaklı bir stratejiye yönelmiştir. ABD, bir yandan İsrail'in güvenliği konusunda açık yükümlülükler üslenip, mali sorumluluklar altına girerken; öte yandan, Barış Sürecinin İsrail'in güvenli sınırlar içinde yaşamasına olanak verecek şekilde sonuçlanması için yoğun çaba harcamıştır. İkinci aşamada ise, bir yandan tüm bölgede ABD yanlısı hükümetleri destekleyerek iktidarda kalmalarını sağlarken; öte yandan da, bu ülkelerin, Irak ve İran gibi ülkelerden gelebilecek dış tehditlere karşı koymalarına olanak tanıyacak bir ittifaklar ağı oluşturmaya çalışmıştır. Bu gelişmelerin yanı sıra ABD bölgedeki diğer ülkelerle askeri işbirlikleri geliştirmiş ve bölgede işbirliği yaptığı bu ülkelerle askeri harekat yeteneği kazanmıştır.

Özetle, ABD bölgeye müdahale edebilmesine olanak tanıyan bir 'stratejik esneklik' politikası edinmiştir. Bu 'stratejik esneklik' şöyle bir taktik altyapıya sahiptir:

[16] A.e, ss. 354-355.

ABD deniz ve hava kuvvetlerinin bölgedeki askeri üs ve tesislere erişim/kullanım olanakları artırılmış, üslerde genişleme ve modernizasyon çalışmaları büyükölçüde tamamlanmış ve ABD'nin Körfez ülkelerine yaptığı silah satışları ve transferleri artmıştır. Yani gerektiğinde ABD'li personelin de kullanabileceği silah ve malzemenin bölgeye önceden konuşlandırılması sağlanmıştır.[17] Bu kapsamda Kuveyt, Suudi Arabistan ve Bahreyn üç önemli ülke olarak öne çıkmaktadır. Bu üç kilit ülke dışındaki Körfez ülkeleriyle ABD arasındaki askeri ilişkiler Körfez Savaşı sonrasında gelişmeye devam etmiştir. Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Umman ile de yapılan çeşitli antlaşmalarla ABD bölgedeki askeri etkinliğini güçlendirmiştir. Söz konusu ülkelerle birlikte çeşitli eğitim çalışmaları ve tatbikatlar gerçekleştirilmiştir.

ABD'nin askeri etkinlikleri, tatbikatlar ve eğitim çalışmalarıyla sınırlı kalmamıştır. Irak'ı çevreleme politikası uyarınca Irak askeri hedefleri sistematik olarak tahrip edilmiştir. 'Çekiç Güç' ve sonrasında oluşturulan 'Kuzeyden Keşif' ve 'Güneyden Keşif' gibi çok uluslu güçler tarafından doksanlı yıllar boyunca gerçekleştirilen operasyonlarla ABD önderliğinde güçler tarafından yürütülen saldırılarla Irak ordusunun savaş yeteneği yok edilmiş, Irak'ın askeri denetimi fiilen Bağdat çevresiyle sınırlandırılmıştır.

Doksanlı yılların ikinci yarısında ABD Irak'ı Çevreleme politikasına ivme kazandırmıştır. Saddam Hüseyin rejiminin uluslararası alanda destek kazanmaya başlaması, yaptırım politikalarının Bağdat'daki yönetimi zayıflatmak bir yana güç kazandırdığının anlaşılması üzerine ABD yönetimi 'çevreleme-artı-rejim değişikliği' olarak nitelendirilen politikalara yönelerek, tek yanlı girişim eğilimi içine girmiştir. ABD girişimleri iki eksende yoğunlaşmıştır. Rejim değişikliği için Irak muhalefeti ile kurumsal ilişkiler geliştirilmiş ve USCENTCOM (Birleşik Devletler Merkezi Kuvvetler Komutanlığı)'nın askeri baskısı arttırılmıştır.[18]

Kuzey Irak'ta yaratılan özerk bölgenin Irak'ın bütünlüğünü bozacak bir gelişmeye yol açmasından çekinen İran, Türkiye ve Suriye kendi aralarındaki anlaşmazlıkları bir yana bırakmış, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasını ortak payda

[17] A.e, ss. 160-170.
[18] Tarık Ali, **Bush Bağdat'ta**, Osman Akınbay (çev), İstanbul, Agora Kitaplığı, 2003, ss. 54-87.

alarak, Kuzey Irak'taki gelişmeleri denetim altında tutmak üzere işbirliğine gitmiştir. Türkiye'nin yaptırımlara karşı tutumu çevreleme politikasının etkisini sınırlayan en önemli etkenlerden birisi olmuştur. Ankara'da Çok Uluslu Görev Gücünün (Çekiç Güç) faaliyetlerinden duyulan rahatsızlık artmış, bu gücün operasyonları Türkiye-ABD ilişkilerinde sürtüşmelere yol açmış ve Aralık 1996'da gücün statüsü Türkiye'nin istekleri doğrultusunda değiştirilmiştir. ABD'nin İran'ın çevrelenmesi politikası Türkiye'den yeterli desteği görmediğinden, Türkiye ABD baskılarına rağmen İran'la 21 milyar dolar tutarında büyük bir doğal gaz anlaşması imzalamıştır. Sonuçta, ABD'nin İran'ı bölgede izoleye yönelik politikası çıkmaza girmiştir.

Doksanlı yılların ikinci yarısında bir dizi nedenle Körfez ülkelerinin ABD ile stratejik ilişkilerini gözden geçirmeye başladığı görülmektedir. Bu nedenler arasında Irak'a yönelik yaptırımlar, ABD uçakları tarafından yapılan saldırılarda öncelikle halkın zarar görmesi, yaptırımların Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti oluşumuna yardımcı olması, Filistin sorununda beklenen ilerlemelerin görülememesi ve Körfez ülkelerindeki ABD varlığının bu ülkelerdeki muhalefet için bir siyasal propaganda malzemesi olarak kullanılması sayılabilir.[19]

'Kutsal Topraklar' üzerinde askeri birlik konuşlandıran ABD varlığı, zaman içinde bir istikrarsızlık kaynağına dönüşmüştür. Radikal İslamcı örgütler sınırları aşmaya başlayınca, Suudi yönetim bunları denetim altına almaya yönelmiştir. Usame bin Laden'in ülkeyi terketmesinin istenmesi, radikal İslamcı eylemcilerin tutuklanmaya başlanması ve bu örgütlerin parasal bağlantılarının izlenmesi gibi önlemler bu döneme rastlar. Buna rağmen bu dönemde Suudi yönetim ile ABD arasındaki ilişkiler soğumaya başlamıştır. Usame Bin Laden 23 Şubat 1998'de kendisiyle birlikte bir grup din adamı tarafından da imzalanan "Yahudilere ve Haçlılara Karşı Cihad" başlıklı bildirisiyle ABD ve İsrail'e savaş çağrısı yapmıştır. Bildiri üç olguya dikkat çekmektedir: ilk olarak, yedi yıldan beri ABD, "kutsal toprakları işgal altında" tutmakta, Suudi Arabistan'daki üslerden yürüttüğü saldırılarla "komşularını terörize etmektedir". İkinci olarak, Irak halkına karşı izlediği kıyım politikası için yürüttüğü saldırılarda Suudi Arabistan'ı atlama tahtası olarak kullanmaktadır. Üçüncü olarak ise, ABD'nin

---

[19] Atacan, **age**, s. 360.

politikalarına yön veren siyasal ve ekonomik amaçlar "küçük İsrail devletine ve bu devletin Kudüs'te sürdürdüğü işgal ve orada yaşayan Müslümanlara karşı cinayetlerinin" göz ardı edilmesine hizmet etmektedir.[20] Bu çağrı sonrasında Nairobi ve Dar el Selam'daki ABD büyük elçiliklerine yönelik bombalı saldırılarda yaklaşık 300 kişi ölmüştür. İşgal altındaki topraklarda baş gösteren şiddet olaylarına karşı kayıtsız kalan ABD, İsrail ile özdeştirilmeye başlanmıştır.

Irak'a karşı uygulanan yaptırımlardan özellikle sivil halkın etkilenmesi nedeniyle oluşan tepki sonucunda, ABD'nin gerçek hedefinin Müslüman halk olduğuna ilişkin kanaat daha da pekişmiştir. ABD'nin Körfez ülkeleriyle askeri boyutta yakın ilişkiler geliştirmesi Washington'un bölgeye yönelik ilgisinin yalnızca petrolle sınırlı olduğunu ileri süren eleştirilere haklılık kazandırmıştır. ABD'nin bölgeyi demokratikleştireceğine ilişkin söylemi de açık çelişkiler içermektedir. Sonuçta, Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün ve Kuveyt'te gerçekleştirilen demokratik açılımlar ABD karşıtlığını temel alan siyasal akımların güç kazanması ile sonuçlanmıştır.

ABD'nin İsrail ile stratejik ortaklığı her iki ülkenin de karşılıklı olarak Ortadoğu'daki konumu ve politikaları bakımından en önemli dayanak noktalarından birisini oluşturmaktadır. ABD'nin bölgedeki öncelikleri arasında İsrail'in güvenli sınırlar içinde yaşaması önemli bir yer tutmaktadır. Körfez Savaşı sonrasında iki ülke arasındaki işbirliğinin üç ortak tehdit algılaması temelinde geliştiği görülür. Bu algılamalar arasında Irak'ın caydırılması ve İran'ın bölgesel etkisinin sınırlanması en başta gelenidir. Ayrıca, her iki ülke de terörle mücadele konusunda benzer görüşleri paylaşmaktadır. Sonuncu olarak, 'Kitle İmha Silahları' olarak adlandırılan sistemlerin üretilmesi ve yayılması konusunda iki ülke de aynı kaygılara sahiptir.

Körfez Savaşı ABD-İsrail ilişkilerinde de köklü bir değişime yol açmıştır. İsrail ile ortak eğitim ve tatbikat çalışmaları işbirliğinin en önemli boyutlarından birisini oluşturmaktadır. Altıncı Filo tarafından 1986'dan sonra bağlanma ve bakım limanı olarak kullanılmaya başlanan Hayfa limanı daha sonra 6. Filo'nun Akdeniz'deki ana

[20] Atacan **age**, ss. 340-360.

bağlanma limanı olmuştur. ABD-İsrail ilişkilerinin bölgesel açıdan önemli alanlarından birisi de istihbarat kaynağı olarak değerlendirilebilir.[21]

ABD bölgede Türkiye-İsrail yakınlaşması temelinde bir güvenlik düzenlemesinin bölgesel istikrar açısından önemli bir işlev yerine getireceğini öngörmektedir. ABD'li yetkililer 'doğal müttefik' olarak gördükleri iki bölge ülkesi arasındaki yakınlaşmayı desteklemekte ve bu yakınlaşmanın Ortadoğu'da bir 'güvenlik topluluğu' yaratabilecek bir başlangıç olduğunu öngörmektedirler. Türkiye ve İsrail arasında başlayan askeri işbirliğini stratejik bir ittifak olarak nitelendirmek mümkün değildir. İki ülkeyi yakınlaştıran nedenler öncelikle iki ülkenin kendi güvenlik ihtiyaçları ile ilgilidir ancak ABD'nin bazı beklentileri de Türkiye ve İsrail tarafından da benimsenmektedir. ABD de iki ülkeye güvenlik konularında ihtiyaç duydukları desteği sağlamaktadır. İsrail ve Türkiye arasındaki bu stratejik yakınlaşma ABD'nin onay ve desteğini içermektedir. Öte yandan, Ürdün'ün de bu bölgesel güvenlik düzenlemesinde yer alması üzerinde durulmaktadır. Türkiye ile İsrail arasında üst düzey askeri yetkililerin katılımıyla altı ayda bir gerçekleştirilen Stratejik Diyalog Toplantılarında ABD'nin de katıldığı üçlü değerlendirmelerin yapıldığı duyumları alınmıştır. Körfez ülkeleri, Ürdün, İsrail ve Türkiye'yi kapsayan bir balistik füze istihbarat-erken uyarı-tespit ve tahrip sistemi oluşturmak konusunda yapılan bu çalışmalar ABD'nin bölgede kurmak istediği güvenlik çatısına hizmet etmektedir.[22]

ABD etkili politikaları ve işgalci olarak bölgeye yerleşmesi sonucunda işgalci konumunu kullanarak bölgesel gelişmeleri yönlendirme yeteneği kazanmış ancak bölgeye yeni bir düzen verme çabaları başarısızlığa uğramıştır. ABD'nin Körfez ülkelerindeki askeri varlığı, özellikle Suudi Arabistan'daki muhalefet tarafından rejimin sorgulanması için bir araç olmuş ve ABD askeri hedeflerine yönelik saldırılar Körfez ülkeleri için önemli bir güvenlik sorunu olarak algılanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla, bölgeye güvenlik getirmek için yola çıkan ABD'nin kendisi bizzatihi bölge için bir istikrarsızlık unsuru durumuna düşmüştür.[23]

---

[21] Bknz., Ralph Schoenman, **Siyonizmin Gizli Tarihi,** Aydın Pesen (çev.), İstanbul, Kardelen Yayıncılık, 1988.
[22] Atacan, **age**, ss. 370-379.
[23] Tayyar Arı, **2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi,** İstanbul, Alfa Yayınları, 2002, ss. 90-110.

Bölgedeki ABD askeri kuvvetlerinin ulaştığı düzey ile siyasal etkinlik düzeyi çelişmektedir. ABD askeri kuvvetlerindeki artışa karşılık izlenen politikalarda başarısızlık nedeniyle Washington gelişmeler karşısında son sözü söyleyemez duruma gelmiştir. İran ve Irak'a karşı yürütülen ekonomik yaptırımlar ters sonuçlar yaratmıştır. Yaptırımlar ABD'nin müttefikleri ve hatta Körfez ülkeleri tarafından bile uygulanmamış, dolayısıyla yaptırımlar sonuç vermemiştir. Son on yılda ABD'nin bölgede ulaşmak istediği siyasal hedeflerde başarısız olduğu görülmektedir. Bu durumun temel nedeni ABD'nin tek yanlı davranma eğilimidir. ABD'nin tek yancılığına tepkiler artmaktadır. AB üyesi müttefiklerinin birçoğunun desteğini alamayan ABD bölgede yalnızlaşmıştır. Avrupalılar sorunların diplomatik, siyasal ve ekonomik araçlarla çözülebileceğini savunmaktadır.[24]

Artık askeri güç kalıcı siyasal sonuçlar yaratamamasına rağmen, ABD yine de askeri gücü bölgesel hegemonyanın en temel unsuru olarak görmektedir. ABD'nin kusursuz güç transfer olanakları ile yüzeysel siyasal açılımları çelişmektedir. Çatışma sonrası sorunların çözümü konusunda ABD tarih boyunca asla başarı kazanamamıştır. ABD'nin ortak güvenlik düzenlemeleri daha başarılı sonuçlar yaratmıştır. Büyük devlet ya da şirketlerin, bütün bu örgütlerin, oluşum ve stratejik gelişim temelleri aynıdır. Soner Selçuklu yeniden yapılanma kavramına bu bağlqamda şöyle yaklaşmaktadır:

> "Şirketler ve kurumlar yeniden yapılanma ve değişim kavramını son yıllarda çok sık kullanıyorlar. Bunun ne anlam geldiği konusu iyice ortaya konulmalıdır. Kuruluşta bir tadilat mı yapılacaktır yoksa tam anlamıyla bir dönüşüm projesi mi hayata geçirilecektir? Bu herkesin zihninde berrak hale getirilmelidir. Yeniden yapılanma bir onarıma yol açıp alışkanlıklar üzerinde köklü bir değişim etkisi yaratmazken dönüşüm projeleri, tepeden tırnağa tümüyle köklü dönüşüm ve yeniden öğrenme süreçlerine tekabül eder. Organizasyon bunlardan hangisine ne ölçüde hazırdır? Bu koşullar belirlenerek yolculuğa çıkılmalıdır."[25]

Yukarıdaki alıntıda fark edildiği gibi dönüşüm, değişim ve yeniden yapılanma kavramlarının kullanımında ciddi bir kargaşa sürmektedir. Biz yeniden yapılanma kavramını değişimlerden oluşan dönüşmüş olguların sonuçlarının bir bütünü olarak kavrıyoruz.

---

[24] Bknz., Samir Amin ve Ali El Kenz, **Avrupa ve Arap Dünyası,** Kemal Ülker (çev.), İstanbul, Versus Kitapçılık, 2006.

[25] Bknz S. Soner Selçuklu, **Değişen Dünya ve Organizasyonlar**, www.insiyatif.net, Ankara, 2005.

1.2. Kültür-İktidar İlişkileri

Ortadoğu hem birçok kültürün hem de birçok devletin ortaya çıktığı bir bölgedir. Dolayısıyla, devlet mevzubahis olduğunda iktidar kavramı ön plana çıkmaktadır. Bu çalışma kültür ve iktidar kavramlarını ve aralarındaki ilişkileri bir bütünlük içinde değerlendirmekte ve bu iki kavramın birbirlerini kapsamaktan çok kesişen kavramlar olduğu varsayılmaktadır. Ancak bu şekilde iktidarın mı kültürü yoksa kültürün mü iktidarı yarattığı sorularına yanıt bulabiliriz. Bunun için bazı bağlantılı kavramlar da dâhil olmak üzere bu iki kavramı ve bütünlüklü olarak birleşik kullanım biçimlerini incelemekte fayda vardır.

Kültür kavramını çeşitli açılardan ele aldığımız zaman bugün çeşitli bilim insanlarının kullandığı onlarca tanımlamayla karşılaşırız. Bu durum kavramın çok geniş bir alanı kapsamasından, dolayısıyla da sosyal bilimlerde birçok yönde kullanılmasından kaynaklanır. Türk Dil Kurumu kültür kavramını, "Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü"[26] olarak tanımlamaktadır. Antropolog Edward B. Tylor *Primitive Culture* adlı eserinde ise, kültürü "Bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, örf ve adetlerden ve insanın toplumun bir üyesi olarak elde ettiği bütün yeteneklerden oluşmuş karmaşık bütün"[27] olarak tanımlamaktadır**.** Bu iki ayrı tanım kültürü bir bütün olarak değerlendirmesine rağmen kültürün insan toplumuna ait bir araç olup olmadığı konusunda farklılaşmaktadır. Ancak kültür olgusu çıkartıldığında insan toplumundan geriye bir şey kalmaz. Adeta hayvan sürüsüne dönüşür. Dolayısıyla, kültür toplumun temelini oluşturan içsel bir olgudur.

Öte yandan ünlü antropolog Bronislaw Malinowski'nin tanımında kültür, "Aletlerden ve tüketim mallarından, çeşitli gruplaşmalar için yapılan anayasal belgelerden, insana özgü düşün ve becerilerden, inanç ve törelerden oluşan bütünsel bir toplamdır."[28] Malinowski alt yapı ilişkilerine de değinerek kapsamlı bütünsel bir tanıma varmaktadır. Karl Marks ise kültürü, "Doğanın yarattıklarına karşılık, insanoğlunun

---

[26] Türk Dil Kurumu sözlüğü, www.tdk.org.tr
[27] Bknz Edward B. Tylor, **Primitive Culture**, ed. Newyork, Brentano's, 1924
[28] Bknz. Bronislaw Malinowski, **Bilimsel Bir Kültür Teorisi**, Saadet Ozen (çev), Istanbul, Kabakcı, 1993.

yaratdığı her şeydir"[29] diyerek tanımlamaktadır. Marks'ın yaklaşımında kültür hem topluma ait içsel hem de birçok unsuru kapsayan bütünlüklü bir kavram olarak değerlendirilmektedir.

Genel olarak kültür sözcüğünü kullanım şekillerine göre dört başlık altında toplanmaktadır: uygarlık, eğitim sürecinin ürünü, güzel sanatlar, üretim, tarım, çoğaltma ve yetiştirme. Uygarlık bir bütünü kapsar; bütün ise kültürleri, eğitim ürünlerini, sanatları ve teknolojileri kapsamaktadır. Eğitim, bütün özel eğitim türlerini, sanatları ve teknolojileri; sanat ise çeşitli özel eğitim türlerini içermektedir. Teknoloji, mesleki ve teknik zanaat ve sanatları üretim malzemelerini ve her ikisini birleştiren iş bilgisini kapsanmaktadır.[30]

Kültür nesilden nesile aktarılarak biçimlenir ve birikir. Özetle, öğrenilen ve eğitimle kazanılan bir değişim ve birikim sürecidir. Kültürde tarihsel süreklilik söz konusudur. Toplumsal açıdan birdenbire keskin değişimler kültür açısından söz konusu olamaz. Dil, din, görenek ve gelenekler bu durumun kanıtlarıdır. Kültür aynı zamanda bireysel değil, toplumsal bir olgudur. Toplumlar tarafından ortakça yaratılır ve ortakça paylaşılır. Bu alışkanlık aynı zamanda toplumlar tarafından denetlenir. Kültür tüm iktisadi ve sosyal ihtiyaçlara göre biçimlenir. Kültür durağan değildir, sürekli değişim halindedir, fakat bu değişim belli bir doyum noktasına ulaştığında ihtiyaca göre oldukça yavaş bir şekilde gerçekleşir. Bu değişimlerin toplumsal, maddi, iktisadi temelleri vardır. Dikkat edilirse iktisadi ve maddi temeller denilince, devreye sürekli iktidar kavramının girmesi zorunlu olmaktadır.

Bu noktada kültür ve iktidar ilişkisini tanımlayan bazı yaklaşımları incelemek gerekmektedir. Konuya devlet, sınıflar, çatışmalar ve yönetim biçimleri olmak üzere çeşitli yönlerden yaklaşılmaktadır. Kültürü mülkiyet ilişkilerinin bir parçası olarak ele aldığımızda; mülkiyet ilişkilerine bağlı olarak, bazı insanlar kültürel üretimde materyalliğin sahipleriyken, bazılarının sadece üretilenlerin ücretli üreticisi, satın alıcısı, kullanıcısı, tüketicisi ve taşıyıcısı konumundadır. Kültürle belli biçimdeki materyal yaşam ve bu yaşamın ideolojisi ile bilinci üretilir. Egemen sınıfın kendi değerlerini

---

[29] Bozkurt Güvenç, **İnsan ve Kültür**, 1999, İstanbul, Remzi Kitabevi s.96.
[30] Ae, s. 98

ortak kılmak amacı, kültürün ortak tarihsel bilinç olarak tanımlanma çabasıyla ortaya konulmaktadır. Kültür, sistemin egemenlik ve mücadele alanı içerisinde yer almaktadır. Kültürün tarihsel bilinç olarak tanımlanması, kültürün mücadele alanının dışarısında tutularak ortaklaştırılması amacıyla yapılmaktadır. Kapitalizm kültürün pazara eklemlenerek yok olmasına neden olmuştur. Kapitalist pazarın kültürel üretimi ele geçirmesiyle birlikte yerel kültürel üretim ve pratikler dışarıdan gelen planlı, kültürel tahribatlarla dönüşüme uğramıştır.[31]

Meral Özbek ise halka ait olan kültürü popüler kültür olarak tanımlamakta ve makro düzeyde ele aldığı iktidar kültürü ile çatışmalı bir biçimde değişen bir kültür alanını tarif eetmektedir. Bu yaklaşımını Özbek şöyle belirtmektedir:

> "Analitik olarak popüler, yani halka ait olan kültür bu yaşanan alanda kuruluyor, pratikleri ve diliyle. Ne hakim kapitalist kültürle özdeş ne de tamamıyla ondan kurtulmuş. Sürekli gerilim içinde duran, teslim olma ve karşı koymaya, eski yeni farklı tarzlara ait çelişkili öğeleriyle karmaşık olan ve kültürel iktidar ilişkileri ve mücadelesi çerçevesinde sürekli değişen bir kültürel alandır".[32]

Özbek ile ortaklaştığı popüler kültür tanımlamasında Jonh Fisk, kültürel davranış örüntülerinde egemen olan ya da empoze edilen iktidarın kültürüne karşı, yerel kültürel bir direnişin olduğunu belirtmektedir. Ortadoğu'da kılık, kıyafetten ibadet biçimlerine ve gündelik yaşama kadar bu direnişin ve çatışmanın örnekleri vardır. Afganistan'dan Irak'a kadar demokrasi ve özgürlük söylemleri ile ideolojik altyapısı oluşturulmaya çalışılan emperyalist hegamonyaya karşı yerel direniş halk kültürünün temellerine tutunmaya çalışmaktadır.

Popüler kültür John Fiske tarafından da iktidar ve direnme alanı olarak tanımlanmaktadır. İktidar ve direnişi kot pantolan örneği üzerinden açıklayan Fisk'e göre, kot pantolonunu egemen sistemin ürettiği biçimin dışında yani yırtık giyinmek 'ait kılmak'tır. 'Ait kılma' edilgen şekilde tanımlanmış nesne konumundan, ürünü kullanacak kültürel bir kaynak olarak gören kullanıya yaklaşmaktır, bu anlamıyla da direnişi içermektedir. Popüler kültür daima iktidar ilişkilerinin bir parçasıdır, iktidar ile ona

---

[31] "Kültürün Popüler Halleri'nde Sessiz Kalmak ya da Popülerleşemeyen Bir Hareket Olarak Sol", **Katkılar**, www.sendika.org 7.7.2004.
[32] Meral Özbek, **Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, ss. 50-130.

direnme, ondan kaçmanın çeşitli biçimler arasındaki, askeri strataejisi ile gerilla taktikler arasındaki değişme mücadelesinin izlerini taşır. [33]

Alexis De Tocqueville ABD'yi örneklem olarak aldığı çalışmasında, ABD'deki yönetim biçimini başkaları ile karşılaştırmalı olarak ele alırken, kültür-iktidar ilişkisinin mevcut yönetim biçimine göre biçimlendiğini iddia etmektedir. Bu ilişkide iktidara başat bir rol biçen Tocqueville bu konuda şöyle bir belirleme yapmaktadır:

> "'Merkezi yönetimi benimsemiş uluslarda yasakoyucu, bölgeler arası farklı törelere uymayan, ülkenin her yerinde uygulanabilir yasalar çıkarmak zorundadır. (...) Yasama organı halkın istek ve törelerine uymadığından, halk yasama organının ileri sürdüğü şartlara boyun eğer. Bu kusur konfederasyonlarda yoktur. Kongre ulusal hükümetin esaslarını saptar, yürütmenin ayrıntılarını da bölgesel yasama organlarına bırakılır. Eyaletin refahına egemenligin bölünmesi ilkesinin pek çok katkıda bulunduğu kuşkusuzdur. (...) Yeni Dünya'da devletin cumhuriyetçi biçiminin, federal sistemin varlığına ve sürekliliğine bağlı olduğu inancı yaygındır. Güney Amerika cumhuriyetlerinin başarısızlığına sebep olarak bunların Birleşik Devletlerdeki gibi olmaması ileri sürülür. (...) Her Amerikan yurttaşı kendi eyaletlerine bağlılığıyla ortak Amerikan yurtseverliğini oluşturur. Birleşik Devletleri korumakla kendi eyaletinin de artan refahını korumuş olur. Birleşik devletlerin egemenliği kısıtlı olduğundan, uygulama özgürlükler için bir tehlike yaratmaz. "[34]

Edward Said, emperyalizm ve kültür konularını incelerken tahakküm, işbirliği ve direniş unsurları üzerinde durmaktadır. Egemenlik kuran emperyalist güçlerle ve üzerinde egemenlik kurulanların bir kısmının bilinçli ya da bilinçsiz yeni bir egemenlik ilişkisi kurmak üzere işbirliği içinde olduklarını anlatmaktadır. Buna karşı Batılı emperyalist güçlere karşı her zaman bir direnişin varolduğunu anlatmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak Said şunları belirtmektedir:

> "Bir eleştirmenin de söylediği gibi ulusların kendileri birer anlatıdır. Anlatma ya da diğer anlatıların oluşmasını ve gelişmesini engelleme gücü, kültür ve emperyalizm bağlamında çok önemlidir ve kültür ve emperyalizm arasındaki ana bağlantı noktalarından birini oluşturur. Şu çok önemlidir: sömürgeleştirilmiş dünyada kurtuluş ve aydınlanmaya ait büyük anlatılar, halkları ayaklanma ve emperyal hakimiyeti üzerinden atmaları için harekete geçirmiştir. Bu süreç içinde pek çok Avrupalı ve Amerikalı da bu hikayelerden ve kahramanlarından etkilenmiş, eşitlik ve insan toplumuna dair yeni anlatılar için onlar da savaşmıştır.

---

[33] Bknz, John Fiske, çev. Süleyman İrvan, **Popüler Kültürü Anlamak**, Ankara, Ark, 1999.

[34]Alexis De Tocqueville, **Amerika'da Demokrasi**, çev. İhsan Sezai, Fatos Dilber, Ankara, Yetkin, 1994, ss. 73-74.

> Her ne kadar emperyalizm on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda korkunç bir şekilde ilerlediyse de, emperyalizme karşı direniş de ilerlemiştir. Metodolojik olarak bu iki gücü bir arada göstermeye çalışıyorum. Bu kesinlikle sömürgeleştirilmiş mazlum halkların eleştiriden muaf olduğu anlamına gelmez. Sömürge sonrası devletler hakkında yapılacak herhangi bir araştırma, milliyetçiliğin talihli ve talihsiz taraflarının, ayrılıkçılık ve yerelciliğin çok da harika bir hikâyesinin olmadığını gösterecektir. Yalnızca İdi Amin ve Saddam Hüseyin'in alternatiflerinin bulunduğunu göstermek için bile olsa bu anlatılmalıdır. Batı emperyalizmi ve Üçüncü Dünya milliyetçiliği birbirinden beslenir, ancak en kötü ihtimale göre bile bunlar ne monolitiktir ve de deterministiktir. Ayrıca, kültürün kendisi monolitik değildir ve ne batının ne de doğunun tekelindedir, ne de kadınlar ve erkeklerden oluşan grupçukların malıdır."[35]

Antropolog Sibel Özbudun ise kültürü bütünlüklü olarak tanımlarken toplumun çeşitli kesimlerinin çatışma alanı olarak betimlemektedir. Bu bağlamda çatışmaların temel nedeninin iktidar mücadeleleri olduğunu belirlemek gerekiyor. Bu konuyla ilgili Özbudun'un belirlemesi şöyledir:

> "Evet, kültür, doğal bir varlık olan insanın, yaşamını sürdürebilmek için doğa üzerinde bir takım işlemler gerçekleştirmesiyle biçimlenir. Bu faaliyetler, insanların birbirleriyle ilişkiye girmesini, birlikte yaşamasını, iletişim kurmasını, toplumsal örgütlenmeler oluşturmasını, bu örgütlenmelerin kalıcılığını sağlamasını, bilgi ve deneyimlerini yeni kuşaklara aktarmasını… vb. vb. gerektirmektedir. Bir başka deyişle, insan doğal gereksinimlerini doğadan karşılama süreci içerisinde "toplumsallaşır"; "sürü"den, "toplum"a dönüşür. İnsanı sürüden topluma dönüştüren "şey" ise kültürdür.
>
> Şu hâlde kültürü toplumdan, insanların doğayı dönüştürme faaliyetlerini insanların düşünceleri, inançları, tahayyülleri, anlamlandırma çerçeveleri, "anlam ağları" vb.den soyutlayarak ele almak, yani "toplum" ile "kültür"ü birbirinden soyutlamak, ilk bakışta analitik bir kolaylık sağlıyor gibi gözükse de, sonuçta analizi içinden çıkılmaz bir hâle getiren bir teşebbüstür. İnsan pratikleri ile insan tahayyülleri arasındaki bağlantıyı (tahayyül pratikten türer ve pratiği biçimlendirir) kopartarak, onları birbirinden yalıtlayarak ele alan her türlü analiz girişimi, yalnızca eksik olmakla kalmaz, aynı zamanda yanılsamalara açılmaktadır.
>
> Bir başka deyişle, kültürü insan edimselliğinden, insan aracılığından, soyutlayarak ele almak mümkün değildir. Kültürün biçimlendiricisi, taşıyıcısı, aktarıcısı, insanlardır; maddî yaşam koşullarını üreten, dönüştüren insanlar.

---

[35] Edward Said, **Culture and Imperialism**, Vintage, Cox and Wyman, 1994, p. (xiii), (xxvi – xxvii).

> Öte yandan, insanlar, daha doğrusu oluşturdukları toplumlar, çelişki ve çatışmalardan arî, uyumlu, korporat bir tarzda işleyen "organizmalar" değil, iktisadî ve siyasal kaynaklara erişimi farklılaşmış kesimlerin oluşturduğu, çatışmalı kendiliklerdir. Toplumun bu "çatışmalılık" hâli, kültürün de "bütünleştirici", "pürüzsüz", "çelişkisiz" bir kendilik olarak kavranılmasının bir yanılsamadan ibaret olduğuna işaret eder. Kültür, gerçekten de taşıyıcısı olan toplumun çeşitli kesimleri arasındaki çatışmaların alanıdır: farklı toplumsal kesimler, kültürel dağarcıktan farklı unsurları seçerek (ya da yeni unsurlar ithal ederek) bunları yeniden yorumlar, yeni bir dizilime tabi tutar, ve kendi konumlarını savunmak, pekiştirmek ya da ilerletmek üzere sürekli bir manipülasyona tabi tutarlar. Bir kültürel dizilimin başat hâle gelmesi, taşıyıcısı toplumsal kesimin iktisadî-siyasal pozisyonundaki ilerlemenin bir göstergesidir."[36]

Özbudunun yaklaşımıyla bölgeyi ele aldığımızda Ortadoğu tarihi, iktisadi ve sosyal gelişim ve değişimin, kültürü nasıl biçimlendirdiğini ya da ürettiğini göstermektedir. Doğu ile Batı arasında bir geçiş bölgesi olarak kavranıldığında, bölge bize kültürel etkileşimlerin birçok örneğini vermektedir. Örneğin Mısır kültürü diye bir şeyden bahsedecek olursak, firavunlardan, Mısır'daki rahipler sınıfından ve tüm iktidar ilişkilerinden bahsetmek durumunda kalırız. Mısır'daki tarımı ve bu tarım sonucu üretilen ürünleri paylaştıran, toplumsal meta üretimini yöneten iktidardan bahsetmek gereklidir. Aynı zamanda bu iktidara karşı direnen kölelerden ve onların kültüründen bahsetmemiz gerekir. Tarihteki İslam devletlerini kavrayabilmek için çöl bedevilerini, Arap aşiretlerini ele almak durumunda kalırız. Yine İslam'daki mezhep bölünmelerinin sebeplerini anlayabilmek için Arap aşiretlerini ve iktidar ilişkilerini incelememiz gerekir. Ortadoğu'da kültür ve iktidar ilişkileri denince, aşiretleri, dinleri, mezhepleri, ulusları ele almak gerekir.[37] Hangi "modern" ideolojiden beslenirse beslensin, Suudi Arabistan'dan Suriye'ye, oradan Irak'a birçok iktidarda aşiretçi yapıyı gözlemleyebiliriz. Aynı zamanda ilerdeki bölümlerde ele alacağımız örneklerde ulus devletçi yaklaşımlarla aşiretçi yapının kaynaştığını ve din olgusuyla iktidar yapılanmalarının Ortadoğu'da değişik biçimlerde fakat kaçınılmaz olarak kaynaştığını göreceğiz.[38]

---

[36] Sibel Özbudun, "Devrim ve Kültür Üzerine Çerçeve Düşünceler", **Evrensel Kültür**, No:197, Mayıs 2008, s. 8.
[37] Bknz. Abdulla M. Lutfıyya ve Charles W. Churchıll, **Readings in Arab Middle Eastern Societies and Cultures**, The Hague, Mouton, 1970.
[38] Bknz. Hazem Zaki Nuseibeh, **The Ideas of Arab Nationalism**, Ithaca (N.Y.), Cornell University Press, 1956.

2. BÖLÜM: ORTADOĞU'DA DİN VE ETNİSİTE

İç içe geçmiş din ve etnisite konularını tek tek ele almamızın sebebi yapacağımız belirlemeler için temel bir teorik zemin oluşturmaktır. Sosyolojik yapıyı önemli ölçüde etkileyen bu unsurların konuyla ilgilenenler açısından ortak algılanışları olmaması, bu bölümde her unsurla ilgili belirgin ve ayrı bir çerçeveyi çizmeyi zorunlu kılmaktadır. Ortadoğu ile ilgili olunca, kavramsal açıklamanın ötesinde bir tarihsel perspektifle beraber konuyu ele almak gerekmektedir. Bu başlıklara kültür iktidar diyalektiğiyle yaklaştığımızda, iktidar başlığı altında akla hemen şu sorular gelmektedir: Devlet toplumüstü uzlaştırıcı bir erk midir? Yoksa bir sınıfın başka bir sınıf üzerindeki baskı aracı mıdır? Uzlaştırma kavramı kullanıldığında farklılıkları ve farklılıkların kaynağı olarak kültürel yapıları incelemek gerekmektedir. Ortadoğu'da din ve etnisite konularını, farklılıkları, ortaklıkları ve uzlaşma noktalarını açıklayabilmemiz için incelememiz gerekmektedir. İncelediğimiz bölge üç en yaygın tek tanrılı dinin ortaya çıktığı Ortadoğu olduğu için, bu ihtiyaç kendini daha da kuvvetli bir biçimde hissettirmektedir. Etnisite kavramına odukça politik ve taraflı yaklaşılan günümüzde bu konudaki teorik tespitler karmaşıklaşmıştır. Bu nedenle kısaca olsa da dayandığımız temelleri açıklamamız bir zorunluluktur.

2.1. Ortadoğu'da Din

Din, toplumların kültürel yapı taşlarından en etkilisidir desek hata yapmış olmayız. Her dinin toplumlar üzerinde gündelik yaşamdan devlet yönetimine kadar derin etkisi vardır. Laik ya da seküler olduğunu öne süren toplumlarda bile baskın bir üst dinin olduğunu görmekteyiz. Günümüzde "Doğu-Batı çatışması", "dinler çatışması", "medeniyetler çatışması" gibi kavramlar ve bunlarla ilgili öngörüler sözkonusuyken, Ortadoğu'da din konusu mutlak bir suretle müstakil olarak ele alınmalı ve Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık tek tek incelenmelidir.

Bu dinlerin, hem kendi içlerinde hemde birbirleri arasındaki farklılıkları, değişik yorumlamaları, çatışmaları, birbirini dinsizlikle itham etmelerini ve zorlama, eşitlik/eşitsizlik gibi yönlerini araştırmamız gerekmektedir. Örneğin, Samileri kendi içinde, Şiilerle Sünnileri ve Hıristiyanlarla Müslümanları birbiriyle çatıştıran koşullar halen güncelliğini korumaktadır.

Bütün dini inançlar anasoylu dönemden (ilksel topluluklardan) başlayarak önceki insan inanışlarını kapsamaktadır. İlksel topluluklarda da tek tanrıcılığa doğru bir eğilim vardır. Anadolu medeniyetlerindeki ana tanrıça inancı ve Kızılderililerin Manitu inancı bu duruma birer örnektir. Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlıkta eski medeniyetlerden devir alınan bazı dinsel ritüeller vardır. Bir nesnenin Tanrıya adanması ve onun öldürülmesi çoğu dinin ortak ritüeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanrıdan bir şey isteme şeklinde kurban verme en çok karşılaşılan ritüeldir. Yunan klasiklerinde bu ritüel sık görülmektedir. Ayrıca aile içi evlilik gibi bazı tabular[39] tarihsel nedenleriyle beraber bugünkü en yaygın dinlerde de bulunmaktadır. Her dinin, toplulukların maddi ihtiyaçlarından ve sınıflı toplumların gelişimi ile birlikte egemenlik ilişkilerinden kaynaklanan bir değerler sistemi vardır.

2.1.1. Musevilik

Kutsal kitaplara göre Yahudi sözü peygamber olarak bilinen Yakup ile eşi Lea'nın oğlu Yahuda'nın adından türemiştir. Yakup'un bir başka adı da İsrael'dir. Bundan dolayı Yakup'un oğlunun soyundan gelenlere İsrailoğulları adı verilmiştir. Yahudilik ise Sami soyundan gelen İbranilerin dinidir. Tevrat'a göre İbraniler başlangıçta Harrar yöresinde yaşıyordu. Bunlar göçebe bir yaşamı benimsemişlerdi ve koyun yetiştiriciliği ile geçinirlerdi. Tevrat'a göre daha sonraları İbrahim Peygamber, Tanrı'nın emriyle yönetimi altında bulunan kavimi toplayıp Fırat ırmağının batı yakasında bulunan Filistin'e göçmüştür. O dönem Filistin'de Kenali (Fenikeliler) denen başka bir kavim bulunuyordu. Bunlar yeni göçen İbranileri verimsiz kurak bölgelere

[39] Yapılmaması gereken, yasak olan hareketler çoğunlukla tabu olarak nitelendirilmiştir. Tabu belirli bir biçimde işaretlenmiş ve böylece yasaklanmış anlamına gelen Polenezya dilinden gelen bir kelimedir.

sürdüler. İbrani sözcüğü de Kenali dilinden gelmektedir.[40] Yahudi dini Mezopotamya bölgesinde yaşamış halkların düşünce ve ürünlerinden beslenmiştir. İsrailoğullarının bulunduğu Sami topluluğu genellikle batı Samiler diye adlandırılır ve bu grup Kenaliler ve Aramiler diye iki bölüme ayrılmıştır.

Sami dininin büyük ölçüde Mezopotamya ve Mısır inançlarının etkisi altında kaldığı anlaşılmıştır.[41] Samilerin diğer bölge halklarındaki gibi birçok tanrıları, tapınma törenleri ve kurumları vardı. Filistin bölgesinde daha önceden birçok kentler kurulmuş, tapınaklar yapılmış ve bu bölge seller ve yağmurlar gibi doğal afetlerden yıkılıp tekrar inşa edilmiştir. Filistin bölgesinde yaşayan insanlara ait M.Ö. 7000-8000 yıllarına kadar uzanan insan kafatasları, çanak çömlek parçaları ve duvar yıkıntıları bulunmaktadır. Mezopotamya'da yaratılan uygarlıklara bu bölgede de rastlanmaktadır. Eski Filistin insanları ile İsrailoğulları arasında bir tarih birliği olduğu ortadadır. İsrailoğulları M.Ö. 14. yüzyılda Filistin'e gelmişlerdir.[42] Bölgeye M.Ö. 3000-2300 yıllarında da değişik göçebe akınları olmuştur. Yapılan kazılardan çeşitli dönemlerde saldırılarla yıkılan bu bölgenin tekrar onarıldığı ortaya çıkmatadır. İsrailoğulları Filistin'de yaşayan Kenanililerle karışıp kaynaşmışlar ve onların inançlarından ve geleneklerinden etkilenmişlerdir. O dönemde komşu ülkelerde yaşayanların da Kenaniler gibi çok tanrılı bir inanç düzeni vardı. Bu bölgede "El" ile "Baal" diye kutsanan iki baş tanrı bulunurdu. Sami dilinde bu sözcükler genel olarak Tanrı anlamında kullanılırdı. "El" kimi yerlerde boğa biçiminde gösterilirdi. Bu anlayış Mısır'dan gelmiştir. Mısır tanrısı Apis de boğa kılığında sembolize edilirdi. Mezopotamya medeniyetlerinde bütün tanrıların bağlı bulunduğu bir baş tanrı vardı. Önce baş tanrı sayısı yer, su ve gök olmak üzere üç taneydi. Zamanla bütün tanrıları yöneten bir baş tanrı inancı gelişti. Tek tanrıcı anlayışın gelişmesi bölge halkları arasındaki karşılıklı kültürel etkileşimi sağlayan savaşlar, göçler ve komşuluk ilişkileri vasıtasıyla hızlandı. Mezopotamya saldırıya uğrayınca, İsrailoğulları Mısır'a ve daha sonraları Mısır'dan kovulunca çöllere ya da

[40] Bknz., B. Litvınoff, **To the House of Their Fathers. A History of Zionism**, New York, F.A. Praeger, 1965.
[41] Hilmi Yavuz, **Dinler Tarihi Ansiklopedisi,** cilt 2, Gelişim yayınları,1976, s. 369.
[42] Bknz. Cecil Roth, **A Short History of the Jewish People**, London, East and West Library, 1959.

Filistin'e göç etmişlerdir.[43] Asurlular ve Babilliler, İsrailoğullarının barındıkları toprakları sık sık ele geçirmiş ve onları başka ülkelere sürmüşlerdir.

Kaynaklara bakıldığında, bir devlet kurucusu, İsrailoğullarının kurtarıcısı ve toplumsal düzenleyicisi olarak nitelendirilen Musa Peygamberin Mısır'da doğduğu ve orada büyüdüğü ortaya çıkmaktadır.[44] Tevrat'ta Musa'nın doğum ya da yaşam hikâyesi birçok doğaüstü olayla birlikte anlatılmaktadır. İbranileri kendi çevresinde örgütleyen Musa, onlara tanrısal buyruklar aldığını, peygamber olarak görevlendirildiğini ve Firavun'a karşı isyan edip bağımsızlık için savaşmaları gerektiğini anlattı. Musa kendi yakınlarını ve kavmini kurtarmak düşüncesi ile harekete geçti. İsrailoğulları Mısır'da, Mısır yaşayışına göre ağır işlerde çalıştırılmakta ve aşağılanmaktaydılar. Özellikle, M.Ö. 1450-1425 tarihleri arasında II. Amenofis'ten sonra İsrailoğullarının üzerindeki baskı daha da artmıştır. Bu toplumsal koşullar altında Musa'nın mücadeleye bir dini önder olması yanı sıra bir kavmin kurtarıcısı olarak başlaması olağandır.

Yapılan araştırmalar mevcut olan kutsal kitapların en eskisi olan Tevrat'ın, Musa'dan en az dört-beş yüz yıl sonra yazıldığını öne sürmektedir.[45] *Tekvin*, *Çıkış*, *Leviler*, *Sayılar* ve *Tesni* olmak üzere Tevrat beş bölümden oluşmaktadır. Bunların Musa'ya indirilen beş kitap olduğu söylenir. Tevrat'ın günümüzdeki biçimini alması M.Ö. 1000 ve 300 yılları arasında olmuştur. Tevrat'ın incelenmesi onun tek değil birçok kişi tarafından biçimlendirildiğini göstermektedir. Tevrat'ta daha çok İsrailoğullarının masallaşmış ve doğa olaylarıyla bezenmiş tarihi yer almaktadır. O çağlarda Mezopotamya, Mısır ve Anadolu'da yaşayan insanlar ve kurulan devletlerle İsrailoğulları arasında geçen tarihsel ilişkileri anlatmaktadır. İsrailoğullarının uğradıkları haksızlıklar ve saldırılar arka arkaya Tevrat'ta dizilmiştir.

İsrailoğullarının toplumsal düzeni açısından Musa'ya Tanrı tarafından verilen on buyruk çok önemlidir:

> "Ve dedi: 'Seni Mısır diyarından, esirlik evinden çıkaran Allah'ın Yahava ben'im. Karşımda başka ilahların olmayacaktır. Kendin için oyma put,

---

[43] Paul Johnson, **Yahudi Tarihi,** Filiz Orman (çev), İstanbul: Pozitif Yayıncılık, 2000, ss. 50-100.
[44] Bknz. Murar Belge (ed.), **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.
[45] Bknz. Hilmi Yavuz, **Dinler Tarihi Ansiklopedisi** cilt 2, Gelişim Yayınları, 1976, ss. 361-390

yukarda göklerde olanın, yahut aşağıda yerde olanın, yahut yerin altında sularda olanın hiç suretini yapmayacaksın, onlara eğilmeyeceksin ve onlara ibadet etmeyeceksin, çünkü ben, senin Allah'ın Rab, benden nefret edenlerden babalar günahını çocuklar üzerinde, üçüncü nesil üzerinde, ve dördüncü nesil üzerinde arayan ve beni seven ve emirlerimi tutanların binlercesine inayet eden kıskanç bir Allah'ım. Allah'ın Rab'bin ismini boş yere ağza almayacaksın, çünkü Rab kendi ismini boş yere alanı suçsuz tutmayacaktır. Sebt gününü takdis etmek için onu hatırında tut. Altı gün işleyeceksin ve bütün işini yapacaksın, fakat yedinci günü Allah'ın Rabbe, Sebttir, sen ve oğlun ve kızın, kölen ve cariyen ve hayvanların ve kapılarında olan garibin, hiçbir iş yapmayacaksın, çünkü Rab gökleri, yeri ve denizi ve onlarda olan bütün şeyleri altı günde yarattı ve yedinci günde istirahat etti, bunun niçin Rab, Sebt gününü mübarek kıldı ve onu takdis etti. Babana ve anana hürmet et, ta ki, Allahın Rabbın sana vermekte olduğu toprakta ömrün uzun olsun. Katletmeyeceksin. Zina etmeyeceksin. Çalmayacaksın. Komşuna karşı yalan şehadet etmeyeceksin. Komşunun evine tama etmeyeceksin. Komşunun karısına yahut kölesine, yahut cariyesine, yahut öküzüne, yahut eşeğine, yahut komşunun hiçbir şeyine tama etmeyeceksin."[46]

Bunlar Peygamber Musa'nın Yahudi ulusuna bildirdiği Tanrı tarafından emredilen on ahlak kuralıdır. Yahudi dininin önemli bir özelliği burada ortaya çıkmaktadır. Tanrı yalnızca İsrailoğullarının tanrısıdır; dolayısıyla, Musevilik İsrailoğullarına ait kapalı bir dindir. Tevrat'ta ilk insanlar Adem ve Havva olarak belirtilmektedir. İlk günah ise, Adem ile Havva'nın Tanrının yasağına karşı gelip elmayı yemeleridir. İlk insan Adem ve Havva'dan türemiştir. Yahudileri kutsal sayan Tevrat'a göre devlet, Tanrının insanlara topluca yaşamaları için kurmaları gerektiğini söylediği bir kurumdur. Devlet, insanlığın hepsinin değil, yalnız Yahudi topluluğunun devletidir.

Tevrat'a göre Musa kural koyucudur. Yahudi dininin temel ilkeleri *Çıkış*, *Leviler* ve *Tesni* olmak üzere üç kitapta toplanmıştır. Bu kurallara göre hiçbir hayvanın kanı yenmez, çünkü Tevrat'a göre kan gerçekte candır. Çatal tırnaklı hayvanlarla geviş getirenlerin dışında kalan bütün hayvanlarının etlerinin yenmesi yasaktır. Yeni dikilmiş yemiş ağaçlarının yemişleri üç yıl toplanamaz ve yenemez. Dördüncü yıl yemişler Tanrıya sunulur ve beşinci yıldan sonra yenilebilir. İki tür bitki yan yana dikilmemelidir. Her yedinci yılda tarlaları ekmek ve bağları bahçeleri budamak yasaktır. Eti tereyağında pişirmek ve etle tereyağını birlikte bulundurmak yasaktır. İki ayrı türden dokunmuş giysiler giymek yasaktır. Kutsal Kitapta belirtilen hayvanlar hariç diğer

[46] **Holy Bible The Old Testament**, King James Version, New York, American Bible Society, s. 73.

hayvanları kurban etmek yasaktır. Hiçbir insan kurban edilemez. Cüzama tutulan insana yanaşmak ve dokunmak kesinlikle yasaktır. Tevrat'ta hastalıkların Tanrının suçlu insanlara verdiği birer yıkım, birer ceza olduğu söylenir. Vücudundan akıntı gelen kişi murdar olduğundan dolayı onun dokunduğu şeye dokunmak yasaktır. Dokunanlar da murdar sayılır. Cinsel ilişkide bulunan kimselerin murdarlığı bütün gün boyunca sürer ve daha sonra yıkanır ve giysilerini yıkarsa murdarlıkları gider. İnsan ölüsü de murdardır. Ölen bir insana dokunan kişi yedi gün murdar olur.

Tevrat miras, adam öldürme, yoksullar, dullar, kimsesizler, öksüzler, hırsızlık, zina, evlenme, tanıklık, yargıçlık, boşanma ve köleler gibi konularda da düzenlemeler ve kurallar getirmiştir. Ölen bir kimsenin oğlu yoksa bıraktıkları kızına kalır. İbranilerde adam öldürme kesinlikle yasaktır ve adam öldüren kişi İbrani yasalarına göre mutlaka öldürülür. Tevrat yoksulların ve yardıma muhtaçların mutlaka desteklenmesi gerektiğini savunur. Dullar ile öksüzler korunmalı ve onlara yardım edilmelidir. En ağır cezayı gerektiren suçlardan biri de hırsızlıktır. Hırsızlığın durumuna göre hırsızlar kesinlikle cezalandırılır. Genellikle zina konusunda verilen ceza ölüm cezasıdır. Zina kesinlikle yasaktır. Evlenme de çeşitli koşullarla ve yasalarla sınırlandırılmış ve düzenlenmiştir. Evlenme bir tanrı buyruğudur. Yalnız insanların istekleri ve dileklerine bağlı bir kurum değildir. Kimlerin kimlerle evlenebileceği ve kimlerin evlenmelerinin yasaklandığı belirtilmiştir. Kan birliği bulunan kişiler arasında evlenme olamaz. Bir erkeğin evlenmemiş veya nişanlanmamış bir kıza yaklaşması ve onunla ilişki kurması yasaklanmıştır. Tanıklık da hakka saygı, yalandan kaçınma gibi kurallara bağlı olarak tanımlanmıştır. Yargıç tanrı veya peygamberler adına kuralları uygulayan kişidir. Dinin buyurduğu ilkelere göre hareket eder. Boşanma hakkı Yahudi dinine göre yalnız kocanındır. Hiçbir koşulda kadının boşanma hakkı yoktur. Yahudi dininde kölenin belli bir süre sonra, genellikle altı yıl bitiminde salıverilmesi gerektiği öne sürülür. Hiçbir koşulda kölenin hakkı yenemez, köleye eziyet edilemez ve ona gücünü aşan bir yükümlülük verilemez. Kölelerin salıverildikleri zaman haklarının verilmesi, gönüllerinin alınması ve onlara iyi davranılması gerekmektedir. Kölenin de İbrani olması gerekmektedir. Tevrat bütün kölelere değil, sadece Yahudi soyundan gelen kölelere ayrıcalıkla davranır. Tevrat'ta ana-baba ve çocuklar arasındaki ilişkiler de düzenlenmiştir. Ödünç para verme ve faiz de belli koşullar altında Yahudilerde

serbesttir. Kardeşler arasında faiz yasaktır; ancak yabancılar arasında geçerlidir. Fuhuş kesinlikle yasaktır. Tevrat büyücülüğü de yasaklamıştır.

Yahudi dininin bir diğer kutsal kitabı da Zebur'dur. Zebur'un Davut'a indirildiğine inanılır. Zebur'da, Tevrat'ta olduğu gibi, Yahudiliğin kuralları ile inançları, tapınma koşulları ve kurumlarıyla ilgili buyruklar yoktur. Genel olarak Zebur, insanlara iyiliğin, doğruluğun, erdemli olmanın ve güzelliğin yararlarını bildiren güzel sözlerden oluşur.

Ortaçağ'da Yahudi toplumunun dağınık olduğu dönemlerde çeşitli tarikatlar ortaya çıkmıştır. Bunların amacı Yahudilikteki kutsal devlet inancını güçlendirmektir. Bunların en yaygını Hassidim tarikatıdır. İspanya'da ve İtalya'da engizisyonun baskısından kaçan Yahudiler daha doğuya göç ederek Polonya, Ukrayna ve Rusya'ya yerleştiler. 17. yüzyılda Kazaklar Yahudilere saldırmaya ve ciddi şiddet uygulamaya başladılar. Yahudiler de çözümü mistik bir yaşayışı benimsemede buldular. Böylece Ukrayna'da başlayan Hassidim inancı kısa bir sürede Alman Yahudilerini de etkiledi. Hassidim tarikatının ana ilkesi tanrının birliği, yüceliği ve insan aklını aşan bir yücelik taşımasıdır. Alçakgönüllülük, azla yetinme, sürekli dua, her tür suçtan arınmış olma, kötülüklerden kaçınma ve başa gelene katlanma bu tarikatın Yahudilere önerdiği davranış biçimleridir. İnsanın kendi içine kapanması ve derin düşüncelere dalması iyidir. Böylece insan tanrı katına yükselebilir. Yahudiler bu tarikatla gördükleri baskı karşısında içe kapalı bir mistisizmle savunma refleksi geliştirmişlerdir.

Yahudilikte başka mezhepler de vardır. Bunlar Yahudilerin yaşadıkları ülkeye göre çeşitlenir. Çoğu Hıristiyan dininin çıkışından sonra ortaya çıkmış ve ondan etkilenmiştir. Bunlardan Samri mezhebi, İsrailoğulları devletini kuranların soyundan geldiklerini söyleyenlerin bağlı oldukları bir tarikattır. Bu mezhebe ait olanlar Tevrat'a bağlıdırlar. Hahami mezhebi, Musa'nın ahir zamanda yeniden dünyaya geleceğine ve dünyayı düzelteceğine inananlardan oluşan bir topluluktur. Asai mezhebi, evlenmeyi ve savaşmayı yasaklayan bir mezheptir. Lut gölü kıyılarında yaşayan bir topluluktur, tarlaları ortak işlerler. Polonya'da kurulan Kalai mezhebi, Tevrat'ta geçen kimi inançları benimsememektedir. Tevrat'ın boyutlarına uymayan ve ibadeti aksatan kimselere ağır cezalar verilmesini savunmaktadır. Suduki mezhebi, meleklerin varlığını

ve ruhun ölümsüzlüğünü kabul etmemektedir. Bu mezhepte ibadet Tanrıya bir karşılık beklemeden yapılmaktadır. Reşabit mezhebi ise, tarımı mülk edinmeyi yasaklayan ve yalnız ibadetle gün geçirmeyi öneren bir mezheptir. İskenderiye'de kurulan Taraput mezhebine göre evlenmek ve çok yemek yemek doğru değildir. Şazdım mezhebi ise, Musa Peygamberin buyruklarında öngörülen ibadetlerin sayısını arttırarak insanların sürekli olarak tapınmalarını emretmektedir. Bunların dışında Semani, Abyonit, Marmon ve Martinist adları altında kurulmuş başka mezhepler de vardır. Günümüzde bu mezhepler dünyanın değişik bölgelerinde varlıklarını sürdürmektedirler.

2.1.2. Hıristiyanlık

Roma İmparatorluğu Mezopotamya bölgesini ele geçirdikten sonra İsrail'in tek tanrıcı inançlarıyla çok tanrıcı Roma inançları arasında çatışma çıkmıştır. Başta Romalılar işgal altındaki topluluklara kendi ahlak ve inanç kurallarına göre davranıyorlardı. Ancak Mezopotamya halklarının ahlakı ile Roma ahlakı birbiriyle bağdaşmıyor ve sürekli çatışıyordu. Roma İmparatorluğu için önemli olan maddi dünyanın ihtiyaçlarıydı. Gerek İsrailoğullarının iç düzensizliği ve gerekse Roma işgalinin getirdiği yeni kurallar ve baskılar, Filistin ve çevresinde toplumsal yaşamda ciddi karışıklıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İsrailoğulları böyle bir durumun ortaya çıkacağını - yeryüzü düzeninin ve ahlakın bozulacağını ve kötülüğün alıp yürüyeceğini - eski Ahid'in birçok yerinde okumuş ve yine eski Ahid'e dayanarak bu durumu düzeltecek bir kralın geleceğine inanmaktaydılar. Roma işgali altındaki Yahudi halkı kendini iyiden iyiye dine, eski inançlara ve mistik geleneklere vermişti. Yeni bir Kurtarıcının geleceği beklentisi oldukça artmıştı. Bu kimse de Tanrının görevlendirdiği bir Kurtarıcı olacaktı. M.Ö. 1. yüzyılda Filistin'de halk arasında bir Kurtarıcının geleceği söylentileri hızla yayıldı. Öyle ki, Romalılar bu aldatıcı söylentileri çıkaranları aratmaya ve onları cezalandırmak için kendilerine yakın buldukları kimseleri görevlendirmeye başladılar. Gelen Kurtarıcının kral olduğuna inanan Yahudilerle peygamber olduğunu ileri süren Yahudiler arasında bir anlaşmazlık baş gösterdi. Gelen Kurtarıcının peygamber olduğunu Yahya adlı bir Yahudi yaydı. Sonunda İsa çıkıp peygamberliğini açıkladı. Yahya da kendisini İsa'nın habercisi diye tanıttı.

Yahudiler İsa’nın gelişini eski Ahid’in bildirdiği nitelikte bir “Kurtuluş Olayı” diye yorumladı. İsa’nın çevresinde insanlar birikmeye başladı. İsa 30 yaşına geldiğinde Yahya’nın himayesi dışında Tanrı’nın görevlendirdiği bir peygamber olduğunu çevresindekilere anlatmaya başladı. İsa’nın bildirisine Arapça dilinde İncil deniyordu. Başlarda İsa Peygamber, Tevrat’la çelişmemeye özen gösteriyor ve hangi kavmi kurtaracağını açıklamıyordu. Kendisinin yeni bir din getirmediğini ve Hazreti Musa’nın getirdiği dinin ve Tevrat’ın gerçek anlamıyla anlaşılması gerektiğini dillendiriyordu. Zamanla güçlenince, yalnız kendi kavmi Yahudilerin değil, diğer kavimlerin de Kurtarıcısı olduğunu belirtmeye başladı. İsa kardeşliğe, barışa, eşitliğe, doğruluğa, iyiliğe çağırıyor, savaşların, vurgunların ve haksızlıkların kalkmasını savunuyordu.[47]

İsa’nın düşüncelerini yayma konusunda ona yardım eden kişilere Havariler deniyordu. Bunların sayısı on ikiydi. Bu sayının on iki olması bir tesadüf değildi. Gerek eski Ahit’de ve gerekse onun kaynağı olan Mezopotamya, Mısır ve Anadolu gibi eski çağ inançlarında on iki sayısının kutsal olduğu biliniyordu. İsa Peygamberin havarileri, Petrus, Andreas, Yohanna, Filipus, Bartholomaeus, Matta, Tomas, Yakub, Gaygur, Simden, Yahuda Taddeus ve Yahuda İskariyot idi. İsa’nın belirlediği bu havariler gerek İsa’nın davranışlarından ve gerekse Yakub’un konuşmalarından etkilenerek Faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Bütün işleri İsa’nın dediklerini uygulamaktı. İsa’ya düşünsel olarak katkıda bulunan tek kişi Yahya’ydı. İsa’nın Tanrının oğlu olması ve Tanrı adına konuşması, yüklendiği görevi yüceltmekte ve ona önem kazandırmaktaydı. İlk önce örgütlendiği kişiler daha çok yoksul, bilgisiz ve düşkün kişilerdi. Bu bağlamda, etrafında ciddi savaşçı ve toplumsal örgütlenmeyi başarabilecek bir ekip kuramamıştı. İsa havarileriyle toplantılar düzenliyor ve düşüncelerini açıklıyordu. Kendisinin çarmıha gerilerek katledilmesinin ve takipçilerinin gördükleri eziyetlerin sebebi ona ihanet eden Yahuda’dan çok düşüncelerinin pratik örgütlenmesinin zayıflığı ile ilgilidir. Tarihte hain Yahuda diye anılan havari Yahuda İskariyot, ünlü son akşam yemeğinden sonra İsa’yı dinsizlikle suçlayarak durumu yetkililere bildirmişti. Yahuda yeni dine karşı içinden eski inançları, eski gelenekleri savunuyordu. Yahuda’nın yerine yeni havari seçildi. Havariler kendilerine yeni çıraklar buluyorlar ve İsa’nın bildirdiği dini yaymaya çalışıyorlardı.

[47] Bknz. Hilmi Yavuz, **Dinler Tarihi Ansiklopedisi cilt 2**, Gelişim Yayınları, 1976, ss. 241-300

Kulaktan kulağa anlatılan bu dinin ne zaman, ne şekilde ve kim tarafından yazıya geçirildiği tam olarak bilinmemektedir. M.S. 60 yılından başlayarak İsa'nın olduğu söylenen bütün sözler, özdeyişler ve öğütler yazıya geçirilmeye başlandı. İncil'in düzene konurken nasıl bir yöntem izlendiği de bilinmemektedir. İncil'i toplayan ve düzenleyen havarilerin İsa ile tanışıp tanışmadıkları da bilinmemektedir. İncil'in toplanması 20 yıl sürdüğüne göre, bazı bölümlerin ikinci kişilerden dinlendiği ihtimali yüksektir. Dört ayrı İncil'den oluşan yeni Ahid bugün Hıristiyanların kutsal kitabıdır. Bunlar Matta, Markos, Luka ve Yuhanna adları ile dört kişinin adına düzenlenmişlerdir. Her İncil onu düzenleyenin adını taşımaktadır. Yeni Ahid bu dört İncil dışında yine havarilerin vaazları olduğu söylenen birkaç bölümü de içerir. Matta İncili, İsa'nın başından geçen olayları, Hıristiyanlığı kurmak için karşılaştığı güçlükleri, Tevratta adı geçen İbrani peygamberlerinin yaptıklarını, yaşam öykülerini ve kurmak istedikleri dinin özellikleri gibi konuları anlatır. Markos İncili'nde, İsa'nın kişiliği ve onun başından geçen olaylar hariç bütün olaylar Tevrat'a dayalı olarak anlatılır. İsa Yahudi geleneğini sürdüren ve onun inançlarına bağlı olarak kalan bir kimse olarak nitelendirilir. Luka İncili, olayların tarihsel akışını, oluş biçimlerini, İsa'nın peygamberliği ile toplumsal olaylar arasındaki bağlantıları anlatır. Luka İncili'ne göre İsa tanrısal bir ruhtur. Bu kitapta anlatılan bütün olaylar doğaüstü bir niteliğe sahiptir. Diğer İncillerden farklı olarak Yohanna İncili felsefe konularını içerir. Başka bir deyişle, dinden çok felsefeye yaklaşır. Yuhanna İnciline göre İsa Yahudi dinine bağlı bir kişidir ve doğaüstü güçlerle donatılmış tanrısal bir varlıktır.

İncil'in bu dört ana bölümü dışında başka bölümleri de vardır. Resullerin işleri Romalılara, Korintoslulara, Galatyalılara, gibi. İlk dört İncil'in dışında kalan bölümlerden verdiğimiz örneklerde olduğu gibi, bunlar İsa'nın sözleri değildir. Resullerin işleri diye anlatılan bölümlerin dışındaki bölümler birer dine çağırma ve birer öğüt durumundadırlar. Bu mektuplara göre havariler İsa'nın temsilcileridir. Görevleri ana ilkeleri yaymak, başkalarına öğretmek ve bilgisizlikleri aydınlatmaktır

İncil'de işlenen konular dünya ile ilgili olanlar ve ahretle ilgili olanlar olarak ikiye ayrılır. Dünya ile ilgili olan konular İsa'nın ve havarilerinin başlarından geçen olaylarla. Ayrıca insanların yapmaları ve yapmamaları gereken işler de anlatılır. İncil

temel olarak insanlara bir yaşam biçimi önerir. Geçim, tarım, balıkçılık, hayvancılık, alış veriş, evlenme gibi konular dağınık olarak İncil içinde yer alır. Ahiret ile ilgili konular insanın yaradılışından ahret gününe kadar başından geçen bütün olayları içerir. Cennet, cehennem, mucize, ruh, tanrı, tapınma gibi konuları ele alır. İncil'in içerdiği konuların çoğu eski Ahid içerisinde bulunur.

İncil için ayrıcalıklı bir kavim yoktur, bütün insanlar eşittir. İncil'e Tevrat'tan aynen geçen bir olay Âdem ile Havva olayıdır. İsa'nın biri tanrısal diğeri insancıl olmak üzere iki özden oluştuğu görüşü vardır. Tanrının varlığını, birliğini ve sonsuz gücünü temel alır. Tanrının neden, ne biçimde var olduğu konusu üzerinde durmaz ve yorum yapmaz. İncil'e göre, Tanrı vardır ve oluşun kaynağıdır. Tevrat'ta da olan bu görüş İncil'e direkt geçmiştir. Hıristiyan inancına göre tanrı babadır, insanlar onun çocuklarıdır, İsa onun oğludur. Bu nedenle de İsa'da da tanrısal bir nitelik vardır. Tanrı insanları işlenen ilk günahtan kurtarmak için oğlunu insan biçiminde dünyaya göndermiştir. İncil'e göre, İsa da Tanrı'dır. İsa'nın düşüncelerini, getirdiği dinin ilkelerini yayarken öldürülen bir kimse şehit sayılıyordu. Din tarihinin ilk şehidi İsa yaşarken öldürülmüş olan vaftizci Yahya'dır. Hıristiyan tarihinin en büyük şehidi çarmıha gerilerek öldürülen İsa'dır. Onun öldüğüne inanılmaz, tanrı katına yükseldiğine ve orada sağ olduğuna inanılır.

Tevrat'taki işlenen bir suçun karşılığını verme (kısas), yani öç alma yöntemi İncil'de yoktur. Karşılıklı ilişkilerde doğruluk ve hakka saygı ilkesi İncil'de temel ilke sayılır. İnsanların karşılıklı davranışları ilişkilerin eşitliği ilkesine dayanır. İncil, hesabın Tanrı katında görüleceğini öne sürer. İnsanın kimi suçlarının Tanrı katında bağışlanacağını belirtir. Kimi suçlar ise bağışlanmaz. Bu insanların gideceği yer cehennemdir. İncil'e göre sevginin kaynağı Tanrısaldır. Seven insan her türlü kötülükten ve suçtan uzak kalır.

Daha sonraki çağlarda günahtan kurtulmak ve cennete gitmek için insanlar papazların önünde suçlarını itiraf ederler. Böylece arınmış olurlar. Kutsal ekmek ile şarabın insanı sonsuzluğa ve ölümsüzlüğe kavuşturması Hıristiyan dininin temel inançlarından biridir. Böylece insan İsa'nın eti ve kanı aracıyla Tanrı ile bir yakınlaşma sağlar. İncil yoksulları varlıklılara karşı korur, başkalarını çalıştırarak zengin olanları ve

vurguncuları olumsuzlar. Bu yaptıklarından dolayı bu tip insanların gelecekte ceza çekeceklerini bildirir. Hırsızlık da ağır bir suç olarak nitelendirilir. İncil'e göre iyi geçinmenin ve kardeşçe yaşamanın kaynağı doğruluktur.

Hıristiyanlıkta M.S. 3. yüzyılda tapınma, oruç, evlenme, boşanma, eğitim ve öğretim gibi toplumsal konularda farklı davranışlar yüzünden mezhep ayrılıkları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bütün dinlerde tapınma yerleri ortaya çıkmıştır fakat Hıristiyan dini için kiliseler daha sonra bölündüğü için değişik bir özellik taşımaktadır. İlk bölünme Roma İmparatorluğu'nun Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmasıyla gerçekleşti. Doğu Roma İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde bulunan bütün kiliseler Ortodoks kilisesine, Avrupa'da bulunan Katolik kiliseleri de Roma kilisesine bağlandı. Katolik kilisesinin başında bulunan en büyük yetkiliye Papa, Ortodoks kilisesinin başında bulunan en büyük yetkiliye de Patrik denildi. Daha sonraları Katolik mezhebi de kendi içinde değişik mezheplere ayrıldı. Bunlardan biri Keldani mezhebidir. Rum Katoliklerin görüşlerini sürdürmektedir ve Patrikliği Musul'dadır. Ve bu mezhebe mensup olanlar Nasturi Katolikosluğu ile Babil patrikliğine bağlıdırlar. Ermeni mezhebi bütün duaları Ermeni dilinde yaparlar, Rum Katoliklerinin inançlarını benimsemişlerdir. Keldani inançlarını benimseyen Süryani mezhebinin ise, Mardin, Antakya, Malabar patrikleri vardır. Öte yandan Marunî mezhebi Lübnan'da kurulmuştur ve Antakya'da bir patrikliği vardır. Kıpti mezhebinin ise, Habeşistan Katolikosluğu ve İskenderiye patrikliği vardır. Bunlar Papanın İsa'nın tüm yetkilerini taşıdığını iddia etmektedirler.

Papanın İsa'nın yetkilerini taşımadığını düşünen diğer bir ayrı mezhep Ortodoks mezhebidir. Ortodokslara göre tek tanrısal önder İsa'dır. Onun görevleri kimseye verilmemiştir. Başlangıçta bütün doğu Ortodoks kiliseleri Fener Ortodoks Kilisesinin yönetimi altında iken daha sonra Süryani Ortodoks, Rum Ortodoks ve Ermeni Ortodoks mezhepleri ortaya çıkmıştır. Kurucusu Alman din adamı Lüter olan Protestan mezhebi ise, insanın kurtuluşunun yalnız Tanrının yardımıyla olduğunu ileri sürmektedir. Bu meshebe göre insan Tanrıya karşı korku değil, sevgi ve saygı beslemelidir. Tanrının yardımı olmadan insanın kurtuluşu mümkün değildir. Protestan mezhebinin üç büyük kolu vardır: İngiltere'de Anglikanizm, Fransa'da Kalvenizm ve Almanya'da Lutercilik. Protestan mezhebinin Puritenler gibi diğer küçük kolları da vardır.

Dördüncü büyük mezhep olarak Monofiz mezhebi İsa'nın yarı tanrı yarı insan olduğunu ileri sürmektedir. Monofiz mezhebinin de Yakubiler gibi birçok kolu vardır. Bu büyük mezheplerin yanında yirmiden fazla küçük mezhepler bulunmaktadır. Hıristiyan dininde mezheplerin dışında onlara bağlı tarikatlar da mevcuttur. Bunların en önemli üç tanesi Dominiken, Frankisken ve Cizvit tarikatlarıdır. Orta Çağda bu tarikatlar yasaklanmıştır. Dominiken tarikatı, 1215'te kurulmuş ve o çağda ortaya çıkan sapkınlıklara karşı Hıristiyan dininin temel ilkelerini savunmuştur. 1210 yılında kurulan Frankisken tarikatı ise, Tanrıya sürekli yalvarıp yakarma ve tapınma ile insanların bağışlanacağını ve suçtan arınacağını ileri sürmüştür. Üçüncü olarak Hıristiyan dininin en yaygın tarikatı Cizvitler 1534'te kurulmuştur. Cizvit tarikatının temel ilkesi öğretim ve eğitimdir. Yoksulluğu, bekâreti ve itaati de ilke edinmiştir. Din bilgileri dışında felsefe ve diğer bilim dallarında da çalışmaları vardır.

2.1.3 Müslümanlık

Ortadoğu'nun en yaygın dini Müslümanlık 7. yüzyılın ilk yarısında Hicaz bölgesinde ortaya çıktı. Hicaz Bölgesinde üç büyük yerleşim alanı bulunuyordu. Bu üç kasabanın en zengini ve en büyüğü Mekke idi. Mekke kervan ticaret yollarının kavşak noktasındaydı. Aynı zamanda Mekke Arabistan'ın en büyük idollerinin toplandığı bir yerdi. Bu idoller Kâbe adı ile bilinen bir kutsal yapı içinde toplanmıştı. Mekkelilerin en yüce tanrıları Allah adı ile biliniyordu. Mekke'nin yönetimi Kureyş adlı güçlü bir kabilenin elindeydi. Bu kabile askeri ve mali açıdan ciddi bir güce sahipti. Şehrin diğer etkili aileleri ile birlikte Mekke'yi yönetmekteydi.

O dönemde Araplara genel olarak kabilecilik hâkimdi ve inançlar çok çeşitliydi. Bazı Araplar Habeşistan'dan gelen dini etkilerle beraber Hıristiyan olmuştu. Aynı zamanda Yahudileşen Araplar da vardı. Habeşistanlı Hıristiyanlardan oluşan bir topluluk da Mekke'de yaşıyordu. Arabistan'da o dönemde Hanefi olarak adlandırılan ve tek Tanrıya inanan bir topluluk da yaşıyordu. Peygamber Muhammet'e ilk inananların çoğu yoksul Araplar oldu. Kureyş ileri gelenleri onu peygamber olarak tanımadılar ve şiddetle bastırmaya çalıştılar. Kureyşliler Muhammet Peygamberin yaydığı dini kendi

ayrıcalıklı yaşayışları için tehlike olarak gördüler. Onun dinsel gücünü geniş bir siyasi güce çevirip şehre egemen olmasından korktular. Ayrıca putlara yapılan hac ziyareti sonucu oluşan ticaretin zarar görebileceğini düşündüklerinden Peygamber Muhammet'in tek tanrılı dinine karşı çıktılar.[48]

Hazreti Muhammet baskılar çok arttığında Müslümanlardan bir kısmının Hıristiyan Habeşistan'a kaçmalarını öğütledi. Habeşistan kralı kendine sığınanları Kureyşlilere karşı korudu. Medineli Arap kabileler Peygamberi kendi şehirlerine davet ettiler. 622 yılında Müslümanlar Mekke'den Medine'ye göç etti. Bu göçe Hicret adı verilir. Müslümanlar Medine'de daha örgütlendi ve sayıları arttı.. Aşiret bağlarının yerine İslam inancının geçmesi kabileler arası rekabete son vererek siyasi bir birliğe yol açtı. Medine'de Peygamber'in anlattığı dinsel konuların niteliği de değişti. Konular sadece dinsel olmaktan çıkıp, yasaları ve toplumsal kuralları da kapsamaya başladı. Peygamber Muhammet Medine'de yaşayan Yahudilerin desteklerini kazanmak amacıyla onların kefaret gününde oruç tutmak ve Kudüs'e dönerek dua etmek gibi bazı dini uygulamalarını da benimsedi. Yahudilerden bir azınlık Müslüman oldu fakat çoğunluk İslam'ı kabul etmedi. Hazreti Muhammet Yahudilerin kendi kitaplarında yazılanları tahrif ettiklerini ve yalnızca Kuran'ın Allah'ın doğru sözleri olduğunu söyleyerek Yahudileri dışladı. Kefaret gününde tutulan orucun yerini Ramazanda bir ay tutulan oruç aldı. Kudüs'e dönerek dua etmek yerine, Allah'ın kutsal yeri olarak Mekke'deki Kâbe'ye yönelerek ibadet etmeye başladılar. Kâbe'nin duvarlarından birine yerleştirilmiş olan Kutsal Göktaşının öpülmesine izin verildi.

Medine'ye göçen Müslümanların çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Mekke kervanlarına Müslümanlar akınlar yapmaya başladılar. Müslümanlar Kureyşlilerle yaptıkları savaşların çoğunu kazandılar. En sonunda Mekke'yi ortadan kaldırdılar. Kâbe'deki putları yok ettiler ve şehre Müslümanlardan başkasının girmesini yasakladılar. Hz. Muhammet'in ölümünden sonra sırasıyla Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali olmak üzere dört halife İslam devletinin başına geçti. Daha sonra Emeviler ve Abbasiler İslam devletinin başına geçtiler. Bu devir İslamiyet açısından fetihler devridir. Yahudilik ve Hıristiyanlıktan farklı olarak Müslümanlık din devleti şeklinde

---

[48] Bknz. Von G.E. Grunebaum, **Studies in Islamic Cultural History**, Menasha (Wisc.), American Anthropological Association, 1954.

gelişmiştir. Bu yüzden kimi tarihçiler Peygamber Muhammet'i "Kılıç Peygamberi" olarak adlandırmaktadırlar.[49] Halife Osman'ın öldürülmesiyle Müslümanlar arası çatışmalar da başlamış oldu. Daha sonra Hariciler tarafından Halife Ali'nin öldürülmesiyle devam etti.

Müslümanların kutsal kitabı olan Kuran-ı Kerimin içeriği, Peygamber'e Allah tarafından iletilen vahiylerden oluşur. Kuran-ı Kerim Mekkî ve Medenî olmak üzere iki bölüme ayrılır.[50] Mekkî ayetler Hicretten önceki vahiyleri kapsar. Bu ayetler Medine'de inenlerden daha kısa, inanç esası getiren ve insanlara inançsızlık yüzünden uğradığı felaketleri anlatan ayetlerdir. Mekkî ayetlerde Yahudiler ve Hıristiyanlardan söz edilmez. Medenî ayetler hüküm koyan, daha uzun, düşündürücü, ibadetle ilgili ve Hıristiyan ve Yahudilerle mücadeleyi anlatan ayetlerdir.

Muhammet Peygamber ayetleri kâtiplerine anında yazdırmıştır. Kuran'da, Tevrat ve İncil'de bulunan konularla ortaklaşan bölümler vardır. Kuran'ın anlamını açıklayan çalışmalara tefsir denir. Bu tefsirlerde çok çeşitli yorumlar yapılmıştır. İslam dini çeşitli ticaret kanunlarını düzenlemiştir. Ortaya çıktığı bölgenin ekonomisinin yoğunluklu olarak ticarete dayanması bu kuralların düzenlenmesinde etkili olmuştur. Boşanma, evlenme, miras, gibi konularda da kurallar getirmiştir. İslam dininde her suçun bir karşılığı vardır. Ayrıca cihat fikriyle Müslümanlığı dünyaya yayma hedefi vardır. İslam dini ırk ve köken ayrımı kabul etmez. Müslümanlığı kabul eden herkes İslami inanca göre Allah önünde eşittir. Köleliği kaldırmamış fakat kölesini azat edene ödül vaat etmiş ve kölelere kötü davranmayı yasaklamıştır. İslam dinine göre, Peygamber yalnızca bir insandır; Allah ise, bütün varlıklardan yüce ve en kutsal varlıktır. Kuran-ı Kerimde kurallara uymayanlar için yoğun bir cezalandırma hükümleri vardır.[51]

Hz. Ali'nin öldürülmesiyle ortaya çıkan iki temel mezhep vardır: Sünnilik ve Şiilik. Sünni mezhebi de kendi içinde ayrılır. Bunlar Hanefi, Şafii, Mualliki ve Hambeli adlarını taşır. Bunlar inanç konusunda birleşir, Kuran ve Hadislerde aynı şekilde

---

[49] Philip K. Hıttı, **History of the Arabs: From the Earliest Times to the Present**, New York, MacMillan, 1943, ss. 79-90
[50] **Dinler Tarihi Ansiklopedisi**, İstanbul, Gelişim yayınları, cilt 1, 1976, ss. 60-90.
[51] Bknz. William M. Watt, **What is Islam?**, London, Longmans, 1968.

düşünürler. Bunların arasındaki görüş farklılıkları ibadetle ilgili işlemlerde, mirasta ve hukukta ortaya çıkar. Yani bu mezhepler içtihatlarda ayrışır. Yine Sünni mezhebinde Peygamber yolunda gitme konusunda çeşitli mezhepler oluşmuştur: Mütekellim, Selefiye, Maturidiye ve Eş'ariye. Bunlar arasında çok ciddi farklılıklar yoktur. Şii mezhebi halife seçiminde Hz. Ali'yi tutan ve esas olarak öldürülmesinden sonra ortaya çıkan bir mezheptir. Şii mezhebi Sünni mezhebinden ibadet ve din anlayışı bakımından tamamiyle ayrı bir yol tutar. Dini lider olarak on iki imamlara inanırlar ve Peygamberden sonra ilk imam olarak Ali'yi kabul ederler. İmamlık da babadan oğula geçer. Şii inancına göre son imam Mehdi Allah'ın izni ile bir gün saklandığı yerden çıkacak, dünyaya bir düzen verecek ve müminleri kurtaracaktır. İmam eylemlerinden dolayı yalnızca Allah'a karşı sorumludur. İmamın hata yapması mümkün değildir çünkü tanrısal güçlerle donatılmış bir kimsedir. Şii inancına göre Kuran ve Hadis İslam dininin iki temel kaynağıdır. Oruç, namaz ve zekât gibi bazı ibadet usulleri konusunda Sünnilerden ayrılırlar. Şiilerin de çeşitli kolları vardır. Bunlar Zeydiye, İsmailiye, İmamiye'dir. Bunların dışındaki diğer mezheplerin özelliklerini ana hatları ile incelememiz farklılıkları ve farklılıkların sebeplerini belirlemek bakımından faydalı olacaktır.

Mu'tezile mezhebi, İslam mezhepleri içinde akla ve irade özgürlüğüne en geniş yer veren mezheptir. Örneğin, kader varsa ve insanın yapacağı işler önceden belirlenmişse, insan bu mezhebe göre Allah karşısında sorumlu değildir. Dolayısıyla, kıyamet günü hesap vermesi, suçlanması gerekmez. Bu mezhebin de Caferiyye, Vasiliye ve Nizamiyye diye alt kolları vardır. Hariciler mezhebi ise, Şii ve Sünnilerden olmayanların toplandığı mezheptir. Önce Ali'yi desteklediler, sonra da Ali'yi dinden sapmış bir kişi olarak nitelendirdiler. Kendilerinden olmayan Müslümanlarla savaşı gerekli görürler. Haricilerin de bir takım kolları vardır.

Mürciye mezhebi, 7. yüzyılda Tebük savaşında Hz. Muhammet'ten ayrılanların mezhebidir. Peygambere önce karşı çıkmış sonra da bağışlanmalarını istemişlerdir. Bu mezhebe göre bir insanın dine bağlanması bilmeye ve öğrenmeye dayanır. İbadeti pek önemli saymazlar. Bu mezhebin de kolları vardır. Öte yandan Mücessime mezhebi, Allah'ın bir cismi bulunduğuna inananların mezhebidir. Bunlara göre Allah maddi bir

varlıktır. Vehabilik mezhebi, İslam dininde Şeriat kuralları adı verilen kuralların çoğuna karşıdır. Kabir ziyareti, camilere minare yapma, ermişlere inanma gibi eylemler bu mezhebe göre yasaktır. Cebriye mezhebine göre kader katidir, insanlar tamamen ona uymak zorundadır ve irade bakımından özgür ve bağımsız değildirler. Hululiyye mezhebine göre, Allah bir ruh niteliğine girerek insanlara geçer. Necariyye mezhebi mensup olan insanlar, Tanrıda öz ve niteliğin ayrı birer varlık olduğuna inanırlar. Noktaviyye mezhebine göre, bütün varlık türleri noktadan türemiştir. İbazziyye mezhebine göre, Allah bütün varlıkları kendi birliğine delil olsun diye yaratmıştır. Naciye mezhebi, Sünnilik ile Şiilik arasında bir mezheptir. Bâtınilik mezhebine göre, ibadetle ilgili görevler pek gerekli değildir. Önemli olan Kuran'ın özünü kavramaktır. Ruhların gövdeden gövdeye geçişini benimser. Bahaiyye mezhebine göre, dinin özü bilimdir. Bilim insan hayatına yücelik kazandırır. Kadın erkek eşittir. Bütün insanları tek bir inanç ve mezhep çevresinde birleştirme amacı vardır. Kaadıyaniye mezhebine göre, Allah tarafından insanları aydınlatan, onlara düşünceler üreten bir yetkili gönderilir. Bu mezhebin inançlarına göre savaş yasaktır. Düşman bilgi, bilim ve tatlılıkla yola getirilmelidir

Bir diğer mezhep Dürzilik Süryani soyundan geldikleri söylenen Dürzilerin bağlandıkları hakim bir Emrillah kendini Allah ilan etmesiyle doğmuştur. Bunlara göre ruhlar gövdeden gövdeye geçer. Buzağı onlarca tapılan kutsal bir hayvandır. Yezidilik: Ali'yi öldüren İbn Mulcem, Muaviye ve Yezid onlar için kutsal kişilerdir. Şeytana tapar ve onu Allah sayarlar. Ayrıca aya, güneşe, yıldızlara da taparlar. Nusayrilik: Ali'ye karşı aşırı sevgi ve saygı duyan bir mezheptir. Şeyhilik: Bu mezhep peygamberleri ve imamları tanrısal birer varlık olarak tanıyan bir mezheptir.

Ortadoğu'da ortaya çıkan üç en yaygın tek tanrılı din önceki eski toplumları dini inançlarının birçoğundan etkilenmişlerdir. Ayrıca tarihsel sırasına göre Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık dinleri de birbirinden etkilenmişlerdir. Bu dinlerden Hıristiyanlık ve Müslümanlık farklı etnik kökenlerin dinleri değildir. Yahudilik ise

sadece Sami kökenine bağlı İbranilerin dinidir. Bu bağlamda içe kapalı bir toplumsal önermeye sahiptir.[52]

Bu dinlerle devlet yapılanmaları Roma imparatorluğunun Hıristiyanlığı kabul edişinden Osmanlı imparatorluğunun yıkılışına kadar içiçe geçmiştir. Modern Ortadoğu tarihinde ise dinin oldukça etkili olduğu İran, Suudi Arabistan. Afganistan ve İsrail gibi devletler olsa da Türkiye gibi laikliğin ve sekülerizmin uygulanmaya çalışıldığı ülkeler vardır. Türkiye'de devlet yönetiminde temel prensip "din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması şeklinde ele alınmaktadır. Fakat diyanet işleri sünni mezhebinin özelliklerini taşıyan bir içerik ile devlete bağlı bir kurumdur. Devletin bu düzenlemesi alevi ve sünniler arasındaki problemi arttırmaktadır. Ayrıca Türkiye'de her vatandaşın kimlik kartında dininin yazılması zorunluluğu vardır. Aslında bu uygulaaml mevcut iktidarın din ile ayrılmadığını onu başat bir unsur olmaktan çıkarsa da dini ve toplum üzerindeki gücünü kullanma amacını güttüğünü göstermektedir. Özellikle 2000'li yılların başlarında Türkiye'deki "laik-anti laik tartışmalarını" bu bağlamda ele almak gereklidir. Bu durumun da iki yönü vardır: İç iktidar ilşkileri ve emperyalist kamplarla olan ilişkiler.

Bu dinlerden doğan mezheler etnik farklılıklar, kabilecilik ve bölgesel hegemonya ilişkilerinden temellenmişlerdir. Bu mezhepsel farklılıkları sömürgeci ve uluslar arası emperyalist güçler tarihin çeşitli evrelerinde çeşitli yöntemlerle kullanmışlardır. Lübnan'da marunilerin iktidara gelişi, yeni Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Kürtlerle İngiliztere'nin ilişkileri ve ABD- Suudi Arabistan ilişkileri gibi...

2.2. Ortadoğu'da Etnisite

Bu bölümde, Ortadoğu olarak sınırlandırdığımız bölgede yaşayan Türk, Arap, Fars, Kürt, Ermeni ve Rumlardan bahsedeceğiz. Bu halkları seçmemizin nedeni bunların bölgede demografik yoğunluğu ve karşılıklı sorunlarının çok olmasındandır.

---

[52] Bknz. Hamilton A. R. Gibb ve Harold Bowen, **Islamic Society and the West. A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East**, London, Oxford University Press, 1950.

Bu yapıyı incelerken köken ve ırk tartışmaları yerine bugünkü halkların etnik konumlanmaları bazalıncaktır.

Ortadoğu'daki etnik guruplar bölge devletlerin sınırları ile bölünmüşlerdir. Aynı devlet sınırları içerisinde farklı etnik guruplarla beraber yaşamaktadırlar ve etkileşim içerisindedirler.[53] Ortadoğu'da bütünleştirici din olgusu etnik ayrışmaları ne kadar etkilediyse, etnik kökenler de başta İslam olmak üzere bu dinler üzerinde o kadar etkili olmuştur. Bu yüzden, etnik çatışmaların dinamiklerini ve oluşumunu açıklayabilmek için etnik kökenleri ele alma zorunluluğu bulunmaktadır. Etnik çatışma esasında politik bir sorundur ve ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla oluşmuştur. Devleti bir ekonomik sistemin savunucusu ve sürdürücüsü olarak dar anlamda tanımlarsak, etnik çatışmaların da ekonomik temelleri olduğu sonucuna ulaşırız. Aynı zamanda etnik birlikteliklerin temelinde güvenlik, statü ve maddi çıkarlar vardır. Bu bağlamda, kişinin ya da topluluğun bir etnik kimliği benimsemesi veya kendini öyle tarif etmesi, arkasında asimilasyon olsa bile, sosyal araştırmacının dikkate alması gereken bir noktadır.

Etnik çeşitlilik çatışmanın baş aktörü olabileceği gibi, barışın ve toplumsal ilerlemenin de baş aktörü olabilir. Çeşitli kültürlerin etkileşimi maddi üretim araçlarının ve üretim kabiliyetinin ve toplumları ilerletebilecek manevi olguların paylaşımına yol açabilir. Bunun tam tersi olarak etnik farklılıklar bir toplumsal sınıfın diğeri üzerinde egemenlik kurması için kullanıldığında etnik çatışmalar ortaya çıkar. Ve böylece etnik guruplar ucuz iş gücü için baskı altına alınırlar. Ayrıca sömürgecilik ve son iki yüzyılda emperyalizm etnik çatışmaları körüklemiştir. Küçük bir azınlığın insanlığın geri kalan büyük bir çoğunluğunu sömürdüğü kapitalist-emperyalist sistem etnik farklılıkları toplumların gelişiminin doğal seyri içerisinde yükselen sınıf mücadelesini manipüle etmek için kullandığı da ortadadır. Bu durumun aksini belirten bilim insanları da vardır. Örneğin Militon J.Esman ve Itamar Rabinovich, aynı konuya şöyle bir yorum getirmişlerdir:

> "Bununla birlikte kültürel temelli birliktelikler, sınıf ilişkilerinden bağımsız olarak var olabilen ve işlevsellik gösteren otantik gerçeklerdir. Onların arasındaki çatışmalar ille de kapitalist sömürünün sonucu değildir. Birbiriyle

[53] George Antonius, **The Arab Awakening. The Story of the Arab National Movement**, Beirut, Khayats, 1961, ss. 30-65.

rekabet içinde olan komünal guruplar arasındaki ilişkiyi görece güç belirler. Kesin bileşimler o toplumun talep ettiği ekonomik, teknolojik, örgütsel ve politik kaynaklara ve bu kaynakları kullanmadaki ustalıklarına bağlı deneysel sorunlardır. Bu tür çatışmalar sosyalist toplumlarda da süregelmiş, bu çatışmalar Marksist sınıf kuramı ile ya da kapitalist sömürü mantığı ile açıklanamaz."[54]

Konuyu sınıfların ortaya çıkışından ve devletin oluşumundan ayrı ele aldığımız zaman, yukarıdaki alıntıda savunula geldiği gibi soyut bir otantik gerçeklikler sonucuna ulaşırız. Elbette etnik çatışmalar sadece kapitalist sömürü sonucu değildir, ondan önceki feodal ya da köleci tüm sınıflı toplumların sonucudur. Antropolojik veriler ele alındığında, sınıflı toplumların ortaya çıkmasından önceki komünal yaşantı döneminde etnik bir çatışmadan söz etmek mümkün müdür? Hayır. Çatışmalar daha çok sürü toplulukları halinde yaşayan insan topluluklarının toplayıcılık, av ve daha sonra tarım yaptıkları alanlarla ilgilidir. Sosyalist toplumlarda ise, sınıflı toplumların (dışarıdan gelen emperyalist) etkileri ile beraber bu tür çatışmalar olmuştur fakat emperyalist-kapitalist hegemonya alanları ile karşılaştırılamayacak ölçüde azdır. Çünkü toplumcu bakış açısı kendi ideolojisinin temellerinde etnik çatışmayı ret ederken kapitalist sistem temelinde ulus devlet ideolojisi ve bunun doğurduğu etnik çatışmalar üzerine kurulmuştur. Esman ve Rabinovich tespitlerine şöyle deva etmektedirler:

"Daha önce de vurguladığımız gibi devlet ya Amerika çoğulcu öğretisi içinde olduğu gibi halk işlerinin tarafsız yöneticisi veya Marksist veya yapısalcı örneklerde olduğu gibi bir baskı gurubunun aracı olarak görülebilir. Çoğulculuk kuramında etnik guruplar, tıpkı diğer örgütlü çıkar grupları gibi kendi taleplerini karşılamak için hükümete ulaşma olanağına sahiptir. Devlet bir yandan yönetimin kurallarını güçlendirmeye diğer yandan da tarafsız biçimde toplumdan kendisine iletilen talepleri karşılamaya çalışır. Oraya ulaşabildiklerinden, etnik guruplar gereksinimlerini hükümet kurumlarının aklına sokabilecek politik araçları kullanmayı isterler, hükümet de bunun karşılığında barınma ve elverişli ayrıcalıkları sağlamayı son çare olarak da zorlayıcı tedbirler almayı taahhüt eder."[55]

Halk işlerinin tarafsız yöneticisi tanımıyla Amerika çoğulcu öğretisinin tarafsız olduğunu iddia etmek Amerika'daki siyah-beyaz ırkçılık sorunu ya da Latin, Uzakdoğu ve diğer halkların Amerikan toplumundaki konumlarını dikkate almamak anlamına

---

[54] Militon J.Esman ve Itamar Rabinovich, **Ortadoğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet**, Zafer Avşar (çev), İstanbul, Avesta, 2004, s. 38.
[55] A.e., s. 41.

gelmektedir. Her devlet son tahlile gerek kalmadan ilk bakışta bir baskı aracıdır. ABD gibi bunu kabul etmeyen kapitalist devletler ise kurdukları hegemonyanın meşruiyetinden kendileri şüphe duyduklarından dolayı daha üst düzeyde baskı araçlarıdır. Marksizm devletin bir baskı aracı olduğunu tahlil etmiş ve aynı zamanda sosyalist devletin de bir baskı aracı olduğunun altını çizmiştir. ancak sosyalist devlet üreten bir çoğunluğun bir gurup azınlık olan sömürücü sınıf üzerindeki baskı aracıdır. Devlet hiçbir zaman toplumun üzerinde tarafsız bir şekilde toplumun taleplerini karşılayan bir mekanizma değildir. Dolayısıyla kapitalist devlette etnik gurupların taleplerini özgürce savunacakları bir olanak yoktur ve bundan dolayı etnik çatışmalar kaçınılmazdır.[56] Modern Ortadoğu tarihi Ortadoğu'daki etnik guruplar emperyalistlerin hegemonya çatışmaları arasında çizilmiş ulus devlet sınırları içinde yine emperyalizme bağımlı bir ekonomik gelişme ile oluşmuştur. Dolayısıyla son dönemde de görüldüğü gibi asimilasyon ve etnik çatışmalar da artmıştır.

Esman ve Rabinovich Ortadoğu'da etnik gurupların son dönem politik konumlanışlarını şöyle gerekçelendirmektedir:

> "Ortadoğu, çoğu aynı bölgesel devletin sınırları içindeki aynı politik otorite altında, diğerleriyle ortak yaşamaya yazgılı etnik toplulukların toplanma yeridir. Bu toplulukların çoğu uzun zamandır kendini-tanımlamış toplumlar olarak var olagelmiştir. Filistinliler gibi çok azı kolektif kimlik duygusunu daha yakınlarda ancak elde edebilmiştir. Tümü – Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının ve sömürgeci güç olarak bölgede bitmesinin ardından – yeni bir politik yapının çıkmasının sonucunda kendi gurup çıkarlarını savunmak ve geliştirmek için politik çarpışma için seferber olmuşlardır."[57]

XIX. yüzyılda kapitalizmin gelişimiyle beraber mililiyetçilik Ortadoğu'da da etkili oldu. Ulus oluşturma fikriyle hareket edenler belli etnik kökenleri temel almışlardır. Ortadoğu'da ari şu yada bu ırkından bahsetmek mümkün değildir. Kabileler arası sürekli ilşkiler çeşitli kaynaşmalar yaratmıştır. Belirli farklı etnisitelere ait toplumların olduğunu bu bağlamda ele almak daha bilimsel olacaktır. Kültürel aidat toplumların onları aynı zamanda benimsemesi ile ilgili bir sorunsaldır. Ulus tanımı

---

[56] Haluk Gerger, Ertuğrul Kürkçü, Ragıp Zarakolu ve Demir Küçükaydın, **Büyük Ortadoğu Projesi ve Sosyalist Strateji**, İstanbul, Araf Yayıncılık, 2005, s. 50-80

[57] Esman ve Rabinovich, **age**., s. 45.

toprak birliği, kültür birliği, ekonomik birlik, beraber yaşama psikolojisi olan toplumları nitelendirir. Oluşan ulus-devletlere baktığımızda sağlanmaya ya da korunmaya çalışılan bu bahsettiğimiz unsurlardır. Etnik köken, kültür birliği ve psikolojik birliktelik olmak üzere iki unsuru derinden etkileme ve güçlendirme potansiyeline sahiptir. Böylede kullanılmıştır ve kullanılmaya devam edilmektedir. Bu etnik kökencilik çeşitli abartık ve saptırılmış tarih tezleri ile şovenizme ve ırkçılığa varmıştır.

Ortadoğu'nun en geniş etnik grubunu oluşturan Samiler iki anakola ayrılırlar. Bunlar Araplar ve İbranilerdir. Kaldeliler, Süryaniler, Akkadlar, Babilliler ve Asuriler de bu etnik grup içerisinde yer alırlar. Araplar hem Samiler içerisinde hem de tüm diğer gruplarda en büyük etnik grubu oluştururlar. Bölgedeki ülkelerin çoğunda Arap nüfusu çoğunluğu teşkil etmektedir. Arapların ekseriyeti dini bakımdan Müslüman olmakla beraber mezhebî açıdan standart değillerdir. Çoğunluk Sünni ve Şii mezheplerin altında bölünmüşlerdir. Samilerin ikinci kolunu temsil eden İbranilerin çoğu İsrail'de yaşamakta olup ekseriyeti buraya muhtelif tarihlerde bölge dışındaki ülkelerden gelmişlerdir. İsrail dışındaki bölgedeki diğer ülkelerde de azınlık halinde yaşayan İbranilere de rastlanmaktadır.

Türklerin Batı'ya göçleriyle yaşam ve yerleşim alanları da genişledi. Birçok göçebe kavimler İran'da yaşıyorlardı. 11. yüzyılda Selçuklu-Türkleri Anadolu'ya geldiler. 13. Yüzyılda Osmanlı devleti kuruldu. "Türk" adı ilk olarak Çin'de kullanılmıştır. "T'u-kü" ya da "Tür-küt" (çok kuvvetli) anlamına gelimektedir. Arapların ve Perslerin bu kavimlere Türk dedikleri biliniyor. 5. ve 6. yüzyılda Hun akınlarının sona ermesi ve Hun İmparatorluğunun yıkılmasıyla çeşitli Türk Hükümdarlıkları kurulmuştur.[58]

En eski Türk Yazıtları Yenisey bölgesinde, Talas'daki Altay-Türklerine ait Orhun-Yazıtlarıdır. İ.S. 732 -735 yıllarına ait bu Orhun-Yazıtları ilk Türk Hükümdarı Tür-küt'ün kahramanlıklarını anlatmaktadır. Günümüzde konuşulan Türk Dilleri komşu dillerin etkisinde kaldıkları halde, genelde tek dil olma hüviyetini muhafaza edebilmiştir. Türkiye'den Avrupa sınırlarına ve Doğu-Türkistan'a anlaşılan tek dil konuşulmaktadır. Değişik Türk dilleri yerine değişik Türk aksanları vardır. Bugün Türk

[58] Sina Akşin (ed.), **Türkiye Tarihi I**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1997, ss. 67-100.

dili aksan grupları arasında: Kipçak-Türklerini, Oguz-Türklerini, Güney-Sibirya'daki Oyrutları, Abakan-Türklerini ve Sayan'daki Tuva'lar ile Doğu Sibirya'da kendilerini "Saha" diye tanımlayan Yakutları sayabiliriz. Kıpçak-Türklerinin aksanı bugün Peçenekler ve Hazarlar tarafından konuşulmaktadır. Kıpçak-Türklerinin varisleri olarak Tatarlar, Başkurtlar, Kazaklar (Kozaklar, Kazaklar), Karakalpaklar, Nogaylar ve Kırgızlar sayılabilinir. Özbekler'in bir kolu da Kıpçak-Aksanı ile konuşmaktadır. Oğuz-Türkleri'nin aksanını bugün Türkiye-Türkleri ve Kıbrıs Türkleri, Azerbaycan (Azeri) ve Kuzey-İran'daki Türkmenler konuşmaktadırlar. Doğu-Türkleri olan Uygurlar ve Özbekler Oğur-(Uğur) Türklerinin aksanını konuşmaktadırlar.[59]

Moğolistan'dan Tuna boylarına kadar çok geniş bir coğrafi alana yayılmış bulunan Türkler, İslamiyet'i benimsemeden önce büyük ölçüde Şamanizm ve kimi kültlerin etkisi altında bulunuyorlardı. Türkler'in savaşlar ve göçler yoluyla yer değiştirmeleri, bu yayılma ve göç yolları üzerindeki birçok farklı kültür ve inançlara sahip halklarla ilişki kurmalarına ve etkilenmelerine yol açmıştır. (Budizm, Maniheizm, Hıristiyanlık ve Musevilik gibi dinlerden etkilenmişlerdir). Zamanın Türk devletlerinden, Hazarlar'ın Museviliği, Uygurlar'ın Maniheizm'i, Tabgaçlar'ın Budizm'i ve Oğurlar'ın Ortodoks Hıristiyanlığı kabul etmeleri bu ilişki ve etkilenmenin doğal bir sonucu olarak görülebilir.

Büyük ölçüde ekonomik sıkıntılar ve nüfus yoğunluğu sonucu gerçekleşen Türkler'in anayurtlarından göç etmeleri olgusu, esas olarak güneye ve batıya olmak üzere iki doğrultuda gerçekleşmişti. Batı'ya doğru gerçekleşen Türk göçleri İran'da hüküm süren Sasani imparatorluğu engeli ile karşılaşmış ve bir bölümü Hindistan'a doğru yönelirken, diğer bir bölümü ise İran'a yakın bölgelerde bulunmayı sürdürmüşlerdir. Türkler'in İslam dünyası ile ilişkiye geçebilmeleri ancak Sasani İmparatorluğu engelinin ortadan kalkmasıyla mümkün görünüyordu. Ancak Türkler, Sasani İmparatorluğu'nu yıpratmalarına karşın çökertememişlerdir.

Arap orduları 634'te Yermuk Savaşı ile Bizans'ı Suriye'den attıktan sonra ve ardından 635'te Kadisiye ve 641'de Nihavend Savaşları ile Sasani İmparatorluğu'nu ortadan kaldırarak, İran'ı ele geçirdiler. Bu şekilde Sasani İmparatorluğu'nun yıkılması,

---

[59] A.e., ss. 330-351.

Türkler'in İslam dini ile ilişki kurabilmesinin yolunu da açmış oldular. Bu olaylardan sonra Türk-Arap ilişkileri uzun süre karşılıklı mücadele içinde geçti.[60] Emeviler dönemi'nde (661-750) Araplar, kısa zamanda Maveraünnehir'e hakim oldukları gibi, akınlarını Talas'a kadar ilerlettiler. Bölgede hüküm süren Türk hakanlıklarının birbiriyle olan mücadeleleri bu durumu kolaylaştırmıştır. Böylece Orta Asya hakimiyeti için mücadele eden Türkler'in Müslüman Arap ordularınca tasfiye edilmeleri üzerine, bölgede Çinliler ve Araplar karşı karşıya geldiler. Abbasiler'in iktidara geçmesinden hemen sonra gerçekleşen Talas Savaşı'nda (751), Araplar Türklerle birlikte Çinlilere karşı savaştılar. Bu önemli savaş sonrası Çin, Orta Asya'dan çekildi ve Araplar bölgeye hakim oldular. Kürtler, Zagros dağlarından, Toros dağlarına kadar uzanan Mezapotamya merkezli bölgede yaşayan halklardan biridir.[61] Günümüzde Avrupada ise 1,5 milyondan fazla Kürt yaşamaktadır. Farklı dine mensup birçok Kürt topluluğu vardır. Kürtlerin çoğunluğu Sünni Müslüman olup İslamiyeti kabul etmiştir. Türkiye ve İran sınırları içinde yaşayan Kürtlerin çoğunluğu Sünni, ve Alevidir ve bunların yanı sıra bölgede Şii, Yezidi, Yahudi, Zerdüşt ve Hıristiyan Kürtler de vardır.

Kürt dili Hint-Avrupa dil ailesi içinde yer almaktadır. Bu ailede yer alan İran dil grubu, Kürtçeyi de içermektedir. Daha açıkcası Kürtçe İrani diller ailesinin kuzeybatı grubu içindedir.[62] Ve Farsça'dan bağımsızdır. Kürtçe, bugün Türkiye, İran, Irak, Suriye, Ermenistan olmak üzere değişik devletlerin sınırları içindeki coğrafyada konuşulur. Kürt edebiyatı, halk edebiyatı ve yazılı edebiyat olarak ikiye ayrılır.. Hemadani Baba Tahir (935-1010), Kürt edebiyatının ilk yazılı örneğini, 1100 yıl önce İran'da Arap alfabesiyle Kürtçe yazmıştır. Kürtçe'nin eski ve güçlü edebi ürünlere sahip diğer bir lehçesi de Kurmanci lehçesidir. Kurmanci lehçesiyle şiirler yazan Kürt şairleri arasında ilk akla gelenler Elîyê Herîrî (1425-1495), Feqîyê Teyran (1590-1660), Melayê Cizîrî (1570-1640) ve Ehmedê Xanî (1650-1707)'dir. Ehmedê Xanî'nin *Mem û Zîn* adlı ünlü eseri ilk kez 1730'da çevrilip yayınlanmıştır.[63]

Anadolu'nun bugün halen yaşayan en eski kavimlerinden biri olan Ermenilerin kökeni kimi kaynaklara göre Urartulara kadar uzanır. Tarihçilerin üzerinde uzlaştığı

---

[60] Bknz. A.H. Hourani ve S.M. Stern, **The Islamic City**, Philadelephia (Pa.), University of Pennsylvania Press, 1970.
[61] Arşak Poladyan, **Kürtler**, Mehmet Demir (çev), Ankara, Öz-Ge Yayıncılık, 1991, ss.16-17.
[62] A.e., s. 100.
[63] Bknz. Ehmedi Xani, **Mem U Zin**, M.Emin Bozarslan Âşıkları (çev), İstanbul, Hasat Yayınları, 1990.

temel görüşlerden biri Ermenilerin, M.Ö. 700'lerde Fırat'ın doğusuna yerleşen Hint-Avrupa kökenli Phrygia'lıların bir kolunun, bölgenin eski halklarının kalıntıları (Urartular, Hurriler) ve Kafkas kökenli halklarla karışmasından meydana geldiğidir. Çevreden gelen sürekli akınlarla yaşadıkları bölgede ayakta kalmaya çalışan Başta İranlılar, Romalılar, Bizanslılar, Sasaniler, Araplar ve çeşitli Türk Beylikleri olmak üzere pek çok ulusla savaşan, tarih boyunca çoğu zaman kendi toprakları üzerindeki egemenliklerini yitiren Ermeniler, buna rağmen dillerini ve kültürlerini yaşatmayı, kısaca var olmayı becerebilmişlerdir. Bugün yoğunluklu olarak Ermenistan devletinin sınırları içerisinde yaşamaktadırlar.

M.S. 1. yüzyılda İsa'nın havarilerinden Aziz Tadeos, Aziz Bartolomeos ve takipçilerinin çabaları sayesinde o güne dek putperest olan geniş bir Ermeni topluluğu Hıristiyanlığı kabul etti. Romalıların buna karşı çıkmasına, 197 ve 230 yıllarında, Anadolu'da yaşayan Hıristiyan Ermenileri kırımdan geçirmesine rağmen Hıristiyan'lığın Ermeniler arasında yayılması durdurulamadı. 301 yılında, Aziz Krikor'un önderliği sonucunda 3. Dırtad, Hıristiyanlığı Ermeni Krallığı'nın resmi dini olarak kabul etti. Kutsal metinlerin Ermeniceye çevrilmesi ihtiyacı, Aziz Mesrob'un 404 yılında Ermeni alfabesini yaratmasıyla sonuçlandı.[64]

Persler (Farslar) eski çağlarda Hazar denizinin kuzeyinden gelen Hint-Avrupa kavimlerinin bugünkü İran'a yerleşen kollarıdır. Bu kabileler M.Ö. 2000'lerden itibaren batıya doğru hareketlenerek Doğu Mezopotamya ve Kalde ovalarına yerleştiler. O dönem Medlerin hakimiyetinde yaşıyorlardı. Dilleri Hint -Avrupa kökenli Farsçadır.[65]

Son olarak Türkçe'de Rum denince, Hıristiyan Ortodoks mezhebinden olan ve Yunanca konuşan kimse anlaşılır. Rum, Romeos (Romalı) sözcüğünden bozularak günümüze ulaşmış bir terimdir. Tarih içinde siyasi, ekonomik, kültürel anlam değişikliklerine bağlı olarak başka anlamlarda da kullanılagelmiştir.

---

[64] Bknz. Rene Grousset, **Ermeni Tarihi**, Sosi Dolanoğlu (çev), İstanbul, Aras, 2005.
[65] Sir Arnold Talbot Wilson, **The Persian Gulf. An Historical Sketch from the Earliest Times to the Beginning of the Twentieth Century**, London, G. Allen and Unwin. 1954, ss. 40-80.

3. BÖLÜM: 2003’TEN ÖNCEKİ DÖNEM

Bu bölüm, Ortadoğu’nun Irak’ın işgalinden (2003) önceki durumunu ana hatları ile tespit etmekte ve tarihsel bir boyutla bu bölgedeki kültür-iktidar ilişkilerini incelemektedir. Ayrıca konu açık işgal altında bulunan Irak, Afganistan ve Filistin ile sınırlandırılarak çalışmanın genişliğinde kaybolma riski engellenmeye çalışılmıştır.

3.1. Ortadoğu’nun Tarihsel Kökeni

Ortadoğu’nun bugünkü durumu bir tesadüf değildir. M.Ö. 10.000 yıllarına dayanan insanlık tarihinin ilk yerleşim merkezlerindendir. Şehir ve devletlerin ortaya çıkışı ve örgütlenmesi bugün bilinen yedi bölgede gerçekleşmiştir: Peru (Ant Dağlarının batı etekleri), Orta Amerika, Çin (Sarı nehir vadisi ve çevresi), Girit, Pakistan (eskiden Hindistan’ın tümü-İndüs vadisi), Mezopotamya ve Mısır. Ortadoğu’nun göçebe kavimlerinin yaşadığı çöl olan bölgelerine kıyasla Fırat ve Dicle arasındaki verimli topraklar ve av hayvanlarının bolluğu, insan toplulukları için yerleşim ve gelişim açısından ciddi avantajlar sunmuştur. Ayrıca Ortadoğu’nun biçimlenişinde Mısır, Hint ve Yunan uygarlıkları tarihin çeşitli evrelerinde ikinci dereceden çok etkili olmuştur. Ortadoğu’yu etkileyen Çin uygarlığı ise üçüncü düzeyde dışsal olarak önemli rol oynamıştır.

Sümer rahip devletlerinden, Pers, Roma ve Osmanlı imparatorluğuna, Ortadoğu’daki İngiltere ve Fransa sömürgeciliğine, ABD hegemonyasına, SSCB etkileşimine ve en son olarak ABD başta olmak üzere emperyalist işgale kadarki süreçte Ortadoğu’da kesintisiz, birbiriyle etkilenişler yaşanmış ve zaman zaman çatışan farklı iktidarlar yaşanmıştır. Bütün bu dönemlere göz atarak bölgenin biçimlenişindeki etkili yönlerini tarihsel bir perspektifle ele almak bölgenin bugünkü durumunu kavramak açısından önemlidir.

Mezopotamya'nın en verimli topraklarında yerleşen Sümerlerin (M.Ö. 3200-2800) siyasi örgütlenmesinin merkezi tapınaktı. İlk başlarda sadece tapınakları yöneten rahipler zamanla toplumun ihtiyaçlarını karşılamak ve üretimi arttırmak amacıyla bilimsel bilgiyi geliştirmişlerdir. Sulama teknikleri, mevsimlerin hesaplanması ve diğer matematik hesaplamalar bu maddi ihtiyaçtan ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla tarımsal üretimin verimini arttıran tapınağın önemi de artan bir seyir izlemiştir. Üretim arttıkça artı ürün de artmış ve başta komünal şekilde yaşayan toplumda rahipler ayrıcalıklı bir sınıf haline gelmiştir. Böylece toplumda eşitsizlikler ortaya çıkmıştır.

İlk siyasi çatışmanın Sümerler'de daha sonra krallara dönüşecek geleneksel savaş şefleri ile ruhban sınıf arasında yaşandığı söylenebilir. Bu çekişme yüzyıllar boyunca sürecek ve bu iki egemen sınıf zaman zaman kendi iktidarlarına karşı ayaklanacak köle, serf ya da işçi sınıflarına karşı birleşeceklerdir. Daha sonra bahsedeceğimiz askeri imparatorluklar Akat, Babil, Asur ve diğer küçüklü büyüklü şehir devletleri halinde sürmüştür. Sonuç olarak, askeri savaş şefi hem tanrı, hem imparator haline geldimiştir.

Sümerlerde olan benzer bir gelişmeyi Mısır uygarlığının (erken hanedanlık M.Ö.2920) gelişmesinde de görmekteyiz. Kendi özel iklim koşulları içerisinde merkezi olarak Nil nehrinin etrafına kurulmuş bir uygarlık olan Mısır'ın toplun yapısı rahiplerden ve hem tanrı, hem askeri, hem siyasi şef olan firavundan oluşmaktadır. M.Ö. 3800'den sonraki dönemde Mısır ile Mezopotamya arasında sürekli ve düzenli bir ilişkinin kurulmuş olabileceği düşünülmektedir. Mısır'ın Mezopotamya'dan farkı siyasi yapısının daha başından beri mutlak bir krallık oluşudur. Mısır, aynı zamanda üç büyük dinden biri olan Museviliğin çıkış noktasıdır. Tevrat Mısır devletine, firavuna karşı bir köle isyanının da anlatımıdır aynı zamanda. Devamında da köle bir kavmin, İsrailoğullarının uluslaşma sürecinin başlangıcını anlatır:

> "Böylece Mısırlılar İsrailliler'in başına onları ağır işlere koşacak angaryacılar atadılar. İsrailliler firavun için Pitom ve Ramses adında ambarlı kentler yaptılar. Ama Mısırlılar baskı yaptıkça İsrailliler daha da çoğalarak bölgeye yayıldılar. Mısırlılar korkuya kapılarak İsraillileri acımasızca

> çalıştırdılar. Her türlü tarla işi, harç ve kerpiç yapımı gibi ağır işlerle yaşamı onlara zehir ettiler. Bütün işlerinde onları acımasızca kullandılar."[66]

Musevi dininin Mısır firavunuyla bir çatışmadan doğduğu[67] düşünülürse, bugün de Ortadoğu'yu etkileyen bu dinin ve mensuplarının aldıkları ve alacakları toplumsal konumlanmalar daha iyi anlaşılabilir. Eski krallık döneminden beri Mısır, Arap yarımadası üzerinde hakimiyet kurmayı amaçlamıştır.[68]. Bronz Çağında ise Mısır Hitit orduları ile Asi ırmağı yakınlarındaki Kadeş'te savaşmıştır. Mezopotamya ile hem Mısır hem Anadolu arasındaki ticaret yollarının yer aldığı Suriye'yi kontrol altına almak isteği bu savaşın sebebi idi. Yani tarihin ilk anlaşması sayılan Kadeş anlaşması da Bronz Çağının en güçlü iki devleti Hitit ve Mısır'ın Ortadoğu üzerindeki hegemonyaları ile alakalıdır demek doğru bir tespit olacaktır.

Orta Anadolu'da merkezileşen (MÖ 1650) Hitit imparatorluğu en güçlü döneminde (1460-1200) Kuzey Mezopotamya'da Hurri ve Mittanni uygarlıklarını hakimiyeti altına aldı. Filistin ve Suriye'ye kadar seferler düzenledi. Diğer devletlerle diplomaside tarihin ilk gelişmiş örneklerini verdi. Demiri hammadde olarak kullanmaya başlaması da Hitit imparatorluğunu diğerlerinin karşısında güçlü kıldı.

Demir çağı ile beraber Mezopotamya'da hâkimiyet kuran Asur imparatorluğu (MÖ 991) demirden silahlarla donanmış geniş bir orduya sahipti ve devlet tarımda demir saban kullanılmasını teşvik ediyordu. Demir kolay bulunan bir cevherdi ve bronzdan daha sağlamdı. Üretim araçlarını demirden yapılması ve yerleşik halkın kendini savunmak için demiri daha kolay buluyor olmaları istilacılara karşı yerli halkların direniş güçlerini arttırdı.

3.2. İmparatorluklar, İktidar ve Din

Bu hegemonya savaşının ve çatışmanın tarihsel ve bugünkü aktörlerinden biri de Perslerdir. Persler yazının bulunmasından önceki çağlarda Hazar Denizi kuzeyinden

---

[66] **Holy Bible The Old Testament**, s. 74.

[67] Bknz. Salomon Dob Frit Goittein, **A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of Cairo Geniza**, Los Angeles (Calif.), University of California Press, 2. cilt, 1967.

[68] Morroe Berger, **Bureaucracy and Society in Modern Egypt**, Princeton (N.J.), Princeton University Press, 1957, ss. 50-110.

gelen Hint-Avrupa kavimlerinin bugünkü İran'a yerleşen kollarından biridir. Kendilerini Ari diye adlandıran bu İran kabileleri batıya doğru ilerlediler. M.Ö. 550 yıllarında Medya Krallığına son verdiler. Batı Anadolu'ya doğru yayılıp M.Ö. 546'da Sardes'i ele geçirdiler. Anadolu yarımadasının büyük bir bölümünde hegemonya kuran Persler, M.Ö. 530'da Babil'i ve M.Ö. 525'de Mısır'ı ele geçirdiler. Böylece Mısır, Mezopotamya ve Anadolu ilk kez tek bir imparatorluk olarak birleştirilmiş oldu. Persler hayvancılıkta ileriydiler. Savaşçı bir topluluktular ve göçebeydiler. Göçebe ve savaşçı özellikler birleşince, dönemsel olarak işgalcilik ve yayılmacılık kolay oluyordu. Bugün doğu despotizmi olarak adlandırılan sıkı merkezi otoriteyi tesis etmenin örneklerini Persler o dönem verdiler. Pers İmparatorluğunun bir özelliği de tarihte ilk defa görülmüş olan kendi imparatorluk dinlerini hakim oldukları halklara dayatmamalarıydı. Ve bu anlayışın imparatorlukların sürdürülebilmesi için tarihin ilerleyen evrelerinde zorunlu bir seçim olduğu görülecekti.

Öte yandan iki medeniyet merkezinde hakimiyet sağlayan Roma İmparatorluğu çok farklı halklardan oluşan birliğe ve merkezi bir yapıya sahipti. Temelde Perslerin yaklaşımına benzer bir şekilde bu siyasi birliği oluşturan halkların her birinin inançları ve kültürel yaşamları özgür kalabilmişti. Roma Hıristiyanlığı kabul ettiğinde bu durum değişmiş ve Roma İmparatorluğu teokratik bir yapılanma içerisine girmiştir. Bundan sonra Hıristiyan dininin dogmalarına uygun bir siyasi yapı oluşturulmuştur. Roma'nın geniş bir bölgede hakimiyet kurması ve üretim ve ticaret ilişkilerinde yaygın bir alanda sorun çözmek zorunda kalışı Roma Hukukunu geliştirmiştir. Bu bağlamda Roma Hukuku birçok halkı beraberce yönetebilecek esnekliğe ve kabiliyete sahipti. Ayrıca, tarihte ilk kez düzenli ve profesyonel orduyu Roma İmparatorluğunda görüyoruz.

Hıristiyanlığın Musevilikten temel farkı İncil'de iktidar sahibinin tanımlanmamış olmasıydı.[69] Roma İmparatorluğunun bu geniş iktidar ideolojisini benimsemesine şaşırmamak gerekir. Roma devletinin iktidar erkininin tekelleşmesini sağlayacak bir dindi Hıristiyanlık. Hıristiyanlık başta azat edilen/edilmeyen köleleri ve yoksulları, yani Roma'nın en geniş kesimini, kapsayan bir dindi. Bunun yanında yeni zenginleşen kesimlere de hitap ediyordu. Hıristiyanlık iktidar erkini ele geçirmek

[69] Bknz. T. Cuyler Young (ed.), **Near Eastern Culture and Society**, Princeton, Princeton University Press, 1966.

isteyen başka güçlere de cazip geliyordu.Sonuç olarak, “Hıristiyanlığı kavrayan” çeşitli iktidar sahibi guruplar merkezi otoriteyi de ele geçirdiler. Merkezi otoritenin dini olan Hıristiyanlık Roma İmparatorluğunun hakim olduğu yerellere kendi özerk kültürleri üzerinden farklılaşma ve çıkış yapma olanağını da sunmuş oluyordu. Merkezi otoritenin ideolojisi haline dönüşen Hıristiyanlığın karşısında imparatorluğa bağlı yerel halkların inançlarından ve kültürlerinden kaynaklanan direnişler oluşmuştu. Böylece Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğunun çözülüş dönemine katkısından da bahsetmek yanlış olmaz.

Hristiyanlığın güçlenmesi Persler ve Museviler dışında Ortadoğu’da birçok eski dinin neredeyse tamamen etkisizleşmesine ve kaybolmasına denk düşmüştür. Roma İmparatorluğunun merkezi bu dönem batıdan doğuya kaymıştır. Bugünkü İstanbul merkez olmuştur. Dolayısıyla yüzyıllarca Anadolu’yu ve Mezopotamya’yı etkileyecek doğuya dönük bir merkez oluşmuştur. Bizans’la çatışan ve ondan etkilenen Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinin de biçimlenişinde bu değişimin önemli bir rolü vardır. Bunun yanında Büyük İskender ile başlayan Ortadoğu’nun Yunan kültüründen de etkilenmesi sözkonusudur. Yani tarihsel sırasına göre Mısır ve Yunan kültürleri, Hristiyanlık ve İslamiyet Ortadoğu’nun biçimlenişinde iktidar ve kültür ilişkileri açısından oldukça etkili olmuştur. Bernard Lewis bu durumu şöyle özetlemektedir:

> “Bizans ve Pers imparatorlukları VII. yüzyılın ilk birkaç on yılında yaklaşan İslamiyet dalgasına kapılmış olsalar da, kaderleri çok farklı olmuştur. Araplar Bizans ordularını ağır yenilgilere uğratarak pek çok eyaletleri ele geçirdikleri halde, küçük Asya’nın merkez eyaleti Yunan ve Hıristiyan kalmıştı. Öte yandan, İmparatorluğun başkenti Konstantinopolis aldığı saldırılara rağmen, onu denizden ve karadan koruyan surlarıyla ayakta kalmayı başarmıştı. Bizans İmparatorluğu gücünü kaybederek küçülmeye başlamasından sonra bile yediyüz yıl dilini; kültürünü ve kurumlarını özgün bir biçimde sürdürerek yaşamıştır.”[70]

Bu dönemde Ortadoğu Persler ve Roma arasında bazı çatışmalara sahne olmuştur. Bu savaşların temel gerekçesi topraktır, çünkü Romalılar Mezopotamya ve Ermenistan’a hakim; Persler ise, Filistin, Suriye ve Mısır’a hakim olmak istiyorlardı.

[70] Bernard Lewis, **Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi,** Selen Y. Kölay (çev.), İstanbul, Arkadaş Yayıncılık, 1995, s. 40.

Aynı zamanda bu çatışmalarda Doğu ile Batı arasındaki ticaret yolları da önemli bir sebeptir. Lewis konuya şu şekilde yaklaşmaktadır:

> "Modern tarihçiler toprak dışındaki başka nedenleri de bulup belgelemişlerdir. Bunların en önemlilerinden biri Doğu ile Batı arasındaki ticaret yollarını ele geçirme arzusudur. Akdeniz dünyası için Çin'den ipek, Hindistan ve Güneydoğu Asya'dan baharat olmak üzere Doğudan yapılan iki ithalat büyük önem taşımaktaydı ve bu malların ticareti çok yaygınlaşmıştı. Roma yasalarında ticareti müdahaleden koruyacak önlemlere yer veriliyordu. Bu ticaret Roma ile Bizans'ın, Çin ve Hindistan uygarlıklarıyla ilişkide olmasını sağlıyordu."[71]

Bu iki imparatorluğun dışında kalan Türk ve Arap toplulukları çöllerde ve bozkırlarda yaşıyorlardı. Daha çok akıncı, savaşçı ve göçebeydiler. Gerek Pers, gerekse Roma imparatorluğu bunlarla savaşmaktan çok yok saymayı ya da kazanmayı tercih ediyorlardı.[72] Arap ve Türk savaşçılarının ve topluluklarının Ortadoğu'daki iktidar odakları arasındaki etkinlikleri böyle başlamıştır.

Hıristiyanlığın doğuşundan İslamiyetin kabulüne kadar geçen dönemin sonuçlarını irdelemek bir sonraki İslam İmparatorluğunun Ortadoğu'da etkinlik kazandığı dönemi açıklamak bakımından önemlidir. Pers-Roma çekişmesinde bazı Arap kabileleri ticaretlerini arttırdı ve bir ekonomi yarattılar. Bulundukları bölge itibariyle Doğu-Batı arasındaki ticaret yollarını tutmaktaydılar. Hareketli Arap kabilelerinin çöl savaşı taktiği bu etkinlikte önemli bir unsurdur. Bu noktada İslamiyetin de ekonomik bağlamda ticaret kurallarını düzenlediği unutulmamalıdır. Kimi Arap kabileleri Hıristiyanlaştı ve Roma'ya yaklaştı. Kimileri ise, Perslere yaklaştı. Bu biçimleniş de İslamiyet'in mezheplere ayrılmasında etkili oldu. İslamiyet'in çıkış döneminde Persler Zerdüşt dini ile ilgili iç çekişmelerden dolayı güç kaybetmişlerdi. Bizans ise, büyük kilise tartışmalarıyla çalkalanıyordu. Bu bağlamda, Arabistan'da ciddi bir iktidar boşluğu vardı.

İslamiyetten önce Araplar Sasani İran'ı ile Bizans'ın hegemonya alanları arasında yaşıyorlardı. Büyük bir çoğunluğu geçimini göçebe hayvancılıkla sağlıyordu. Çok kısıtlı bir bölgede tarım yapılıyordu. Bu gurupların bir diğer geçim kaynağı ise,

---

[71] A.e., s. 42.

[72] Albert Hourani, **Çağdaş Arap Düşüncesi**, Latif Boyacı ve Hüseyin Yılmaz (çev.), İstanbul, İnsan Yayınları, 1994, ss. 110-180.

tüccarlardan ve toprak sahiplerinden koruma karşılığında alınan haraçlardı. Mekke ve Medine Baharat Yolu üzerinde yer alıyordu. Medine toprakları verimli iken Mekke çoraktı. Mekke bir ticaret merkeziydi. Putların bulunduğu Kabe'nin Mekke'de bulunması Mekke'yi bir iktidar odağı haline getiriyordu. Arapların toplumsal örgütlenmesi akrabalık bağlarıyla örtüşürdü. Arabistan'ın tümü için birleşik bir kabile yapısı söz konusu değildi.[73] Kabileler baba soylu ve ana soylu guruplar olmak üzere birbirinden ayrılırlardı. Medine ana soylu gurupların, Mekke ise baba soylu gurupların çoğunlukta bulundukları şehirlerdi. Su, otlak, tarlalar gibi kaynaklar kabilenin ortak mülkiyetindeydi. Mekke güçlüsünden zayıfına doğru kabilelerden oluşan ayrıcalıklı zümrelerin yönettiği bir site devleti olarak kavranabilir. Kabileler arası ilişkiler toplumsal ilişkilerin temeliydi. Horani bu gelişmeleri şöyle özetlemektedir:

> "Kuzeydeki büyük imparatorluklar ile Kızıl Deniz'deki krallıklar arasında farklı türden ülkeler yer alır. Arap yarım adasının büyük kısmı, düzenli tarım için gerekli su kaynaklarına sahip, birbirinden uzak yaşayanlar Arapça'nın değişik lehçelerini konuşuyorlardı ve hayat tarzları farklıydı. Bazıları, çölün kıt su kaynaklarını kullanarak, deve, koyun ya da keçi besleyen göçerlerdi; bunlar, geleneksel olarak "bedevi" diye bilinirler. Bazıları, vahalarda tahıl ya da hurma yetiştiren yerleşik tarımcılar ya da küçük bir pazarı olan şehirlerde tüccar ya da zanaatkar idi; bazıları birkaç hayat tarzını birleştiriyordu. Göçebe ve yerleşik halklar arasında hassas bir denge vardı. Nüfus içinde azınlık olmalarına rağmen, sürekli yer değiştiren ve silah taşıyan develi göçerler şehirlerdeki tüccar gruplarıyla birlikte tarımcılar ve zanaatkarlara hakim oldular. Bunlara, cesaret, misafirperverlik, aileye bağlılık ve cetleriyle övünme gibi özellikler de hakimdi. İstikrarlı bir baskı gücünün denetimi altında değildiler, ancak çevrelerine, bağlılık ve sadakatlerini ortak cetlerinin üslubu içinde ifade eden oldukça kalıcı taraftar grupları toplayan ailelere mensup reisler tarafından yönetiliyorlardı; bu türden gruplara genellikle aşiret denir."[74]

İslam dininin ortaya çıkışıyla beraber Mekke'deki tüccar kültürü yeniden düzenlendi. Aşiretçi yapılanmaya son verildi ve ümmet anlayışı geliştirilmeye çalışıldı. Lewis Arapların ümmetleşme ve devletletleşme süreçlerini şöyle nitelendirmektedir:

> "Bunun sonucunda Hz. Muhammet'in hayatı ile ondan önceki peygamberlerin, Musa ve İsa'nın hayatları arasında önemli bir fark oluştu.

---

[73] Joel Carmichael, **The Shaping of the Arabs: A Study in Ethnic Identity**, New York, MacMillan, 1967, ss. 70-110.

[74] Horani, **Arap Halkları Tarihi**, ss. 31-32. Tarihsel kökenleri olan aşiretçi yapı Ortadoğu'da halen devam etmektedir. İslam dininin bölünmesinde bile bu aşiretçi yapının önemli etkisi vardır. Örneğin Esat ailesi yıllardır Suriyeyi, Saddam ailesi Irak'ı, Barzani ailesi Kuzey Irak'taki Kürtleri yönetmektedir.

Hz. Musa'nın vaat edilmiş topraklara girme izni yoktu. Halkı ilerlerken o ölmüştü. Hz. İsa çarmıha gerilmişti ve Romalı imparator Konstantin, Hıristiyanlığı benimseyip inananlara güç verene kadar Hıristiyanlık bir azınlık dini olarak kalmıştı. Hz. Muhammet ise, vaat edilen toprakları ele geçirmiş, yaşarken güç ve zafer elde etmiş, peygamberlik otoritesinin yanında siyasi otorite de kullanmıştır. Allah'ın peygamberi olarak getirdiği dini vahiy vardı ve bunu öğretiyordu. Bununla birlikte, Müslüman ümmetinin lideri olarak yasalar yapıyor, diplomasi yönetiyor, vergi alıyor, adalet dağıtıyor, savaş ve barış kararı veriyordu. Başlangıçta bir topluluk olan ümmet artık bir devlet olmuştu, bir süre sonra imparatorluk olacaktı."[75]

Kuran-ı Kerimde ondan önceki dinlerin ve bulunduğu bölgesel kültürün birçok yansıması vardır. Bir diğer taraftan da, putperestlikle bölünmüş tanrısal iktidarın merkezileştirilmesi anlatılır. Mekke merkez olmak üzere Arabistan için İslam dininin ortaya çıktığı dönemde yönetilenlerin artık eskisi gibi yönetilmek istemediği, yönetenlerin ise artık eskisi gibi yönetemediği bir durum söz konusu idi. Kölelerin durumu, çeşitli toplumsal eşitsizlikler ve idari yönetimdeki yozlaşmalar bu durumun önemli ispatlarıdır. İslam dini temel olarak kabile hiyerarşisine son vermiştir. Kendisinden sonra uzunca yüzyıllar devam etse ve köleciliğe açıktan karşı çıkmasa da, köleciliği tasvip etmemiştir. Kabile hiyerarşisini ortadan kaldırdığı, köleciliği tasvip etmediği ve genel olarak toplumsal yozlaşma ve başıbozukluğa karşı Arabistan'da başka bir düzen önerdiği için, İslam dini geniş kitlelerin desteğini almıştır. Lewis bu durumu şöyle açıklamaktadır:

"Edebiyatta da sıkça görülen bir anlayışa göre, silahlı direniş yapmayan ve alternatif bir öğreti iddiasında olmayanlar arasında bile, İslam tarihi yanlış bir yöne girmişti ve toplumun liderleri tarafından günaha yönlendiriliyordu. Gerçekten dindar bir Müslüman açısından bu durum aşağılayıcı ve değersiz gördüğe devlet hizmetinden geri çekilmişti. Devrimci bir değişikliğin tam sırasıydı ve İslamiyet'in yükselişi derin anlamıyla bir tür devrim niteliği taşıyordu. Yeni din var olan öğretilerin ve kiliselerin ötesindeydi. Ondan önce gelen iki dinin devamı değildi. Onları aşan bir kitap getirmişti. Fetihlerle birlikte başa geçen yeni hükümdarlar eski dini, toplumsal ve siyasi düzeni yıkarak yerine yenisini getirmişlerdi. İdeal İslam'da ruhban sınıfı, kilise, krallar, soylular, ayrıcalıklı sınıflar bulunmuyordu. Ancak dine gerçekten inanmış olanların onu bilinçli olarak kabul etmeyenlerden, erkeğin kadından ve efendinin köleden üstün olması şeklinde bazı doğal ve toplumsal gerçeklikler vardı. Yeni din, bu eşitsizlikleri bile yumuşatıyor ve insancıllaştırılıyordu. Eski dünyanın tam tersine İslamiyette köle artık mal

[75] Lewis, **Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi**, ss. 59-60.

değil insan olarak görülüyor, hukuki ve ahlaksal bir statü kazanıyordu. Henüz kadınlar çok eşlilik ve cariyelikten kurtulamamışlardı, öte yandan da sahip oldukları mülkiyet hakları Batıda modern çağlara dek görülmemişti. Müslüman olmayanlara bile çeşitli toplumsal ve maddi zorlukları olmasına rağmen Ortaçağda, hatta günümüz Hıristiyanlığında bile görülmeyen bir güvenlikten ve hoşgörüden yararlanıyorlardı."[76]

Ancak kabileci yaklaşımlar daha sonraki yıllarda da sürmüş, İslam dini kendi içinde mezhepsel ya da başka düzlemler olarak bölünmüştür. İlk esaslı bölünme üçüncü halife Osman'ın akrabaları olan Emeviler lehine ayrıcalıklar yapmasıyla gerçekleşti. Daha sonraki Şii (Ali yanlıları) ve Sünni bölünmesi böyle bir temelde derinleşti. Emevi, Abbasi ve Osmanlı devletleri hakim oldukları coğrafyalardaki halkların kültürleriyle benimsedikleri İslam dininin karşılıklı etkileştiği tarihsel süreçler yaşamışlardır.

Arap fetihlerinin sonuçlarını şöylece özetleyebiliriz. Arapların fethettikleri tüm bölgelerde Arapça toplumun çeşitli kesimlerince kullanılır hale geldi. Yayıldığı tüm kıtalara İslam dini vasıtasıyla Arap kültürü taşındı. Ticari faaliyetlere getirdiği düzen ekonomiyi elinde tutan kesimlerin örgütlenmesinde etkili oldu. Yalnızca toplumun üst sınıflarını değil tüm toplumu kapsayan bir ideolojik yapılanmayı hayata geçirdi.[77] Toplumun tüm kesimlerini kapsaması beklenirken elit bir zenginler sınıfını geliştirdiği de tespit edilmelidir. Hareketli savaşçı çöl guruplarını fetihlerde kullanmaları yayılmayı güçlendirdi. Bu yayılmacılıkta Arap olmak değil Müslüman olmak ön planda tutuldu. Emevi ve Abbasi devletleri dönemlerini ise kısaca açıklamak İslamın orta doğudaki etkisini kavramak bakımından önemlidir.

İslam dini teorik olarak Arapları diğer insanlardan üstün bir konuma yükseltmemiştir. Fakat Araplar İslam'ın kitleler üzerindeki ideolojik hegomonyasının verdiği güç ile başta Ortadoğu olmak üzere Arap olmayan diğer halklara hakimiyet kurma olanağını da kavuşmuşlardır. Bu kendi içinde çelişik durumdan devlet politikası olarak ilk Emevilerin yararlandığını belirtmek yanlış olmaz. Emevi hanedanın kurucusu Muaviye, Mekkeli Kureyş kabilesine bağlı Ümeyye ailesinden geliyordu. Emeviler, ailenin adından dolayı Beni Ümeyye olarak da anılır. Muaviye, Halife Ömer döneminde (641'de) Şam valisi olmuş ve Suriye'yi denetimi altına almıştı. Muaviye, 656'da başa

---

[76] A.e, s.81.
[77] Bknz. Von G.E. Grunebaum, **Studies in Islamic Cultural History**, Menasha (Wisc.), American Anthropological Association, 1954.

geçen Hz. Ali'nin halifeliğini tanımadı ve onu üçüncü halife Hz. Osman'ın öldürülmesinden sorumlu tuttu. Muaviye, Halife Ali'nin 661'de öldürülmesinden sonra halifeliğini ilan etti ve böylece Emevi yönetimi başladı.

Muaviye, halifeliğini tanımayanları sert bir biçimde bastırdı ve iç karışıklıklara son verdi. Ardından yeni fetihlere girişti. Emevi egemenliğini doğuda Hindistan sınırına, batıda Kuzey Afrika'ya, oradan da Güney İspanya'ya kadar yaydı. Yeni kurulan donanmayla 669-678 yılları arasında Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'i (İstanbul) ele geçirmek için seferler düzenledi ama başarılı olamadı. Maviye 680'de öldüğünde ardında güçlü bir devlet bıraktı. Halifeliği dinsel önderliğin yanı sıra tam bir siyasal önderliğe dönüştürdü.[78] Halifelik merkezini de kutsal topraklardaki Mekke'den Şam'a taşıdı. Artık Halife bir kurul tarafından seçilmiyor, babadan oğula geçiyordu. Nitekim Muaviye'nin yerine oğlu I. Yezid halife oldu. I. Yezid tahta çıktığında yeni bir halifelik sorunuyla karşı karşıya kaldı. Hz. Ali'nin küçük oğlu Hüseyin, halifeliğin kendi hakkı olduğunu ileri sürdü ve Yezid'in halifeliğini tanımadı. Yezid, Hüseyin ile yandaşlarını 681'de Kerbela'da kıyıma uğrattı. Bu olay, İslam tarihindeki Sünni ve Alevi-Şii mezhep ayrılığını da kesinleştirdi. I. Yezid, yaklaşık üç yıl iktidarda kaldı ama İslam tarihine en acımasız hükümdarlardan biri olarak geçti.

I. Yezid'in ölümünden sonra 683'te oğlu II. Muaviye halife oldu. II. Muaviye'nin iktidarı yalnızca bir yıl sürdü. II. Muaviye ve önceki iki hükümdar, Ebu Süfyan'ın soyundan geldikleri için Süfyaniler olarak anılır. II. Muaviye'den sonra 684'te I. Mervan halife olarak Emevi Devleti'nde Mervaniler dönemini başlattı. Emeviler en parlak dönemini I. Mervan'ın oğlu Abdülmelik döneminde (685-705) yaşadı. Bu dönemde Irak ve İran'daki ayaklanmalar bastırıldı. Hindistan ve Orta Asya'da yeni fetihlerle devletin sınırları genişletildi.

Süleyman'ın halifeliği sırasında Bizans İmparatoru III. Leon'un 717'de Emevi ordusunu ağır bir yenilgiye uğratması, Emevi Devleti'nin gerileme döneminin başlangıcı oldu. Araplar arasında kabile çatışmaları yeniden başladı ve "Mevali" denen Arap olmayan Müslümanların merkezi yönetime karşı hoşnutsuzlukları arttı. 707-720

[78] Bknz. Philip K. Hitti, **The Arabs A Short History**, Princeton (N.J.), Princeton University Press, 1943.

arasında halifelik eden Ömer'in başlattığı yenileşme hareketleri de kalıcı bir sonuç getirmedi. Hişam döneminde (724-743), 732'de İspanya üzerinden Fransa'yı fethe girişen Emevi ordusu Poitiers'de (Puvatya) durduruldu. Emeviler Anadolu'da Bizans'a karşı üstünlüklerini de yitirdiler. Orta Asya'da Türkler ve Kuzey Afrika'da Berberiler Emevi egemenliğine başkaldırdılar. Son Emevi Halifesi II. Mervan döneminde (744-750) Abbasiler denetiminde gelişen muhalefet Emevi egemenliğini sarstı. Emevi Devleti'nin yıkılışında Ebu Müslim Horasani önemli rol oynadı. Sonunda Abbasilerin önderi Ebu'l-Abbas, Emevi egemenliğine son verdi ve Emevi hanedanının bütün üyelerini öldürdü. Bu kıyımdan canını kurtarabilen Abdurrahman, İspanya'ya giderek orada Endülüs Emevileri Devleti'ni kurdu.

Emeviler döneminde sınırlar doğuda Seyhun nehrine batıda Atlas okyanusuna, kuzeyde pirene dağlarına ve Anadolu içlerine kadar genişlemişti. Emeviler döneminde İslam kültür ve uygarlığının temelleri atıldı. Emeviler devrinde halifelik babadan oğula geçmeye başladı ve halifelik bir saltanata dönüştü. Türklerle Araplar arasında şiddetli mücadeleler yapıldı. Emevilerin Arapçılık politikası bunda etkili oldu. Ülke yönetimi eyaletlere bölündü[79]

Emevilerin Arap olmayan Müslümanlara değer vermemeleri, Arapları üstün görmeleri, önemli görevlere Emevi ailesinden olanların getirilmesi ve bu durum sonucu oluşan Arap kabileleri arasındaki huzursuzluk, Emevi ailesi arasındaki geçimsizlikler, Fetihlerin durması, Halife Ali taraftarlarının (Şiiler) ve Halife Abbas'ın soyundan gelenlerin Emeviler karşıtı faaliyetleri Emevilerin yıkılışının önemli nedenleridir**.** Emevi dönemi Arapların İslam öncesi kabilecili anlayışına bir geri dönüş olarak düşünülebilinir.

Abbasi döneminin İslam politikaları ile Emevi döneminin politikaları arasında ciddi farklılıklar vardır. Abbasilerin iktidara gelişi, Arap olmayanların (mevali) nüfus bakımından çoğunlukta olduğu Horasan'da gelişti ve başarıya ulaştı. Bu sebeple doğu eyaletlerinin halkı özellikle Horasanlı'lar devletin idari ve askeri makamlarını paylaştılar. Abbasi ailesi kendilerine iktidar yolunu açan mevaliye iyi davranıyor ve ilk

[79] Bknz. Bernard Lewis, **Islam in History: Ideas, Men and Events in the Middle East**, London, Alcove Press, 1973.

halife Ebul-Abbas bir emirname çıkararak Müslüman olanlardan cizye alınmamasını emrediyordu. 751 yılında Talas savaşında Çinli'lere karşı Türkler ile müslümanların birlikte olması eskiden beri devam eden düşmanlıkları ve çekingenliği bir dereceye kadar ortadan kaldırmıştır. Yeni hanedanın daha başlangıçta bu olumlu tutumu Türkleri müslümanlara ve İslam dinine daha çok yaklaştırmıştır. Abbasi İmparatorluğu, kuzey sınırları boyunca bozkırdan gelen sürekli baskıyla uzun süre başa çıkabilecek durumda değildi. Bu nedenle bozkırdan içeri sızan Türk askerleri ve serüvencileri, hatta Bağdat'ta bile, siyasal denetimi yavaş yavaş ele geçirdiler.

İkinci Abbas halifesi Ebu Cafer El Mansur ilk defa Türkleri devlet hizmetlerinde vazifelendirmiştir. Aynı zamanda oğlu El Mehdi'ye mevaliye iyi davranmasını, onların isteklerine kulak vermesini ve onların haklarını korumasını vasiyet etmiştir. Halife El-Mehdi'nin elçiler göndererek itaate ve İslamı kabule davet ettiği hükümdarlar arasında diğer bazı Türk hükümdarları da bulunuyordu.

Bütün bu gayretlere rağmen Maveraünnehir ve çevresinde Türklerin Müslümanlığı tam manası ile kabul etmedikleri, El-Me'mun zamanında Soğd, Fergana ve Uşrusana üzerine yapılan akınlardan anlaşılmaktadır. Fakat netice olarak Halife El-Me'mun Maveraünnehir'i tam manasıyla itaat altına alıyor ve sonra da bölge valilerine Türkistan üzerine seferler yapılmasını emrediyordu. Valiler, Müslümanlığı kabul edenlere maaş bağlanılacağını vaad ederek bilhassa hükümdar ailelerini kazanmaya çalışıyorlardı. Bir taraftan halifelerin iyi idaresi, diğer taraftan orduda çoğunluğu ele geçirmeleri üzerine el-Mu'tasım zamanında Maveraünnehir sakinlerinin çoğu Müslümanlığı kabul etmişlerdi. Kaynakların ifadelerine göre el-Me'mun ve el-Mu'tasım zamanlarında Maveraünnehir sakinlerinin tamamı müslüman olmuştur.[80] Bununla beraber Müslümanlığı kabul eden Türklerin, İslam Devleti hudutları dışındaki büyük Türk kitlesine kıyasla sayıca çok az olduklarını belirtmek lazımdır.

Osmanlı için bir Türkleştirmeden çok kısmen İslamlaştırma etkinliği söz konusudur. Kısmen nitelendirmesi zorla İslamlaştırmadan çok İslamın üstyapıya hakimiyeti ile ilgilidir. Yeniçerilerin gayrimüslimlerden devşirme oluşu bir İslam varyasyonu olan Bektaşi-Aleviliği ortaya çıkartmıştır. Bektaşilikte İslam dininin

[80] Akşin, **age**, s. 100-105.

kurallarının esnetilmiş olduğunu görüyoruz. İktidar aygıtının ihtiyacı yeni ara kültürel formlar yaratmıştır. Yüzyıllar boyunca Ortadoğu'ya hakimiyeti söz konusu olduğundan Osmanlı imparatorluğu'nun yaşadığı tüm süreçler bölgenin biçimlenişi açısından çok önemlidir.[81] İslam dini kendini savaşlarla kabul ettirmiştir ve devletini böylece teşkil edebilmiştir. Gerek Osmanlı öncesi Türklerin Arap devlet görevlerinde yer almaları gerekse akıncı Türk boylarının İslamiyeti kabul etmeleri tesadüf değildir.[82] Kimi yazarlar tarafından kullanılan "kılıç peygamberi" nitelendirmesi kılıcı zaten elinde olan akıncı boyları için genişleme ve hakimiyet kurma hedefine uygun bir ideolojik temel sağlıyordu. Osmanlı devleti Ortadoğu'da ve diğer hakim olduğu bölgelerde uyguladığı gibi eyalet sistemini uyguluyordu. İç yönetimde özerklik dışa karşı ise merkezi devlet otoritesine tam bir bağlılık söz konusuydu.

Haçlı seferleri Avrupalı Hıristiyan devletlerinin Ortadoğu'da hakimiyet kurma çabası olarak anlaşılmalıdır. Genel olarak değerlendirirsek bu çabanın 19. yüzyıla kadar pek başarılı olamadığını görürüz. İktisadi yapıları ve devlet örgütlenmeleri bu seferlerin başarıya ulaşmaması için yeterli değildi. Onlar Ortaçağlarını yaşarken Ortadoğu merkezli devletler ilerleme ve güçlenme çağlarını yaşıyorlardı. Ayrıca anayurttan oldukça uzakta bağlantısız bir şekilde sürdürülen savaşlarda başarılı olmak o dönem çok daha zordu.

Barut, pusula ve matbaa Avrupa'nın kaderini değiştiren sembolik icatlar olarak ele alınmaktadır. Barutla beraber icat edilen toplar büyük devletler lehine deniz ticaretinin güvenliğini sağladı. Daha güçlü merkezi bir otorite mülk sahipleri için ihtiyaç haline geldi. Pusula coğrafi keşifleri simgeler. Coğrafi keşiflerle beraber denizaşırı kıtalardan hammadde ihracı başladı. Matbaa ise bilimsel bilginin gelişmesinde çok etkili oldu. Meta üretimi şehir merkezlerine kaydı.[83] Çeşitli üretim kollarında faaliyet yürüten zanaatkarlar bugünkü burjuva sınıfının temelini oluşturdular. Eski feodallerde kapitalizmim gelişmesiyle beraber kapitalistleşmeye başladılar. Feodaliteden kapitalizme geçiş İngiltere'de yukarıdan aşağı aristokrasi ile burjuvazinin

[81] Bknz. Ernest C. Dawn, **From Ottomanism to Arabism: Essays on the Origins of Arab Nationalism**, Urbana, University of Illinois Press, 1973.
[82] Bknz. Frederick Ward Frey, **The Turkish Political Elite**, Cambridge, MIT Press, 1965.
[83] Michael A. Cook, **Studies in the Economic History of the Middle East from the Rise of Islam to the Present Days**, London, Oxford University Press, 1970, ss. 40-70.

uzlaşmasıyla, Fransa'da ise devrim ve iç savaşla oldu. Fransız devrimiyle beraber dünyanın her yerinde uluslaşma süreçleri başladı.

Osmanlı imparatorluğu bütün bu kapitalist gelişimin gerisinde feodal üretim ilişkilerini sürdüren ve gelirini askeri gücüne, seferlerine ve aldığı vergilere dayandıran imparatorluk sistemini sürdürüyordu. Üretimdeki yeni gelişmelerle beraber kendi gücü aynı kalmış fakat düşmanlarının gücü artmıştı. Bu da Osmanlı imparatorluğunu güçsüzleştirmişti. Merkezinden en uzak yerlerden başlayarak ulus-devlet kurmak üzere isyanlar çıkmıştı. İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya gibi rakiplerinin her daim bu durumdan faydalanmaları kaçınılmazdı.

3.3. Sanayi Devrimi Sonrası Ortadoğu

Modern Ortadoğu tarihi, Osmanlı'nın çözülüş dönemi, I. Emperyalist Bölüşüm Savaşı sonrası, II. Emperyalist Bölüşüm Savaşı sonrası ve Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonraki dönem olmak üzere dört döneme ayrılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülüş döneminde Avrupa'dan yayılan ulus devlet anlayışı Ortadoğu'yu da etkisi altına almıştır. Osmanlı'nın geleneksel eyalet yönetim şekli bu gelişen ulusalcı ve bağımsızlıkçı hareketlerle beraber çözülmeye başlamıştır. Bu arada 20. yüzyılın başında eski sömürgeci devletler yerlerini emperyalist devletlere bırakıyorlardı. Başta güçlenen Rusya'ya karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü savunan İngiltere 20. yüzyılın başında bu politikasından tamamen vazgeçti ve Ortadoğu'daki bağımsızlıkçı hareketleri destekledi. Bu dönemin diğer aktörleri Fransa ve Rusya'dır. Kısaca, 20. yüzyılın başıyla beraber Osmanlı İmparatorluğu Ortadoğu'da artık tamamen edilgen bir duruma gelmiştir. Bu gelişen tabloyla beraber Osmanlı artık Almanya'ya yanaşacaktır ve I. Emperyalist Bölüşüm Savaşına da onun yanında katılacaktır. Bütün bu emperyalist devletlerin Ortadoğu'ya olan ilgilerinin temel sebepleri bölgedeki petrol rezervleri, kanallar, ticaret yolları ve jeo-stratejik olarak askeri üslenme alanlarıdır. [84]

[84] Harpal Brar ve Ella Rule, **Ortadoğu ve Emperyalizm**, Evren Mardan (çev.), İstanbul, Papirüs Yayınevi, 2004. ss. 90-120.

Batıda sanayi devrimi sonrası artan hammadde ihtiyacı Ortadoğu'ya yönelik sömürgeci eğilimi artırmıştır. Zayıflayan Osmanlı imparatorluğunun egemenlik alanlarına girmek ise Batılı sömürgeci devletlere kolay gözüküyordu. Sanayileşmenin hız kazanması sonucu gelişen sömürgecilik akımı, Avrupa dışına, özellikle Afrika, Orta ve Uzak Doğu'ya genişleyen hedefler edindi. Hammadde ve pazar arayışı, hem gelişmiş ülkelerle geri kalmış ülkeler arasında, hem de gelişmiş ülkelerin kendi aralarında yeni politik ilişkilerin doğmasına sebep olmuştu.[85]

Orta Doğu'da bu dönemde güç dengesi Osmanlı impartatorluğu alehine değişmiştir. Çeşitli ülkelere verilmiş olan kapitülasyonlar da Osmanlı Devleti'ni sömürgeci devletler açısından elverişli bir pazar haline getirmişti. Ayrıca kapitülasyonlar, Osmanlı sanayinin çökmesine ve devletin geri kalmasına sebep olurken, Osmanlıların sömürgeci devletler tarafından daha fazla istismar edilmesine imkân sağlamıştı. Osmanlı Devleti, hem büyük yeraltı ve yerüstü zenginliklerine sahipti, hem de jeo-politik ve stratejik bakımlardan önemli bir konumda bulunmaktaydı fakat bu durumunu koruyabilecek güce sahip değildi.

18. yüzyılda Amerika ve Hindistan olmak üzere İngiltere'nin hegemonyasında iki nüfuz bölgesi oluşmuştur. Bu geniş toprakların korunması ve sömürülmesi gittikçe ağırlaşan ulaşım sorunları nedeniyle deniz üsleri sorun haline gelmeye başladı. Doğu ile ticareti rahatça yapmak, pazarları ve buralara erişimi sağlayan ticaret yolları üzerindeki stratejik mevkileri elde tutabilmek için hakimiyet kavgası başladı.[86] Bu dönemde Ortadoğu'nun öneminin artmasının bir diğer sebebi de Atlantik yolunun denetiminin Hollanda'nın elinde olmasından kaynaklanıyordu. Özellikle batı Akdeniz'in denetimini elinde tutan İngiltere açısından daha da önemli hale gelmişti. Hindistan'a geçiş yolu için doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da hakimiyet kurması gerekiyordu. 19. ve 20. yüzyıllarda "üzerinde güneş batmayan ülke" olarak tanımlanan İngiltere, dünyanın en büyük sömürgecisiydi. 19. yüzyıla gelindiğinde İngiltere, Ortadoğu'da Arap Şeyhlikleri ile Uzakdoğu'da Singapur, Hong Kong, Yeni Zelanda, Kanada, Güney Afrika ve Hindistan

---

[85] Bknz. Alfred Bonne, **State and Economic in the Middle East**, London, Routledge and Kegan, 1955.
[86] Bknz. William Roe Polk ve Richard L. Chambers, **Beginnings of Modernization in the Middle East: The Nineteenth Century**, Chicago, University of Chicago Press, 1968.

gibi ülkeleri ele geçirdi. Bu dönemde İngiltere'nin Hindistan'a hakim olması, Orta Doğu ile daha fazla ilgilenmelerine sebep oldu.

Ortadoğu'nun İngiltere açısından önemini arttıran farklı özellikleri bulunuyordu. Her şeyden önce Orta Doğu, İngiltere'nin Uzakdoğu'daki sömürgeleriyle bağlantısını sağlayan en kısa yolların geçtiği yerdi. 19. yüzyılda İngiliz dış politikası da tamamen Afrika ile Orta ve Uzakdoğu'daki gelişmelere endekslenmiş ve İngiliz dış siyasetinin esasını "Sömürgeleriyle bu sömürgelere giden yolların güvenliğinin sağlanması" oluşturmuştu. Bu çerçevede İngilizler Müslüman Asya'nın çürümekte olan rejimlerini Hindistan ve Mısır'dan gelen yol ile Ruslar arasında dev bir tampon olarak kullanmışlardır. Böyle bir politika takip eden İngiltere için, İngiliz sömürge yolları üzerinde bulunan Orta Doğu ve Osmanlı Devleti'nin durumu önem kazanıyordu. Özellikle bu dönemde Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün korunması İngiliz menfaatlerine uygun düşüyordu. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin varlığı ve devamını, Rusya'nın Akdeniz'e inmesinde önemli bir engel olarak görüyor ve böylelikle İngiltere İmparatorluk Yolunun bu devlet tarafından tehdit edilmesini ve hatta kesilmesini önlemeyi planlıyordu.

1869'da Süveyş Kanalının açılmasıyla, bu bölgeyle daha fazla ilgilenmeye başlayan İngiltere, Osmanlı Devleti'ni koruma politikasını 1878'e kadar devam ettirmiştir. Ancak, İngilizlerin 1878'de Osmanlı Devleti ile Ruslar arasında imzalanan Ayestefenos Antlaşmasını değiştirmek maksadıyla aynı yıl düzenlediği Berlin Kongresi sırasında, artık Osmanlı Devleti'nin yaşamasının mümkün olmadığı kanaatine varmaları, Osmanlı politikasını değiştirmelerine sebep olmuştur. Bu tarihten itibaren, İngilizler Osmanlı toprak bütünlüğünün korunması siyasetinden vazgeçerek, aynı yıl Kıbrıs'a ve 1882'de de Mısır'a yerleşmek suretiyle, tam aksi bir politika uygulamaya başlamışlardır. İngilterenin 20. yüzyıl başındaki Ortadoğu stratejisi bu bağlamda ele alınmalıdır. Kendisi doğrudan sömürgeleştirme planına geçtiği için Osmanlı Devleti'ni parçalamayı önüne hedef olarak koymuştu. Osmanlı yönetiminin ve nüfuzu ile dînî etkilerini gidermek, İslam Birliği düşüncesini değerden düşürmek amacıyla ulus-devlet

ideolojisini[87] yaygınlaştırıyordu. Arap memleketlerine hakim olarak, Mısır ve Hindistan'ın güvenliğini sağlamak amacını güdüyordu. Arap birliğinin adı altında bir tür Arap milliyetçiliğini teşvik ediyordu. Askeri strateji açısından Ortadoğu'ya üstleniyordu. Irak petrolleri üzerinde hakimiyet sağlamak istiyordu.

İngiltere, amaçlarına ulaşmak için öncelikle Osmanlı Devleti'nin yıkılması gerektiğini düşünerek, O'nun aleyhindeki her türlü organizasyonun içinde yer almıştır. Osmanlı Devleti'ni hemen yıktıktan sonra, ya bu devletin yıkıntıları üzerinde kendilerine bağlı veya kendi kontrollerinde bağımsız devletler kurmak, ya da bazı stratejik noktalara doğrudan yerleşmek İngiltere'nin bu konudaki temel hedefiydi. I. Dünya Savaşı bittikten sonra Osmanlı İmparatorluğu Ortadoğu üzerindeki bütün hegemonyasını kaybetmişti. Ortadoğu İran ve Suudi Arabistan dışında İngiltere ve Fransa tarafından paylaşıldı. Bu paylaşım Milletler Cemiyetinin manda yönetimi kararlarıyla oldu. Bu dönem Ortadoğu'da hem yeni ulus devletlerin ortaya çıkışını hızlandırdı, hem de Ortadoğu'da parçalı sömürge yönetimini getirdi.

Ulus devletlerin ortaya çıkışı 19. ve 20. yüzyılların en önemli olgularından biridir.[88] Türk, Fars, Ermeni, Kürt ve Arap Milliyetçilikleri bu dönemde şekillenmeye başlamıştır. I. Dünya Savaşından önceki on yıl boyunca etnik farklılıklar Osmanlı İmparatorluğu'nun politik yaşamında önemli bir etmen haline gelmiş, Türk, Fars, Ermeni, Kürt ve Arap milliyetçilikleri sahneye çıkmıştır.

Fars milliyetçiliğinin kendine has bir "modernleşme" projesi etrafında harekete geçtiği, Türk milliyetçiliğinin ise henüz İmparatorluğun dağılmamış olması nedeniyle Osmanlıcılık altında saklandığını söyleyebiliriz. Ermeni milliyetçiliği diğerlerinden daha erken sahne almış, Osmanlı-Rus savaşı (1877-1878) ve ardından "devlet kurma" fikri ile siyasi bir hedefe sahip olmuştur. Kaynayan kazanın merkezinde bulunan Kürtler, etraflarındaki yoğun emperyal etkinliğin arasında sıkışıp kalmış ve bölünmüşlerdir. Kürt hareketi dağınık ve etkisizdir. Arap milliyetçiliğine ise iki ayrı eksende gelişmiştir. Merkeze yakın Arap bölgelerinde (Bereketli Hilal, Arap

---

87 Leonard Binder, **The Ideological Revolution in the Middle East**, New York, London, Sydney, J. Wiley and Sons, 1964, ss. 20-40.

88 Bknz. Wasif F. Abboushi, **Political Systems of the Middle East in the Twentieth Century**, New York, Doad Mead, 1970.

Yarımadası) gelişen Arap milliyetçiliği, çokuluslu İmparatorluk içinde Arap ırkının durumunun iyileştirilmesinden ötesini nadiren hedeflemiştir. Böylece güçlü taban hareketine yaslanmayan bir Kültürel Milliyetçilikten söz edilebilir.[89] Kuzey Afrika kıyılarında ise direniş motifiyle şekillenen, farklı farklı Mısır-Cezayir-Tunus milliyetçilikleri oluşmuştur. Özellikle (Mehmet Ali zamanından beri kendi siyasal kaderini yaşayan) Mısır milliyetçiliği bu yıllarda, Arap-Müslüman-Osmanlı içeriğinden çok, özgül bir "Mısırlı" içeriğine sahiptir. Arapların birleşip Osmanlı imparatorluğundan ayrılma fikri Osmanlı imparatorluğu'nda Panislamizm fikrini savunmayı doğurdu. Osmanlı imparatorluğunun Almanya ile beraber girdiği I. dünya savaşında yenilmesiyle bu yaklaşım da çökmüş oldu.

Ortadoğu'da petrolün çıktığı yerlerde genellikle Osmanlının Arap tebası vardı. Arapların Osmanlı tebası olarak kalabilmelerinde imparatorluğun yönetim biçiminin ideolojik temelleri önemli rol oynamıştır. İslamın birleştirici rolü ve mezhepler üstü bir ümmet anlayışı önemliydi. Tüm inançlara ve etnik gruplara merkezi devletin çıkarlarına uydukları sürece iç işlerinde görece bir özerklik verilmişti. İngiltere Ortadoğu'daki çıkarlarını korumada ve Osmanlı İmparatorluğu'nu yıpratmak için Arapları örgütleme yolunu seçti. Araplar Osmanlı devletine karşı savaştı ve I. Dünya Savaşı sonrası bu sefer de Avrupalı sömürgecilerin hakimiyetine girdiler. İran'da da petrolün varlığı, buna ihtiyacı olan İngiltere'nin Rusya ile işbirliği yapıp İran'ı iki nüfuz sahasına ayırmasına neden oldu. I. Dünya Savaşının sonu daha çok İngiltere'nin hakim olduğu bir Ortadoğu tablosunu ortaya koydu. I. Dünya Savaşı sonrasında "devletler arasındaki barışı korumak amacıyla uluslar arası düzeyde kurulan" Milletler Cemiyeti İngiltere'nin hakimiyetinde idi. Bu dönemde ABD daha çok kendi iç işleriyle uğraşıyordu. İngiltere'nin etkisiyle Milletler Cemiyetinden çıkan manda kararlarıyla kurulan Ortadoğu devletleri ne tek bir etnik guruptan ne de aynı dinden insanlardan oluşuyordu. Bölünme ve yeniden yapılanma daha çok İngiltere emperyalizminin çıkarlarına göre idi. Bölge İngiltere ve Fransa tarafından paylaşılmıştı fakat bölge üzerinde asıl söz sahibi olan İngiltere idi. Ortadoğu'nun yeniden yapılandırılmasında çok önemli rol oynayan üç metine değinelim:

[89] Bknz. Yair Evron, **The Middle East: Nations, Superpowers and Wars**, New York, Praeger, 1973.

1. Skyes-Picot Anlaşması (1916): SSCB'nin kuruluşu ile deşifre olan gizli bir anlaşmadır. Ortadoğu paylaşılır. Ruslara Karadeniz kıyıları, Boğazlar ve İstanbul garanti edilir. Bunun karşılığında Ortadoğu Britanya ve Fransa'ya kalır. Fransa Suriye ve Lübnan'ı; Britanya Irak, Mavera-i Ürdün ve Filistin'i işgal eder.

2. Versailles Antlaşması (1919): Manda rejimleri tanınır. Paylaşım resmileşir.

3. Balfour Bildirgesi (2 Kasım 1917): Filistin'de kurulacak bir Yahudi Devletinin temeli atılır. Devlet fikri ilk kez uluslararası güçler (Britanya-Fransa) tarafından tanınmış olur. Fakat İngilizlerin Araplara yatırım yaptığı bir dönem olduğu için, bildiride 'ülkedeki öteki sakinlerin medeni ve dinsel haklarının ihlal edilmemesi' şart koşulmuştur.

İngiltere Büyük Arap Krallığı'ndan vazgeçip, küçük bağımlı manda rejimleri aracılığıyla bölge egemenliğini tesis etmek biçiminde değişmek zorunda kalmıştır. Arap halkları "Büyük Arap Krallığı" hedefi peşinden gitmemiştir ve Türkiye'deki Kürtler Türklerle birlikte Kurtuluş Savaşına katılmışlardır.[90] Britanya "Büyük Arap Krallığı" kurmayı ve bu yapı ile bölge egemenliğini tesis etmeyi düşündüğünde, önünde seçebileceği iki güç odağı vardı: Mekke Şerifi Hüseyin ve Suudlar. İngiltere'nin tercihi Vehabbi Hareketi yerine, merkezi Sünni iktidarı temsil ettiği düşünülen Hüseyin'dir. Halifelik vaadinin de heyecanıyla Osmanlı'ya isyan eden Hüseyin, zayıf askeri gücü ile (Arabistan'dan az sayıda Bedevi, mahkumlar, Osmanlı ordusundan kaçan askerler) Müttefik güçlerin yanında Filistin ve Suriye'nin işgaline katılmıştır. Fakat Arap halkları Hüseyin'i izlememiştir. Hüseyin, bizzat etkin olduğu Medine'den bile asker devşirmekte zorlanmıştır. Bunun iki güçlü sebebinden söz edilebilir: Birincisi, bölgenin etnik-dini parçalı karmaşık nüfus yapısı bir araya gelmeye ve ortak hedefler doğrultusunda mücadele etmeye yatkın değildir. İkincisi, Arapların dört yüz yıldır egemenliği altında yaşadıkları Osmanlı henüz hayattadır. Bölge halkı (özellikle Sünni nüfus) Halife askerlerine karşı savaşma fikrine hiç yatkın değildir.

[90] Bknz. David Adamson, **The Kurdish War**, London, G. Allen and Unwin. 1964.

Nisan 1917'de ABD, Wilson ilkelerini ilan etti. Aynı yılın Ekim ayında Rusya'da Bolşevik Devrimi gerçekleşti. Her ikisi de "sömürgelerin tasfiyesini" savunuyordu. Birisi anayasal yolu (müzakereler), diğeri ise ayaklanmayı önerse de ilke ortaktı: "Her ulusun kendi kaderini tayin hakkı". Ne var ki kimlerin ulus olduğuna ve dolayısı ile kimlerin kendi kaderini belirleme hakkına sahip olacağına yine bu yeni güçler karar vereceklerdi. Bu noktada da yine bir ortaklık söz konusuydu. Her iki ülkenin hazırladığı listeler de hemen hemen aynıydı. Örneğin, her ikisinin listesinde İsrail mevcutken, Kürdistan yoktu.[91] Bütün bu hususlara rağmen çevre bölgelerin bağlılığını sağlama konusunda bunlar rakip politikalardır.

Milletler Cemiyeti gibi kurumlar ve manda sistemi gibi uluslararası meşrutiyete dayanan egemenlik biçimleri bu yeni paradigmanın önemli bileşenleri olarak şekilleniyordu.[92] Savaşın sonundan itibaren ekonomik ve siyasal olarak yıpranmış eski emperyal güçler, hem ABD'nin hemde SSCB'nin farklı nedenlerle ortaklaştıkları "ulusların kendi kaderini tayin etme hakları" yaklaşımını dikkate almak zorundaydılar. Dünyada artık kimse emperyal işgal ve yönetim biçiminin "kendi başına gelişmesi mümkün olmayan halkların tek şansı" olduğunu alenen savunamıyordu. Fakat bu durum eski güçlerin aniden stratejilerini ve emperyal çıkarlarını terk ettikleri anlamına gelmemektedir. Ortadoğu'da geleceğin politikalarını biçimlendiren, önce Wilson Amerikası ile İngiliz-Fransız hedefleri arasındaki çatışma, ardından soğuk savaş ile birlikte ABD-SSCB rekabeti olacaktır. Halklara özgürlük talep eden Amerika'nın kastettiği özgürleşmenin, daha çok bölgede faaliyet gösterecek petrol şirketlerinin dilediği gibi iş yapma özgürlüğü olduğu bir müddet sonra ortaya çıkacaktır. Bu dönemin temel sorunsalları petrol imtiyazları ve petrol sahalarının denetimini sağlayacak sınırlar ve bağımlı-bekçi yönetimlerin tesis edilmesiydi.

Savaş sonrasında Osmanlı yıkılınca Türkiye ve İran kendi ulus devletlerini kurma yoluna girdiler. Hüseyin yenildi, fakat oğulları Sünni Arap Devleti idealini İngilizlerle işbirliği içinde sürdürdüler. Abdullah Ürdün Kralı olarak atandı. Asıl önemli gelişmelere liderlik yapan Faysal ise, 1916-1920 boşluğunda Suriye'de denediği İngiliz

---

[91] Bknz. Richard P. Stevens, **American zionism and US foreign policy, 1942-1947**, Beirut, Institute for Palestine Studies, 1970.
[92] Arthur Lall, **The United Nations and the Middle East Crisis,** New York, Columbia University Press, 1968, ss.160-190.

destekli 1.Arap Devleti girişimi Fransızlar tarafından engellenince, ikincisini denedi ve Irak Kralı olarak atandı. Önce Suriye'de, ardından Irak'ta Sünnilik ve Araplığı üst kimlik olarak merkeze koyan "Arap Milliyetçiliği"ni yukarıdan aşağıya yerleştirmeye çalıştı. 1940'lardan sonra bütün Arap Dünyasında yaygınlaşacak olan "Birleşik Arap Milleti" ve "Arap Milliyetçiliği" fikirleri bu girişimlerden epey güç almıştır. Fakat bu milliyetçilik anlayışının Irak topraklarında yaşayan tüm halklara dayatılması başarısızlıkla sonuçlandı. Irak'ta egemen Sünni nüfusa güvenmeyen Şiilere Arap Milliyetçiliği kültürünü benimsetmek çok zordu. Kürtleri "Arap milleti" şemsiyesi altına sokmak imkânsızdı. Kürtler Bağdat Hükümetine karşı periyodik isyanlar başlatarak, Irak'a dahil edilme fikrine sürekli direndiler.

Mısır ise Arap Dünyasında Batı Avrupa ulus devlet örneğine en fazla yaklaşan ülke olmuştur. Mısır'da, "Mısırlı" kimliğine dayanan, bağımsızlık hedefli bir milliyetçilik İngiliz işgalinin (1882) yerleşmesiyle fikir hareketi olmaktan çıkıp, toplumsal tabanda yayılmaya başlamıştı. I. Dünya Savaşı sonrası gelişen Vafd Hareketi/Partisi Ortadoğu'da ilk bağımsızlıkçı, örgütlü ve iktidar hedefi taşıyan siyasi harekettir. 1919'de Versailles kongresinde Mısır'ın bağımsızlığını savunacak El Vafd el Mısri adlı bir heyet oluşturulmuştu. İngilizlerin bu girişime tahammülleri oldukça kısa sürdü ve Mart 1919'da Heyet dağıtıldı. Fakat geniş halk kitleleri tepki ile sokaklara döküldü, gösteriler ve grevler İngilizleri zorladı. Aralıklarla devam eden gösteriler sonucu 1923'te İngilizler –denetimlerinin sürmesi kaydıyla- Mısır'ın bağımsızlığını ilan ettiler. Bu gelişme harekete ivme kazandırdı, Vafd Partisi kuruldu ve ilk seçimlerde (1924) iktidara geldi. Fakat iktidara gelir gelmez de basına sansür uyguladı, radikalleşme potansiyeli taşıyan muhalif hareketleri baskı altına aldı. Birkaç yıl aralıklarla kurulan Vafd Hükümetleri, İngilizlerle ters düşdükleri her aşamada İngiltere tarafından düşürüldüler. Her düşürme ve İngiliz müdahalesi toplumsal çalkantılara, grevlere ve çatışmalara yol açtı. 1936'da tam bağımsızlık tanındı ve Mısır Milletler Meclisine üye oldu. Süveyş bölgesi dışındaki İngiliz askerleri ülkeyi terk ettiler.

1930'da Irak dış siyasetini Britanya ile eşgüdümlü hale getirdi ve iki hava üssü ve gerektiğinde haberleşme şebekesini kullandırma karşılığında resmi bağımsızlık

kazandı. Milletler Cemiyeti üyeliğine kabul edildi. Bu süreçte –önceden verilen vaatlere rağmen- Kürtlerin adı geçmemiştir.

1932'de Suud, şeriata dayalı Suudi Arabistan Krallığını ilan etti. Bu gelişme, Arap dünyasında İslam'ın siyasi bir yapıya temel oluşturabileceğine dönük bir inancın güçlenmesine vesile oldu. Sanayi devrimi sonrası ulus-devletçi akımlar Araplar üzerinde etkili olurken, yeni dönemdeki devlet yapıları geleneksel aşiretçi yapılardan ve geleneksel inanç sistemlerinden önemli ölçüde nasibini aldı. 1936'da Mısır, Milletler Cemiyetine kabul edildi. Britanya Mısır'ın askeri işgaline son verdiğini ilan etti. Yine de Süveyş Kanalı çevresindeki askerlerini geri çekmedi. 1936'da Suriye bağımsız bir devlet haline geldi.

A.B.D, Suudi Arabistan üzerinden ve ARAMCO aracılığıyla bölgeye yerleşmeye başladı. II. Dünya Savaşında ülkesine ABD üssü kurulan Suudi rejimi, 1950'lerin ikinci yarısından itibaren, Nasır'ın anti-emperyalist Arap enternasyonalizmine karşı, Arap dünyasında emperyalizme bağımlı rejimlerin yeniden üretilmesinin maddi-manevi önderi oldu. Komünizme ve seküler milliyetçiliğe karşı önemli bir kale işlevi gördü.[93] Bu aşamada, ABD'nin bölgeye Suudi Arabistan üzerinden yerleşmesi ile, bölgede egemenliğinin pekişmesi arasında bir ara boşluk dönemi yaşandığını belirtmek gerekir. Bu görece rahat dönemde, bölge uluslararası jeopolitiği zorlayan gelişmelere sahne olmuştur.

Ortadoğu'nun sosyo-politik gelişimini kavramak açısından İkinci Paylaşım Savaşı sonrası, soğuk savaş dönemini ve sonrasını Filistin, Afganistan ve Irak olmak üzere üç örnek üzerinden inceleyeceğiz. Dikkat edilirse üç örnek de uluslararası, bölgesel ve yerel güçlerin çatışmalarının odaklandıkları bölgedir. Ayrıca bu örnekler büyük ölçüde Ortadoğu'nun kültürel tablosunu vermektedir.

---

[93] Abu Şehmuz Demir. **Emperyalizm, Siyonizm ve Ortadoğu,** İstanbul, Eksen Yayıncılık, 2007, ss. 60-80.

3.4. İsrailoğulları ve Filistin

İsrailoğulları, yani Sami boyları, önce toprak yarıcılığından daha sonra kendilerini köleleştiren Mısır devletine karşı isyanlarında başarılı oldular. Bu isyanda başarılı olmalarının önemli sebeplerinden biri verimli hilal ve kutsal topraklar olarak nitelendirdikleri Doğu Akdeniz'e göç etmeleri ve o bölgedeki iktidar boşluğu etkilidir. Aynı zamanda Tevrat bir köle isyanını anlattığı gibi, kendi yeni iktidarını kurmayı da anlatır. Yani egemen sınıfa isyan kendi içinde yeni egemenler doğurmuştur.[94] Tevrat'ta kendi kavmine ait ve insanlığın tümünün üzerinde hiyerarşik bir örgütlenme yapısı anlatılır.[95] Vaat edilen toprakların sınırına gelen köle ordusu Midyan savaşı ile bölgede yaşayan yerleşik toplumlarla bir savaşa tutuşmuş, savaşın sonucunda yağmalar ve katliamlar gerçekleştirmiştir. Yani başından itibaren köle isyanı başka insanlar üzerinde yeni bir iktidar aygıtına dönüşmüş, bugün de sonucu olarak isyan eden köleler modern efendiler haline dönüşmüştür. Bugünkü İsrail devletini bu şekilde kavramak doğru olacaktır. İsrail devletinin ideolojisinin kaynaklandığı üç temel nokta vardır: İsrailoğullarının Mısır'da köle oluşu, yüzyıllarca yurtsuz olmaları, İkinci Bölüşüm Savaşında soykırıma uğramaları. İsraillilerin bir korunma tavrı ile konumlanmaları için uygulayabilecekleri iki temel politik yaklaşımdan söz edilebilir.[96] Ya bütün insanların eşit ve barış içinde yaşadıkları bir dünya, ya da onların olabildikleri kadar egemen ve üstün oldukları bir dünya. Birinci kaynaktan tarihsel kökenlerine bakıldığında, Tevrat ikinci seçeneği seçmektedir. Belki de, Musa Peygamberin Spartaküs'ten farkı bu ikinci seçeneği seçmiş olmasıdır. Toplumların gelişmişlik düzeyi bu ikinci seçeneği tarihsel olarak başarılı kılmıştır. Yüzyıllar öncesinin köleleri İsrailoğulları bugün Ortadoğu'da işgalci konumundadır. Öyle görünüyor ki, kendi bulundukları duruma da uygun olarak stratejileri bir ünlü Amerikan atasözü ile açıklanabilir: "en iyi savunma saldırıdır".

Musevilerin tarihi yalnızca Ortadoğu tarihi ile sınırlı değildir, fakat Ortadoğu, daha doğrusu Filistin, tarihi bir merkez olarak tüm dünyadaki Musevilerin hayatını derinden etkilemiştir. İ.Ö. 930 yılında kurulan ve 70 yıl süren İbrani devleti ikiye bölündü. Daha sonra Babilliler, Persler, Yunanlılar ve Romalılar bölgeyi işgal ettiler.

---

[94] James Petras ve Robin Eastman Abaya**. İsrail, Siyonizm ve Ortadoğu**, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2007, ss. 30-80

[95] Bknz. Samuel Nsah Eısenstadt**, Israeli Society**, New York, Weidenfeld and Nicolson, 1967.

[96] Ribhi Halloum (Abu Firas), **Belgelerle Filistin: Dün, Bugün, Yarın,** İstanbul, AlanYayıncılık, 1989, ss. 45-80.

İ.S. 70 yılında Roma eyaleti olan Filistin'de Museviler isyan çıkarınca Romalılar Kudüs'e Yahudilerin girmesini yasakladı. Yahudiler esir olarak Roma'ya gönderildi. Bir bölümü Avrupa'nın değişik bölgelerine ve Kuzey Afrika'ya göç etti. Bir kısmı ise, Filistin'de Ortadoğu'nun öteki bölgelerinde kaldı. İslamiyetin ortaya çıkışından sonra İslam orduları Mekke'yi fethetti. Araplar İslamiyeti kabul ettiler ve çevre ülkeleri işgale başladılar. Böylece Filistin de Araplaştı. İ.S. 11. yüzyılda Haçlılar Filistin'i ele geçirdiler. Fakat yüz yıl içerisinde Araplar tarafından çıkarıldılar. 16. yüzyılda Osmanlılar bütün Ortadoğu'yu fethettiler. Osmanlı egemenliği dört yüz yıl sürdü. 19. yüzyılda Yahudiler Avrupa'da baskıya uğruyorlardı. Küçük Yahudi gurupları Avrupa'dan Filistin'e göç etmeye başladı. Filistin'de Arap halklara karışıyor ve dini açıdan bir baskı görmüyorlardı. Bu sırada Avrupa sömürgeciliği bütün dünyada yayılıyordu. Siyonist hareketin Filistin'de Yahudilerin tek başına dinsel hakları olduğunu iddia ederek ortaya çıkması bu döneme rastlar. Aynı zamanda, tüm hakim olduğu alanlarda zayıflayan Osmanlı yönetimi Filistin'de de güç kaybediyordu. Fransız ve İngiliz sömürgeciliği Ortadoğu'da yayılıyordu. Fransız ve İngilizler birlikte Süveyş Kanalını yaptılar. Süveyş Kanalı ve Ortadoğu'nun stratejik önemi bölgeyi sömürgeciler için vazgeçilmez kılıyordu. Bu dönemde Filistin'de Yahudi yerleşim başladı. Yahudiler Filistin'de koloniler elde etmek için emperyalist güçlerle görüşüyordu. 20. yüzyıla gelindiğinde Ortadoğu'da ilk petrol işletmesi İngilizlerce İran'da kuruldu. I. Dünya Savaşında İngiltere Türklere karşı isyan etmemeleri koşuluyla Araplara bağımsızlık sözü verdi.

Bu sırada İngiltere ve Fransa Arap yarım adasını aralarında etki alanlarına bölmek konusunda anlaştı (Sykes-Picot Anlaşması) ve Siyonistler İngilizlerle görüşerek Filistin'de Yahudi devleti kurulması karşılığında Ortadoğu'da ve Süveyş Kanalı'nda İngiliz çıkarlarını koruyacaklarını bildirdi. İngiltere hükümeti Siyonistlere Filistin'de Yahudi devleti kurma sözü verdi (Balfour Bildirisi). Bu arada Osmanlılara karşı Arap ayaklanması da başladı. Araplar Balfour Bildirisini protesto etti.[97] Bu dönemden sonra Araplar ve Yahudiler arasında çatışmalar başladı. 1923'te Milletler Cemiyeti yoluyla Filistin'de İngiliz mandası kuruldu. Cemiyet Fransa'ya Suriye'de, İngiltere'ye Irak, Ürdün ve Filistin'de manda hakkı verdi. Ortadoğu bu emperyalist devletler tarafından

[97] Bknz. Bülent Aras. **Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1997, ss. 50-70.

resmen paylaşılmış, sömürgeleştirilmiş oldu.[98] Siyonistler Filistin'de bir taraftan toprak satın alıyorlar, diğer taraftan Filistin'e göç etmeye devam ediyorlardı. Artan Yahudi göçüne karşı Arap protestoları arttı. 1930'lu yılların yarısından sonra İngilizler Yahudileri silahlandırmaya başladı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizler Arap ayaklanmasını bastırdı. Fakat daha sonra İngiltere Arapların Almanya'yı desteklemesine engel olmak için Yahudi göçünü durdurmak istedi. II. Dünya Savaşı süresince altı milyon Yahudi Naziler tarafından katledilmiş olduğu için Yahudi göçü de doğal olarak meşru bir zemine oturmuş oldu. II. Dünya Savaşı sonrasında Suriye, Lübnan ve Ürdün bağımsızlığını kazandığı halde Filistin bağımsızlığını kazanamadı. II. Dünya Savaşı sonrası Yahudi göçü daha da arttı, Siyonistlerle Filistinliler arasında şiddetli çarpışmalar yaşandı. Kontrolü kaybeden İngiltere manda yönetimini Birleşmiş Milletlere devretti. Yahudi saldırıları sonucunda bölgedeki Filistinliler topraklarını terk edip göç etmeye başladılar. 1948 yılında İsrail devleti ilan edildi. Aynı yıl Mısır, Ürdün, Irak, Suriye birleşti ve birinci Arap-İsrail savaşı çıkmış oldu. Batı Şeria ve Gazze hariç Filistin'in tümü İsrail kontrolü altına geçti. Bir yıl sonra İsrail Birleşmiş Milletlere kabul edildi. Göç etmek zorunda kalan Filistinliler Lübnan, Ürdün, Suriye ve Gazze'deki Birleşmiş Milletler yönetiminde bulunan kamplara yerleştirildiler.

1956'da Mısır Süveyş Kanalını millileştirdi. İsrail, İngiltere ve Fransa Mısır'a saldırdı. Sovyetler Birliği, Fransa ve İngiltere'ye karşı çıktı. ABD de işgalcileri geri çekilmeye zorladı. Filistin Direniş Örgütü olan El Fetih'in kurulması da bu döneme rastlar. Uluslararası baskılar ve Filistin direnişi sonucu İsrail Gazze ve Sina'dan çekilmek zorunda kaldı.[99] 1967'de İsrail Gazze ve Batı Şeria'yı işgale başladı. Mısır'dan Sina yarımadasını ve Suriye'den Golan Tepelerini ele geçirdi. İsrail eski Kudüs'ü işgal etti ve işgal altındaki topraklara Yahudi yerleşimleri kurmaya başladı. Filistin tamamen İsrail'in işgali altına girmiş oldu. Batı Yakası ve Gazze'den kaçan mülteciler Ürdün, Mısır ve Suriye'ye kaçtı. O arada 1964'te kurulan FKÖ'nün eylemleri artıyor, silahlı gerilla eylemi şeklindeki direniş yükseliyordu. 1967 savaşında yenilen

---

[98] Bknz. Esat Sakar. **Filistin İşçi Hareketi**, Dr. Omar Muhebiş (çev.), İstanbul, Pele Sor yayınları, 1991.

[99] Yücel Demirer ve Sibel Özbudun ed., **İsyanın Adı: Filistin, İntifada Kazanacak**, Ankara, Ütopya Yayınları, 2002. ss. 20-70

Arap ordularının yerini FKÖ dolduruyordu.[100] 1971'de Ürdün'le FKÖ çatıştı ve sonucunda binlerce Filistinli öldürüldü ve Filistin Kurtuluş Örgütü Ürdün'den çıkmak zorunda kaldı. 1973'te FKÖ, Mısır ve Suriye İsrail ile tekrar savaşa başladı. 1974'te Filistin'in tek meşru temsilcisi olarak Rabat Arap Zirve Konferansında FKÖ'yü tanındı.

1975'te Mısır ABD'nin baskısıyla İsrail ile anlaşma imzaladı ve İsrail Sina'dan çekildi. Mısır devlet başkanı Enver Sedat barış görüşmelerini başlatmak üzere Kudüs'e gitti. Bu ziyaret Arap birliği ve FKÖ tarafından protesto edildi. 1978'de İsrail Güney Lübnan'ı işgal etti fakat daha sonra çekilmek zorunda kaldı. Camp David'de Mısır'la İsrail arasında ön anlaşma imzalandı. Bir sonraki yıl Mısır İsrail ile barış anlaşması yaptı. İsrail'in desteklediği sağcı Lübnanlılar Güney Lübnan'da bağımsız devlet ilan etti. 1980'de Irak-İran savaşı başladı. İsrail Bağdat'taki nükleer reaktörü bombalayarak tahrip etti. Beyrut'a hava saldırıları düzenledi. 1982'de İsrail Batı Beyrut'u tekrar işgal etti.1982'de İsrail Lübnan'ı işgal edince Eylül'de FKÖ Beyrut'tan çekilmeye başladı. Arap Birliği Zirvesi'nde bölge ülkelerinin barış içinde yaşaması için, FKÖ'nün Filistin halkının tek meşru temsilcisi olması gerektiği kabul edildi. İsrail, Filistin mülteci kampları olan Sabra ve Şatilla'ya bir saldırı düzenledi. 991 Filistinli hayatını kaybetti. 1987'de Gazze'de bir Yahudi kamyonetinin Filistinli işçileri taşıyan bir araca çarparak dört Filistinlinin ölümüne dokuzunun yaralanmasına neden olmasının ardından, Filistinliler İntifada hareketini başlattılar. 1988'de FKÖ'nün ikinci komutanı Ebu Cihad İsrail askerlerince öldürüldü. Cezayir'de toplanan Filistin Ulusal Konseyi, Filistin Devleti'ni ilan etti.

Sovyet Yahudilerinin yoğun bir şekilde İsrail'e göçü Filistinliler ile İsrailliler arasında büyük sorun oldu.[101] Bunun üzerine Filistinli bir komando grubu İsrail'e girmeye kalkıştı. ABD Başkanı George Herbert Walker Bush bu olaydan dolayı ABD-Filistin görüşmelerini askıya aldı. Kudüs'te Mescid-i Aksa'da katliam gerçekleştirildi. 30 Filistinli hayatını kaybederken 800 kişi de yaralandı. 1991'de ABD Başkanı Bush ile SSCB lideri Gorbaçov'un Madrid Konferansı'nı başlatmalarından sonra, İsrail ile Arap

[100] Bknz. Norman De Mattos Betwich, **Israel and Her Neighbours: A Short Historical Geography**, London, Rider, 1955.
[101] Bknz. Albert Hourani, **Minorities in the Arab world**, London, Oxford University Press, 1947.

komşuları arasında ilk görüşmeler başladı.[102] Filistin, Birleşik Ürdün-Filistin delegasyonunun parçası olarak görüşmelere katıldı. 1993'de İsrail Devlet Başkanı İzak Rabin ve FKÖ lideri Yaser Arafat arasında Washington'da, beş yıl sonra Filistin'de özerk bir devletin kurulmasını öngören, Filistin Özerklik İlkeleri Deklarasyonu (Oslo Anlaşması) imzalandı. Batı Şeria'nın El Halil kentinde bulunan Hz. İbrahim Camii'ne sabah namazı esnasında bir Yahudi tarafından gerçekleştirilen saldırıda, aralarında çocukların da bulunduğu 50'nin üzerinde kişi hayatını kaybetti, yaklaşık 300 kişi de yaralandı. İzak Rabin ve Yaser Arafat arasında İsrail-Filistin İlkeleri Deklarasyonu'nu tamamlayıcı düzenlemeler içeren Kahire Anlaşması imzalandı. İsrail ve Ürdün arasında barış anlaşması imzalandı. 1995'de II. Oslo Anlaşması Washington'da imzalandı. Oslo Anlaşması'nın altına imza atan İsrail Başbakanı İzak Rabin, aşırı sağcı Yigal Amir tarafından öldürüldü.

Bir sonraki yıl FKÖ lideri Yaser Arafat, Filistin Özerk Yönetimi'nin başkanı seçildi. İsrail Başbakanı Şimon Peres, Lübnan'a karşı "Gazap Üzümleri" operasyonunu başlattı. Güney Lübnan'daki Kana BM mülteci kampında 109 sivil, İsrail saldırıları sonucu hayatını kaybetti. İsrail seçimlerini Benjamin Netanyahu liderliğinde aşırı sağ partilerden oluşan koalisyon kazandı. Kudüs Belediye Başkanı'nın Kubbet'üs-Sahra'nın altına tüneller açtırması sonucu patlak veren olaylarda üç günde 76 kişi öldü. 1997'de Ürdün'ün baskısıyla İsrail, 16 Ekim 1991'de müebbet hapis cezasına çarptırılan Hamas'ın manevi lideri Şeyh Ahmed Yasin'i serbest bırakmak zorunda kaldı. 1999'da, Mayıs 1993 İlkeler Deklarasyonu'nda Filistin özerkliği için verilen sürenin sona ermesi üzerine, ABD Başkanı Bill Clinton'ın Arafat'a nihai statü görüşmelerinin bir yıl içinde sonuçlanacağı garantisini vermesi dolayısıyla, Filistin Merkez Konseyi bağımsız Filistin Devleti'nin ilanını erteledi. Aynı yıl İsrail'de yapılan seçimleri, Likud Partisi lideri Netanyahu'yu yenilgiye uğratan İşçi Partisi lideri Ehud Barak kazandı.

2000 yılında Camp David Zirvesi, ABD Başkanı Clinton'ın "anlaşmaya varamadılar" şeklindeki açıklamasıyla sona erdi. İsrail Savunma Bakanı Ariel Şaron'un Mescid-i Aksa'ya yaptığı ziyaret Filistinlilerin tepkisine neden oldu. El-Aksa intifadası başladı. İsrail Başbakanı Ehud Barak, ilk kez Kudüs'te Filistin ve İsrail'e ait iki başkent

[102] Bknz. Ivan Spector, **The Soviet Union and the Muslim World**, Seattle, University of Washington Press, 1959.

olabileceğini ifade etti. Bir yıl sonra İsrail'de yapılan erken genel seçimlerde Likud Partisi genel başkanı Ariel Şaron ezici üstünlükle başbakan seçildi.

3.5. Afganistan, İşgal ve Savaş

20. yüzyılda İngiltere ve SSCB tarafından işgal edilen Afganistan tarihte Moğollar, Persler, Yunanlılar, Hintliler ve Türkler gibi birçok bölgesel güçler tarafından işgal edildi. Bu bir tesadüften ya da Afganistan'a yönelik özel bir ilgiden kaynaklanmıyordu. Afganistan stratejik bir bölge olan Kafkasları ve Uzak Asya ile enerji kaynaklarını kontrol edebilmek için hakim olunması gerekilen bir alandır.[103]

Afgan tarihi, Afganistan'ı art arda zapteden istilâcılar sayesinde inişli-çıkışlı bir geçmişe sahiptir. Bazıları gelip giderken, bazıları da yerel halkla bütünleşip kaynaşmıştır. Bu konuda Doktor Zayar şöyle bir belirleme yapmaktadır:

> "Batıdan ve kuzey batıdan dalgalar halinde gelen Ariler, eski kültürü ve uygarlıkları silip süpürdü ve yeni bir kültürün temellerini attı. Bu topraklar en eski dinlerden olan Zoroastranizm, Maniçanizm ve Budizmin geliştiği topraklardı … MS 654'te Arap orduları Afganistan'a doğru hızla ilerlediler ve İslam mesajını taşıyarak Amu Derya ırmağına ulaştılar. Bu yeni dinin süratle başarı kazanmasının nedenlerini anlamak zor değildir. İran'a ve Afganistan'a egemen olan Sasani İmparatorluğu, parlak başarılarına rağmen, ezilen halk üzerinde aşırı baskılar uyguluyordu … Her bir yeni istilâ veya göç, yüzyıllar boyunca şaşırtıcı karmaşıklıkta bir etnik mozaik yaratarak, arkasında, ya yerli halkları melezleştiren ya da onları dağlara çekilmeye zorlayan yerleşimciler biçimindeki kendi etnik tortularını bıraktı."[104]

Afganistan'da kalıcı sürekli bir devlet geleneğinden söz etmek mümkün değildir. İşgaller ve işgallere karşı direnen gruplar ve uzun yıllara dayanan bir savaş kültürü hakimdir. Etnik yapı da bu atmosferde biçimlenmiştir. Dış etkilere ve kültürel alışverişe rağmen kapalı bir toplum yapısının biçimlenmesi bu durumla ilgilidir. En güçlü etnik grup olan Paştunlar ülkenin güneyinde otururlar. Ülkenin kuzeyinde ise, aynı etnik

---

[103] Vassilis K.Fouskas, **Balkanlar, Ortadoğu, Kafkasya,** Ali Çakıroğlu (çev.), İstanbul, Aykırı Yayınları, 2004, ss. 30-80.

[104] Doktor Zayar, **Afganistan: Tarihsel Bir Bakış,** www. marksist .com, 2001

ilişkiyle Orta Asya'dakilere bağlanan üç temel etnik grup vardır. Badgiş eyaletindeki küçük Türkmen nüfus Türkmenistan'la, Mezar-ı Şerif merkezli orta kuzey bölgedeki daha büyük Özbek nüfus Özbekistan'la, kuzey Afganistan Tacikleri de Tacikistan'la ilişkidedirler. Yirmi dil konuşulmasına rağmen, insanların çoğu Paşto ve Farsçanın özel bir lehçesi olan Dari dillerini anlamaktadırlar.

On sekizinci yüzyılın başlarında, Güney Afganistan'da, iki önemli yerel güç olarak Abdaliler ve Gazeliler ortaya çıktı. 200 yıl boyunca kabileler ve alt-kabileler kendi amansız kan davalarıyla boğuşmuş ya da Afganistan'a gelip savaşan üç güçlü yabancı imparatorluk –Moğollar, İranlı Safeviler ve Orta Asya'nın Özbek hükümdarları– tarafından şu ya da bu ölçüde denetim altına alınmıştı. İranlı fatih Nadir Şah'ın 1747'de öldürülmesinin ardından, bu üç imparatorluk da yok olmuştu. Yeni kralı belirlemek üzere Kandahar'da bir kabile reisleri meclisi toplandı. Meclis, Nadir Şah'ın ordusunda hizmet veren genç bir savaşçı olan Ahmet Han'ı seçti.

Ahmet Şah Dürrani ismini aldı. Ahmet Şah modern Afgan devletinin kurucusuydu ve fetihlerine önde gelen güç olan Paştunlar da dâhildi. Onun ölümünden sonra imparatorluk hizipsel kabile savaşlarıyla parçalanmıştır. 1780'de Dürrani İmparatorluğu, Orta Asya hükümdarlarıyla, Amu Derya ırmağının Orta Asya ile yeni Afganistan devleti arasında sınır olarak tayin edildiği bir anlaşma yapmıştı.r Sonraki yüzyılda Dürrani imparatorları İndus ırmağının doğusundaki topraklarını kaybettiler. Çeşitli Dürrani klanları arasındaki kan davaları, güçlerinin boşa harcanmasına yol açtı. Kuzeni Davud Han'ın kral Zahir Şah'ı tahtan indirip Afganistan'da cumhuriyet ilân ettiği 1973'e kadar, Afganistan'da 200 yıl boyunca değişik Dürrani klanları egemenliklerini sürdürdü.

> 19. yüzyıla gelindiğinde başta İngiltere olmak üzere Avrupa sömürgeciliği gerek Hindistan gerekse Afganistan üzerindeki hegemonyacı faaliyetlerini arttırdılar. Bölgede önemli bir güç olan Rusya ise bu gelişmeler karşısında hareketsiz kalmadı. Avrupa'da Napolyon gücünün doruklarındaydı. Çar I. Aleksandr ile 1807'de Tilsit anlaşmasını imzaladılar ve Hindistan'a ortak bir akın yapmayı planladılar. Bu tehlike, İngilizleri Afgan hükümdarlarla dostane bir anlaşma yapmaya sevk etti. Lord Elphinstone, ona verilen özel bir görevle, güncel

savunma yolları ve araçlarını tartışmak için Peşaver'de Şah Şuja ile görüştü ve 7 Haziran 1809'da bir anlaşma imzalandı. Ancak anlaşmanın mürekkebi bile kurumadan Şah Şuja iktidarı kaybetti. Şah Şuja Lahor'a kaçarak İngilizlere sığındı.

Mayıs 1836'da Afganistan Kralı Dost Muhammet Rusya'ya bir elçi gönderdi. Elçi, Rusya'dan, Çar I. Nikola'nın Rusya, İran ve Afganistan arasında işbirliği öneren mesajını getiren bir Rus görevlisi olan Yüzbaşı Yan Vitkerich ile birlikte döndü. Dost Muhammet Rusya'ya elçi gönderdiğinde, Kâbil'de bir İngiliz elçisi ortaya çıktı. Bu, Dost Muhammet'i yenmekle görevlendirilmiş olan Yüzbaşı A. Barnes'tan başkası değildi. Afgan-İngiliz görüşmeleri bir anlaşma yapılmaksızın son buldu. Dost Muhammet I. Nikola'nın teklifini kabul etti. Bu İngiltere'yi kızdırdı ve bir kez daha Afganistan'a saldırmak için Şah Şuja'yı desteklemeye başladılar. İngiltere, Maharaja Ranjit Singh ve Şah Şuja arasında bir anlaşma imzalandı. İngiliz emperyalizmi ve Ranjit Singh, Şuja'yı atadan kalma tahta tekrar oturtmaya söz verdiler. Firozpur'da toplanan İngiliz güçleri 2 Kasım 1838'de Kandahar'a doğru yürümeye başladılar. 25 Nisan 1839'da İngiliz birlikleri şiddetli bir savaşın ardından Kandahar'ı ele geçirdiler ve Şuja'yı kral olarak atadılar. Ancak Kâbil'de, Cakar-Celalabat yakınlarında şiddetli bir dirençle karşılaştılar. 15.000 İngiliz birliğinden sadece biri Celalabad'a ulaştı. Afgan kuvvetleri Kandahar'ı kuşattı. Nisan 1842'de Şuja, Bala Hisar kalesinde yakalandı. İngiliz kuvvetleri bu ilk İngiliz-Afgan savaşında çok kötü bir şekilde yenildi. Ancak gelecek 50 yıl boyunca İngiliz politikası iki aşırı uç arasında bocaladı. Bunlardan biri, karışıklık çıkaran halkı Hindistan'ın kuzeybatı sınırında kendi başlarına bırakmaktı. Diğeri ise, sınırlarını kuzeyde Hindu Kuş'a kadar genişletmedikçe Hindistan'ın hiçbir zaman güvende olamayacağıydı.

1860'larda Rusya'nın yeniden güneye doğru yürümeye başlaması, 1878'deki ilerleme politikasını güçlendirdi. Bir Rus diplomatik heyetinin 21 Kasım 1878'de Kâbil'e gelmesi, bunu daha da teşvik etti. İngiliz ordusu Afganistan'ı ikinci kez istilâ etti. Ancak Afganlar ikinci İngiliz istilâsını bu kez de bozguna uğrattılar. Halk yine isyan etti ve Kâbil'de genel bir ayaklanma oldu. Binbaşı Cavagnari ve İngiliz ordu heyetinin kurmayları öldürüldü. Kâbil'in yeni hükümdarı olan Abdul Rahman Han,

ironik bir şekilde, Rus üniforması giyerek ve askeri yardım teklifiyle doğrudan Rusya'dan geldi. İkinci İngiliz-Afgan savaşı olan 1878-80 savaşı Afganistan'ı İngiliz kontrolü altına sokamasa da, en azından Kâbil'de bir dereceye kadar dostça bir rejim kurdu.

Abdul Rahman Han'ın, haleflerine önerebileceği tek çözüm, dikkatli bir politika izlemeleri veya tarafsız kalmaları, Afganistan'ın iki büyük komşusunun düşmanlığından kaçınmaları ve bunların ülkenin içişlerine karışmalarına engel olmalarıydı. İngiltere Afganistan'ı işgal etme politikasını sürdürdü. Birkaç yıl içinde büyük bir İngiliz kuvveti Afganistan'ın doğu ve güney sınırlarına gelip dayandı ve 12 Kasım 1893'te İngiliz hükümetinin Hindistan'daki dışişleri sekreterlerinde biri olan Henry Durand buraya ulaştı. Emir Abdul Rahman Han Afganistan'ın yeni sınırını kabul emek zorunda kaldı. "Durand Hattı" olarak adlandırılan bir hat, yeni sınır çizgisi olarak belirlendi ve Afganistan'ı nüfusunun üçte birinden mahrum bıraktı. Durand Hattı Afgan halkını yapay bir şekilde böldü ve doğal olmayan bir sınır yarattı. Sonraki kırk yıl boyunca, 1919'daki üçüncü Afgan savaşına kadar, Afganistan İngilizlerin hamiliği altında kaldı.

1905 Rus devriminin Afganistan üzerinde de etkisi olmuştu. Afganistan'da bir reform hareketi başladı. Nasirullah Han'ın kardeşi Kral Habibullah, 1901'de *Siraj-ul Akber* gazetesini yayımlamaya başlayan Tarsi grubunda aktif bir rol aldı. Bu dönem uluslaşma sürecinin bölge ülkelerinde hızlandığı bir dönemdir.[105] Özellikle 1917 Ekim devrimi anti-emperyalist bir söylemle Asya'nın bütününü oldukça etkilemiştir. Bolşevik devrimi Asyalı halk yığınları arasında umutları canlandırdı. Kral Amanullah Bolşevik devriminden o kadar çok etkilendi ki, Afganistan'ın bağımsızlığını ilân etti. Sovyetler Birliği Amanullah hükümetini tanıdı.

Bolşevikler, yaptıkları işler sayesinde, özellikle Doğu'nun çalışan kitlelerinin dostu olduklarını gösterdiler. Ancak Afganistan'ın bağımsızlığı İngiliz emperyalizmi tarafından kabul edilmedi. Hindistan'daki Afgan elçisi, Dışişleri Sekreteri Henry Dobbas tarafından çağırıldı ve bir Bolşevik büyükelçisinin Kâbil'e gelmesine Afganistan'ın neden izin verdiği soruldu. Afgan elçisi bunun sebebinin Afganistan'ın

[105] Kamel Abu Jaber, **The Arab Ba'th socialist party. History, ideology and organization**, Syracuse , Syracuse University Press, 1966. s. 20-70

bağımsız olması olduğunu söylediği zaman, Dobbas, Amerika, Fransa ve İtalya'nın da bağımsız olduğuna, ama bu ülkelerin Bolşevik elçilerini kabul etmediklerini işaret etti! Dobbas, Amanullah'ın bayrağının kırmızı olduğuna ve bunun aynı zamanda Bolşeviklerin bayraklarının da rengi olduğuna dikkat çekti. 28 Şubat 1921'de Afganistan ve Sovyet Rusya arasında bir dostluk anlaşması imzalandı. Çok kısa bir süre sonra Amanullah Asya'da popüler oldu.

Moskova'da Afgan-Türk dostluk anlaşmasının imzalanmasından sonra, Afgan elçisi Batı'ya hareket etti. 28 Nisanda Paris'te bir Afgan-Fransız ticaret anlaşması ve 3 Haziranda İtalya'yla diplomatik ilişkilerin kurulmasına ilişkin bir anlaşma imzaladı. 22 Haziranda Tahran'da İran'la bir dostluk anlaşması imzalandı. 22 Kasımda, Afganistan ve İngiltere arasında, dış politika da dahil olmak üzere Afganistan'ın tam bağımsızlığının tanındığı bir anlaşma imzalandı. Yardım ödenekleri kaldırıldı, ancak 1893 sınırı (Durand Hattı) yeniden onaylandı.

Amanullah, Afganistan'da ilerici reformlar gerçekleştirdi. Afganistan'ın laik bir devlet olduğunu ilân etti. Devlet işlerinde din adamlarının rolü azaltıldı ve mollaların ve kabile şeflerinin topraklarına sınırlama getirildi. Daha önce vergi vermekten muaf olan bazı kabilelere vergi konuldu. Bir bankacılık sistemi getirildi. Kölelik yasaklandı, hem kadın özgürlükleri konusunda hem de eğitim alanında reformlar başlatıldı. Amanullah 1928'de altı aylık bir Avrupa turuna çıktı. Ziyaretleri sırasında ticaret anlaşmaları yaptığı gibi, Batı'dan yeni ekonomik paketler de aldı. Bu reformlar, tüm geleneksel kabile toplumunu sarstı. En çok etkilenenler mollalardı. Vakıf topraklarına el konuldu, mollaların hakimiyetleri azaltıldı ve bağımsız mahkemeler kuruldu. Kadınların eğitiminin yaygınlaşması da bunların toplumsal pozisyonlarını tehdit ediyordu.[106]

Anarşik durumdan avantaj elde eden kişi, başkentin kuzeyindeki vadilerden birinden olan, yaptığı soygunlarla ün salan Baça Saqa takma adlı bir Tacik idi. Kâbil'i ele geçirdi ve kendisini Afganistan kralı olarak ilân etti. Amanullah kaçtı ve Roma'ya yerleşti. Tahtı elinden alınan bir başka kral olarak Zahir Şah da kırk yıl sonra bu örneği izleyecekti. 1929 başlarında Nadir Han Paris'ten Hindistan'a gitti ve Kâbil'i yeniden alma girişiminde bulunmak için İngiltere'den yardım istedi. Ekim ortalarında Nadir Han

[106] Bknz. Rauf Beg, **'Ağla sevgili Afganistan'** İstanbul, Turan Kültür Vakfı, 2001.

yeterince büyük bir kabile ordusu toplayarak Baça Saqa'yı yendi ve Kâbil'i işgal edip kral oldu. İlk adımı, Amanullah karşıtı ajitasyonu ateşleyerek çok önemli bir reform karşıtı rol oynamış olan dini liderlerin desteğini almak oldu. Önemli camilerin imamlarına hükümetten maaş bağlattı.

Kasım 1933'te, genç bir öğrenci (muhtemelen Amanullah ailesiyle aralarındaki kan davası nedeniyle) Amanullah'ı kendi sarayında vurdu. Nadir Han'ın 19 yaşındaki oğlu Prens Zahir Şah 8 Kasım 1933'te kral oldu. Ancak Zahir Şah hükümdarlık ettiği 25 yıl boyunca amcalarının gölgesindeki bir kukladan başka bir şey değildi. Nadir Şah 1933'te öldürüldüğünde, Prens Zahir Şah ve daha sonra monarşiyi yıkan ve cumhuriyeti kuran kuzeni Davud, henüz onlu yaşlardan çıkmamışlardı bile. İki kuzen birlikte büyüdüler. Her ikisi de Fransa'da eğitim gördü ve eğitimlerine sınıf arkadaşı olarak Kâbil'deki Afgan Askeri Koleji'nde devam etti. 1973'te kuzeni Davud tarafından devrilen Zahir Şah, Roma'ya sürgün gitti. Sovyetlere sempati duyan bazı subaylar tarafından 1978 yılında Sovyetik bir rejim kuruldu. Afganistan'ı 20. yüzyıla taşıma çabası içinde, toprak reformu ve kadınlara ve eğitime ilişkin ilerici önlemler de dahil olmak üzere bir dizi reform gerçekleştirdi. Bu yalnızca Afgan toprak sahiplerinin, tefecilerin ve mollaların çıkarlarına yönelik değil, gerici Suudi Arabistan monarşisi ve diğer komşu devletlere, özellikle Pakistan ve İran'a yönelik de ölümcül bir tehditti.

Doktor Zayar, bu duruma ABD'nin tepkisini nedenleriyle şöyle açıklamaktadır:

> "Bu nedenle ve Moskova'ya (gerçekte 1978 devriminde hiçbir rol oynamamıştır) yakınlığından dolayı, ABD emperyalizmi, çarpık bir biçimde de olsa devrim yanlısı olan Kâbil'deki yeni rejime amansızca karşı çıkmıştı. ABD emperyalizminin, Afganistan devrimine karşı, gericiliğin en barbar koalisyonunu kasten silahlandırmasının, finanse etmesinin ve teşvik etmesinin nedeni budur."[107]

ABD Kâbil rejimini devirmek için mücahitlere askeri yardım sağladı. Bununla birlikte, Moskova birliklerini geri çektikten sonra bile, Necibullah'ın güçleri, gericiliğin saldırılarını bozguna uğrattı. Fakat yardımın geri çekilmesi, rejimi çok zor bir duruma soktu. Necibullah'ın gizli servisler tarafından planlanan bir darbeyle saf dışı bırakılması, Kâbil'in İslamcı köktendincilerce ele geçirilmesinin yolunu hazırladı. Yeni

[107] Bknz. Doktor Zayar , **Afganistan: Tarihsel Bir Bakış**, wwww.marksist.com , 2001.

rejim, önceki hükümetin pek çok ilerici reformunu tasfiye etti. Fakat yeni hükümet, baştan itibaren oldukça istikrarsızdı.

Gülbeddin Hikmetyar'ın önderliğindeki Hizbi İslami ile Ahmet Şah Mesud önderliğindeki Cemaat-ı İslami kuvvetleri arasında derhal savaş patlak verdi. Hiçbiri diğeri üzerinde belirleyici bir zafer kazanmayı başaramayınca 1994'te meydan daha aşırı bir yeni köktendinci gericilik dalgasına açıldı. Taliban, CIA'in de aktif desteğiyle, Pakistan askeri ve istihbarat aygıtının ürünüydü. Genç kızların hâlâ okula gidebildiği ve kadınların çalışabildiği Afganistan'da, 1979 yılında mevcut rejim yerine köktendinci harekete kaynak akıtan ABD'ydi. Başka bir deyişle, ABD Afganistan'daki Taliban rejiminin doğrudan sorumlusudur.

Son 21 yılda savaşlar nedeniyle, Afganistan'daki erkekler, kadınlar ve çocuklar kitlesel olarak katledilmiş, kıtlık ve kuraklığın pençesine terk edilmiştir. Amerika'nın uyguladığı yaptırımlar, bu ıstırap ve sefaleti daha da arttırmıştır. Taliban Kâbil'i tümüyle ele geçirdiğinde, düşmanlarından korkunç bir öç almıştır. Eski cumhurbaşkanı Necibullah Kâbil'de bir sokak lambası direğinde idam edilmiştir. Birçok insan, Afganistan'da gözler önüne serilen trajedinin medyaya yansıyan görüntüleri karşısında şoke olmuştur. Taliban rejimi, Bamiyan'da ve Mezar-ı Şerif'te etnik ve dinsel azınlıklara karşı sert baskılar uygulamıştır. Buda heykellerinin parçalanması, Kandahar'da kadınların halkın önünde infaz edilmesi ve kamçılanması, Taliban rejiminin bu vahşetinin gerçek niteliğini göstermektedir. Sorun, bu kanlı iç savaşın, bütün bu ölümlerin, açlığın, etnik temizliğin ve katıksız barbarlığın sorumlusunun kim olduğudur.

Bugün ABD'nin kendi yarattığı güç şimdi ona karşı dönmüş durumdadır.[108] Amerika, Taliban'ı 11 Eylül saldırılarında ölen Amerikalı insanların sorumlusu olarak görmektedir ve Taliban rejimine karşı savaşmaktadır. Bu savaşın kazanılabilinmesi için, Kâbil ve diğer büyük şehirlerin ele geçirilmesine yol açan bir kara harekâtını gerekmektedir. Ancak Amerikan askeri kontrolü dışındaki sarp kırsal bölgenin hakimiyet altına alınması zor gözükmektedir. Afganistan'da bir savaş kazanmak

[108] Noam Chomsky. **Dünya Nereye Gidiyor**, Taylan Doğan, Nuri Ersoy, Mehmet Kara ve Ali Kerem (çev.), İstanbul, Aram Yayıncılık, 2002, ss. 218-232.

Amerikan kuvvetleri için son derece güçtür. Salt Kâbil'i kontrol etmek, hiçbir işgalciye, Afganistan'ın geri kalan kısmı üzerinde bir hakimiyet sağlamamıştır. Afgan halkı, son 21 yılın bir sonucu olarak, gerilla savaşı taktikleri konusunda iyi eğitilmiştir. Savaş, Kuzey İttifakı'yla Taliban kuvvetleri arasında devam etmektedir. Amerikalılar, bir yandan Kuzey İttifakı partilerinin ve eski kral Zahir Şah'ın dahil olduğu bir ittifak oluşturmaya çalışırken diğer yandan Taliban'ı bölmeye de uğraşmaktadır.

Özetle, gelecekte Afganistan, Ortadoğu, Kafkaslar ve Uzak Doğu'nun orta kapısı olarak uluslararası ve yerel güçlerin çatışma alanı olmaya devam edeceği gözükmektedir. Enerji kaynaklarını da geçiş bölgesi olması bu durumu daha da kuvvetlendirmektedir. Aynı zamanda kültürel farklılıklar ve aşiretçi yapının Afganları bir iç mücadeleye de sürüklemesi, ülkeyi dış güçlere karşı savunmasız bırakacaktır. Genel olarak Afganistan örneğinde de görüldüğü gibi bölgedeki ülkelerin birçoğunun öznel bir geleceği olmadığı görülmektedir.

3.6. Irak: El Değiştiren İktidar

Ortadoğu'nun Mezopotamya'nın en önemli yerleşim bölgelerinden biri olan Irak'ta tarihte Sümer, Akad, Babil ve Pers devletleri egemenlik sürdürmüşlerdir. Tarihsel kökenleriyle beraber kültürel heterojen yapının en çok mevcut olduğu Ortadoğu ülkelerinden biridir. Bugün mevcut petrol rezervleri ve jeostratejik önemi nedeniyle Ortadoğu'nun en stratejik ülkelerindendir.[109]

Irak'ın %97'si Müslüman (%65 Şii, %32 Sünni) ve %3'ü ise Hıristiyan'dır. Etnik dağılım olarak ise %72-75 Arap, %22-25 Kürt, %8 Türkmen, %2 Asuri ve diğer etnik unsurlardır. Şiiler Güney Irak'ta yaşarken, Bağdat civarında Sünni Araplar, Kuzey Irak'ta ise Kürt ve Türkmen nüfus yaşamaktadır. Irak'ın nüfusunda dini grupların dağılımını ise, %65'i Şii mezhebi, %35'i Sünni mezhebi oluşturmaktadır. Irak'ta çok

[109] Ekonomi Politik Araştırma Merkezi, **Irak İşgalinin Perde Arkası**, Buket Dabancalı ve Alaz Pesen (çev.), İstanbul, Yordam Kitapçılık, 2003, ss.10-90.

önemli petrol yatakları mevcuttur. Suudi Arabistan'dan sonra dünyanın en büyük ikinci petrol rezervine sahip ülkesidir.[110]

Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde Bağdat dünyanın en önemli kültür ve ticaret merkeziydi. Irak, 637 yılında Müslümanlar tarafından ele geçirildikten sonra Halife Ali döneminde İslam'ın merkezi haline getirilmiş ve başkent Kufa'ya taşınmıştır. Halife Ali ile Emeviler arasındaki Saffayin savaşı da Irak sınırları içinde olmuştur. Bu savaşın ardında bu bölge günümüze kadar süren farklı mezhep ve etnik grupların mücadelelerine sahne olmuştur. Emeviler döneminden sonra Abbasiler bu bölgeye hakim olmuş ardından 1055 yılından itibaren Selçukluların hakimiyetine girmiştir. 1258 yılından itibaren ise Moğol istilasına uğramış ve iki yüzyıl onların kontrolünde kalmıştır. Daha sonraları Akkoyunluların hakimiyetine (1444-1467) giren Irak, 1499-1508 yılları arasında Safevilerin istilasına uğramıştı. Safaviler kendi iktidarlarını bu mezhep farklılığına dayandırarak oluşturmuşlardır. 1534'te başlayan Osmanlıların egemenliği 1917'de sons ermiştir.

Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlının Ortadoğu'dan çekilmesine neden olan bazı yerel isyanlar olmuştur. İngiltere'nin de devreye girmesiyle oluşan bu isyanların başını Mekke Emiri Şerif Hüseyin çekti. Şerif Hüseyin ve oğullarına Osmanlının yıkılmasından sonra kurulacak olan Büyük Arap Devletinin Krallığı vaad edildi.[111] Sonuç böyle olmadı. İngiltere bölgede ciddi etkinlik kazandı. İngiltere, Fransa ile yapılan Syces-Picot Antlaşması uyarınca Musul'u, Fransızların Verimli Hilal'in kuzeyindeki etki alanından uzaklaştırmıştır. Milletler Cemiyeti'nin de Filistin ve Irak yönetimini Britanya'ya bir hak olarak tanımasıyla İngiltere stratejik üstünlük sağlamıştır.

1916 yılında Fransız ve İngilizler arasında Sykes-Picot adlı bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşma özellikle Ortadoğu'nun bugünkü haline gelmesine sebep olması açısından önemlidir. Bu anlaşmayla Ortadoğu iki ülke arasında paylaştırıldı. Bu anlaşmaya göre yeni yapay devletler kuruldu. Sykes-Picot hattı denilen bu sınırlar, İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'ya bakış açılarını yansıtmaktadır. Fransız ve İngiliz subaylar

---

[110] Bknz Tayyar Arı, **2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2002.

[111] Tarık Ali, **Bush Bağdat'ta: Irak'ın yeniden sömürgeleştirilmesi**, Osman Akınhay(çev.), İstanbul, Agora Yayıncılık,2003 s. 60-95

bölgenin etnik-dinsel yapısını göz önünde bulundurmadan sadece kendi çıkarları doğrultusunda harita üzerinde yeni ülkeler oluşturup bazı etnik grupları da parçaladılar.[112] Bu anlaşma sonucunda kurulan devletlerden Irak, Ürdün, Filistin İngiliz bölgesi; Suriye, Lübnan ve Fransız bölgesi oldu.

İngiltere'nin hakimiyetine karşı yerel isyanlar çıktı. Çıkan isyanlarda özellikle Şii halk rol almıştır. Şiilerin çoğunlukta olduğu Necef, bu dönemde isyanın merkezi olmuştur. Sonuçta İngilizler tarafından peygamber soyundan gelen Kral Faysal Irak'ın başına geçirilmiştir. Bu yöntemle İngilizler hem Irak'a tamamen hakim olmak hem de Osmanlının ardından doğan halife boşluğunu bu şekilde doldurarak diğer İslam ülkelerini de etkilemeyi planlamıştır.

Kral Faysal'ın başa geçmesiyle beraber yaşanan en önemli gelişme, Arap ulusçuluğunun teorisyeni Sati el Hüsri'nin Irak'a getirilmesidir. Onun kurduğu Arap birliğine yönelik eğitim sistemi özellikle Şii grupların tepkisini toplamıştır. Kral Faysal güçlü ve bağımsız bir Irak kurabilmenin yolunun güçlü bir ordudan geçtiğini biliyordu. Bu nedenle bu tip bir ordunun oluşması için çalışsa da Iraklı Kürtler ve Şiilerin olumsuz tavrıyla karşılaşmış ve askere almalarda daima sorunlar çıkmıştır. Etnik farklılıklar ve yönetimin azınlık sunni bir aileye mensup olması ulus devletleşme sürecini olumsuz etkilemiştir.[113]

1933'te Kral Faruk'un ölümünün ardından ülkede dinsel ve etnik çatışmalar arttı. 1935'te İtalyanların Habeşistan'ı işgali Ortadoğu ülkeleri arasında özellikle güvenlik endişesinin oluşmasına sebep olmuştur. İtalyanlar, kuzey Afrika'da kurduğu bu hakimiyeti, Yemen'le yaptıkları anlaşmayla Kızıl Deniz'i de kontrol ederek Ortadoğu'ya taşımayı planlıyordu. Bu nedenle Ortadoğu ülkeleri arasında Sadabat Paktı kuruldu.

II. Bölüşüm Savaşı yıllarında hakim güçler arasında yaşanan mücadele Irak üzerinde de olmuştur. Almanya darbe ile kendine yakın bir yönetimi başa getirse de, yapılan ikinci darbe ile İngiltere tekrar hakimiyet kurdu. II. Bölüşüm Savaşı yıllarında

---

112 Bknz Stephen H.Longrigg, **Iraq, 1900 to 1950. A political, social and economic hisitory**, London, New York, Toronto, Oxford University Press, 1953.

113 Bknz Zaki Saleh, **Britain and Mesopotamia. A study in British foreign affairs**, Baghda, Al-Ma'aref Press, 1966.

Türkiye sınırlarına kadar gelen Almanya'nın amaçlarından birisi de Türkiye'yi geçerek Irak'taki yandaşlarına yandım edip, buradaki İngiliz hakimiyetini kırmaktı. Fakat daha sonra Alman ordularının SSCB'ne dönmesi, Türkiye'nin işgali ve Irak'a ulaşma planlarından vazgeçmesine sebep oldu. İngiltere Irak'ı da Almanya'ya karşı savaşa girmeye teşvik etse de Irak yönetimi Türkiye'yi örnek alarak aynı politikaları izlemiş ve savaşa girmemiştir.

1936 yılında Kürt kökenli bir Albay olan Bekir Sıtkı liderliğinde bir darbe gerçekleşti. 1941'de ise Mayıs harekâtı olarak bilinen ikinci bir darbe oldu. 1945 yılında Arap ülkeleri bir araya gelerek, bir Arap Birliği örgütü kurdular. Arap Birliği harekâtı Arap ülkeleri arasında milliyetçilik duygularının da artmasına sebep oldu. Bunun sonucu olarak da Irak, Suriye, Ürdün ve Lübnan'ın bir tek ülke olarak birleştirilmesi düşüncesi ortaya atıldı. Arapların birleşme düşüncesini özellikle İngiltere destekliyordu.[114] Bu birleşme ile İngiltere, Suriye ve Lübnan'daki Fransız hakimiyetini kaldırarak bu bölgeleri de kendi hakimiyeti altına almayı amaçlıyorlardı. Diğer güçlü bir Arap ülkesi olan Mısır da bu birleşmeye karşı çıkıyordu.[115] Onun endişesi ise Arap dünyasının en büyük ülkesi olma özelliğini yitirecek olması idi. Ortadoğu'da İngilizlerin etkisinin zayıflaması, İsrail devletini kurulması, Mısır'ın muhalefeti gibi nedenlerle bu birlik fikri hayata geçirilemedi. 1960'lı yıllarda Mısır ve Suriye'nin birleşmeleri dışında Arap ülkeleri arasında bir birleşme yaşanmadı.

İsrail'in kurulması ile Arap Türkiye ilişkileri yeni bir dönem girdi. ABD'nin etkisi ile Türkiye'nin İsrail devletini tanıması Arap ülkelerinde tepki ile karşılandı. Türkiye bu tepkileri azaltmak ve yeni müttefikler bulabilmek için Irak'la yakınlaşmaya çalıştı ve ABD ve İngiltere'nin aktif katılımlarıyla Bağdat Paktını imzalandı.[116] II. Bölüşüm Savaşı sonrası Dünya üzerindeki güç dengelerinde büyük değişmeler yaşandı. İngiltere hakimiyetini yitirirken ortaya çıkan boşluğu ABD ve Sovyetler doldurmaya başladı. Irak ise bu dönemde Sovyetler Birliği yanında yer aldı. 1958 yılında gerçekleşen darbe ile Krallık devrilip Cumhuriyet ilan edildi. General Abdülkerim

---

[114] Bknz Philip K.Hitti, **History of Syria, including Lebanon and Palestine**, London, MacMillan, 1957.
[115] Bknz Peter Lalcolm Hold, **Political and Social Change in Modern Egypt: Historical Studies from the Ottoman Conquest the United Arab Republic**, London, Oxford University Press, 1968.
[116] Hisham Sharabi, **Governments and Politics of the Middle East in the Twentieth Centure**, Princeton, D. Van Nostrand, 1962. s.20-40.

Kasım cumhurbaşkanı oldu. Irak bu darbenin ardından Bağdat Paktı'ndan çekildiğini açıkladı.

Irak'ta yaşanan bu değişiklik Ortadoğu'daki tüm dengeleri alt üst etti. Irak'taki bu darbeden etkilenen Suriye'de benzer bir askeri darbe yaşandı. Ortadoğu'nun tamamen SSCB'nin hakimiyetine girmemesi için ABD ve İngiltere harekete geçti. ABD Lübnan'a askeri müdahale yaparken, İngiltere Ürdün'deki karışıklığı bahane ederek burayı işgal etti. 8 Kasım 1963'te Baas Partisi mensupları ve ordudaki milliyetçiler darbe girişiminde bulundular. Fakat General Abdülselim Arif yeni lider oldu ve ülke genelinde komünist avı başlatıldı. 17 Kasım 1968'de Baas Partisi bir darbe ile iktidarı ele geçirdi. General Hasan el Bekir Cumhurbaşkanı oldu. Yardımcılığına ise 31 yaşındaki Saddam Hüseyin getirildi.

1970’de Devrim Komuta Konseyi ve Kürdistan Demokrat Partisi lideri Molla Mustafa Barzani arasında, Kürtlerin özerklik haklarını düzenleyen anlaşma imzalandı. 1972’de Irak ve Sovyetler Birliği arasında 15 yıllık bir Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalandı. Irak hükümeti, Irak Petrol Şirketi'ni millileştirdi. Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı’nın (OPEC) Cezayir'de düzenlediği bir toplantıda Irak ve İran sınır anlaşmazlıklarına son veren bir anlaşma imzaladılar. 1979 yılında Devlet Başkanı Bakr istifa ederek yerini Saddam Hüseyin'e bıraktı.

1980 yılına gelindiğinde İran, Irak sınırındaki bazı köyleri topa tuttu. Irak yönetimi bu olayı İran Irak savaşının başlangıcı olarak kabul etti. Irak, İran ile yapılan 1975 anlaşmasını lağvetti. Irak, İran hava üslerine saldırdı. İran, Irak'ın askeri ve ekonomik hedeflerini vurdu. 1988 yılında Irak yönetimi ülkenin kuzeyindeki Halepçe'de Kürtlere kimyasal silahlar kullandı. İran ve Irak arasında Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulan, İran ve Irak askeri izleme grubu (UNIIMOG) denetiminde ateşkes ilan edildi.

1990’da Irak Kuveyt'i işgal etti. Birleşmiş Milletler, 660 sayılı kararı ile işgali kınayarak Irak'tan derhal çekilmesini istedi. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 661 sayılı kararıyla Irak'a ekonomik yaptırım uygulamaya başladı. Irak, Kuveyt'i ilhak ettiğini duyurdu. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 678 sayılı kararıyla, 660 sayılı

kararın uygulanmasının sağlanması için 'gereken tüm yöntemlerin kullanılması'na yetki verdi.

1991'de ABD ve müttefiklerinden oluşan koalisyon güçlerinin Irak'ı havadan bombardımanıyla Körfez Savaşı başladı. Hava saldırıları, 'Çöl Fırtınası Operasyonu' olarak adlandırılıyordu. Kara kuvvetleri de operasyona katıldı. Kuveyt başta ABD olmak üzere koalisyon güçleri tarafından ele geçirildi. Irak kuvvetleri Kuveyt'ten çekilip ateşkes koşullarını kabul etti. Daha sonra ülkenin kuzey ve güneyinde çıkan ayaklanmaları bastırdı. Kuzey Irak'ta bir BM güvenlik bölgesi oluşturmaya yönelik plan Avrupa Birliği toplantısında kabul edildi. ABD Irak'tan bölgedeki tüm askeri faaliyetlerini durdurmasını istedi. Fakat Saddam yönetiminin savaş sonrası bütün muhalif grupları bastırmasına ve üzerlerinde terör uygulamasına ses çıkarmadı. Hatta ABD alttan alta destekledi. Böylece mağdur olan gruplara sahip çıkma politikasını hayata geçirebildi. ABD bugünkü işgalin ideolojik hegemonyasını 1991 Körfez Savaşından başlayarak kurmaya başladı.

1994'te Saddam Hüseyin Başbakan oldu. Irak Ulusal Meclisi Kuveyt'in sınırlarını ve bağımsızlığını tanıdı. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 986 sayılı kararıyla Irak'ın petrol ihracatına gıda ve ilaç satın almasına olanak verecek biçimde kısmen yeniden başlamasına onay verdi. Bu düzenleme petrol karşılığı gıda programı olarak adlandırıldı. Irak bu programı 1996 Mayıs'ına kadar kabul etmedi. Programın uygulanmasına ancak 1996 Aralık'ında başlandı. Ağustos ayında Saddam Hüseyin'in damadı General Hüseyin Kamil Hasan El Mecid, kardeşi ve aileleri Irak'tan ayrılarak Ürdün'e sığındı. Ekim'de Saddam Hüseyin 7 yıl daha başkan olmasını sağlayan referandumu kazandı. Saddam Hüseyin'in affettiğini ilan ettiği ve ülkeye davet ettiği Hüseyin Kamil Hasan El Mecid ve kardeşi Bağdat'a döndüler ve 23 Şubat'ta öldürüldüler. Celal Talabani ile mücadele halindeki (Kürdistan Demokratik Partisi'nden (KDP) yardım talebi alan Irak kuvvetleri kuzeydeki uçuşa yasak bölgeye (Savaş sonrası yasaklanan) girerek saldırı düzenlediler ve Erbil'i aldılar.

1998 Birleşmiş Milletler çalışanlarının Bağdat'tan tahliyesi ardından ABD ve İngiltere Irak'ın nükleer kimyasal ve biyolojik silahlarını imha etmek amacıyla 'Çöl Tilkisi Operasyonu' adı altında bir hava bombardımanı kampanyası düzenledi. 1999'da

Şiilerin dini lideri Büyük Ayetullah Seyid Muhammed Sadık El Sadr Necef'te uğradığı suikast sonucu öldü. Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu 1284 sayılı kararıyla BM İzleme Değerlendirme ve Denetleme Komisyonunu (UNMOVIC) kurdu. Irak kararı kabul etmediğini açıkladı.

2001'de İngiltere ve ABD Irak'ın hava savunma şebekesini çökertmek üzere bombardımanlar düzenledi. Bu bombardımanlar uluslararası toplumdan pek destek görmedi. Mayıs ayında Saddam Hüseyin'in oğlu Kusay Baas Partisi liderliğine seçildi. Bu karar babasının ardından liderliği devralmaya hazırlandığı biçiminde yorumlandı. 2002 Nisan ayında Bağdat İsrail'in Filistin topraklarına girmesini protesto etmek üzere petrol ihracını durdurdu. Ancak Saddam Hüseyin'in ısrarlı çağrılarına rağmen ambargo eylemine destek veren başka Arap ülkesi olmadı. Irak'ın petrol ihracatı 30 gün sonra yeniden başladı. ABD Başkanı George W. Bush Birleşmiş Milletler Genel Kurulu için toplanan dünya liderlerine Irak'ın yarattığı 'ağır ve yaklaşan tehdit' konusunda harekete geçilmesi çağrısında bulundu. Bush bu çağrıya şüpheyle yaklaşan dünya liderlerine bu konuda bir şey yapmayacaklarsa ABD'nin harekete geçmesini engellememelerini söyledi. Aynı ay içinde İngiltere Başbakanı Tony Blair Irak'ın askeri imkanları hakkında bir istihbarat dosyası yayınladı. Ekim ayında Bağdat yönetimi yapılan referandumda Saddam Hüseyin'in 7 yıl daha iktidarda kalması için halkın yüzde yüzünün oy kullandığını açıkladı. Kasım ayında Birleşmiş Milletler silah denetçileri Irak'a döndü. Denetçilere yetki veren yeni BM kararı, eğer BM kararlarını 'somut biçimde' ihlal ederse Irak'ın ağır sonuçlarla karşılaşacağı uyarısında bulunuyordu. 2003 Mart ayında BM silah denetim heyeti başkanı Hans Blix, Irak'ın işbirliğini artırdığını ancak Irak'ın kararlara ne kadar uyduğunu tespit etmek için daha fazla bilgiye ihtiyaç duyduklarını açıkladı. Irak'ın BM kararlarına uyup uymadığı denetlenemeden ABD ve müttefiklerin saldırıları başlamış oldu. Savaş 1991 Körfez savaşından da kısa sürdü, Bağdat düştü, Saddam hükümeti devrildi, Irak işgal edildi.

4. BÖLÜM: 2003'TEN SONRAKİ DURUM

Ortadoğu'nun yeniden yapılanmasında etkin olan üç temel güç odağından bahsetmek gerekir: ABD-AB bloğu, Rusya-Çin bloğu ve yerel güçler. Emperyalist bloklar arası çelişkiler uzlaşır bir karakter taşırken, yerel güçlerle emperyalizm arası çelişkiler uzlaşmaz bir çelişki taşımaktadırlar. Bütün bu kristalleşmiş çerçevede derinleşmek için enerji kaynakları, pazar, işgücünün kullanımı ve askeri jeo-strateji açıdan konuyu irdelememizde fayda vardır.

Ortadoğu denince akla petrol gelmektedir. Dünyanın en büyük petrol rezervlerinin bu bölgede olduğu bilinmektedir. Bugün dünyanın mevcut petrol rezervlerinin %85'i Ortadoğu'da bulunmaktadır. 20. yüzyılın başında patlamalı motorların sanayide yaygın bir şekilde kullanılmasıyla petrol temel enerji kaynağı haline gelmiştir. Enerji kaynağı olmasının yanında petro-kimya ürünleri birçok başka sanayi ürününün imalatında hammadde olarak da kullanılmaktadır. Bu mevcut rezervler üzerindeki hakimiyet aynı zamanda dünya çapındaki sanayi üretimi üzerindeki hegemonyayı da sağlayacak bir unsurdur.[117] Petrol hala mevcut teknolojinin kullanımı açısından en önemli enerji kaynaklarından biridir. Burada mevcut teknoloji kavramı çok önemlidir. Mevcut üretim teknolojisini elde tutmak ve bunun maddi üretim koşullarına da sahip olmak, iktidara ve egemenliğe sahip olmakla eşanlamlıdır.[118]

Son yıllarda küresel ısınma denen bir olgudan yoğunca bahsedilmektedir. Başta petrol olmak üzere fosil yakıtların bu ısınmayı arttırdığı bilinmektedir. Diğer bir bilinen şey de, alternatif enerji kaynaklarının - örneğin doğal gaz gibi - çoktan bulunmuş ve hatta kısmen yaygın olarak kullanılmakta olmasıdır. Başka bir deyişle, eninde sonunda tükenecek olan petrolün alternatifleri de anlaşıldığı üzere bugünden geliştirilmiş durumdadır. Giderek tükenen ancak fiyatı yükselen ve çevreye de zarar verdiği bilinen ve uğrunda savaşlar yapılan bu enerji kaynağının yaygın bir şekilde kullanımındaki ısrarın temel nedeni bazı uluslararası sömürgeci oluşumların ellerinde

---

[117] George Lenczowski, **Oil and state in the Middle East**, Ithaca (N.Y), Cornell University Press, 1962, ss. 12-50.
[118] Bknz. Stephen H.Longrigg, **Oil in the Middle East**, London, Oxford University Press, 1968.

tuttukları iktidarı ve egemenlik alanlarını kaybetmeme anlayışlarıdır. Yani petrol daha çok elde edilmesi gereken bir amaç değil, amaca giden bir araç olarak ele alınmaktadır.

Dünyadaki bütün petrol ve doğalgaz elde edilen ülkeler ve bölgelerden Suudi Arabistan, Irak, Rusya, Kuveyt, Libya, İran, Kafkaslar ve Hazar Denizi bölgeleri çıkarıldığında sadece Venezüella, Meksika ve ABD'nin Teksas ve Alaska eyaletleri Avrasya coğrafyası dışında kalmaktadır. Kuzey Amerika dışındaki büyük petrol üreticisi devletler ve bölgelerin çatışmaya açık olmaları dikkat çekicidir. Bu petrol kaynaklarının olduğu bölgelerin en büyüğü Ortadoğu sürekli kuşatılmış ya da istila edilmiştir. ABD bugün bir yandan Araplar ve OPEC'in çıkarlarını dengelerken diğer yandan bu güçlerle ekonomik ve politik rekabet halindedir. Yerel direniş kavramı bir yönüyle bu rekabetten kaynaklanmaktadır. Örneğin, Suud aşiretinin Suudi Arabistan'daki yönetim biçimi bugün ABD nezdinde eleştiri konusudur. Bu yaklaşım eleştiri sınırını aşmış El-kaide'yi Suud aşiretinin desteklediği hipotezine kadar ilerlemiştir. Bu noktada ABD çeşitli toplumsal kuralları uygulayan "katı İslam rejimlerine" karşıdır. Bu yaklaşımın, hem yerel iktidar odaklarının hem de yerel halkların Ortadoğu'da kültürel bazlı bir direnişi ile karşılaşması kaçınılmaz olmuştur.

Bölgedeki çatışmaların bir diğer yönünü emperyalist güçlerarası rekabet oluşturmaktadır. Bu rekabet bazen düşük bazen yüksek yoğunluklu olarak mevcut petrol rezervleri için sürmektedir. Bölgenin enerji kaynakları üzerinden ABD ile AB güçleri, Rusya ve Çin arasında artan rekabet sözkonusudur. Dünya çapında kapitalizmin jandarması rolünü kaybetmek istemeyen ABD Ortadoğu'daki rekabetin baş aktörüdür. ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarı dünya pazarlarına kendi kontrolündeki Basra Körfezinden pürüzsüz bir şekilde petrol akışının sürdürülmesidir. AB, Rusya ve Çin'in de çıkarları aynı yöndedir. Örneğin, Çin ekonomisi petrol ve gaza bağımlıdır. Çin'in petrol ihtiyacının 2010'da %40'a yükselmesi beklenilmektedir. Çinli şirketlerin ABD ve AB şirketleriyle rekabetinin artarak devam edeceği açıktır. Günümüzde Basra Körfezinin ağırlıklı kontrolü İran'ın elindedir.[119] Ayrıca gerek Lübnan gerekse de Irak direnişi açısından İran tüm Ortadoğu'da etkilidir. Bu bağlamda Çin ve Rusya İran'a

[119] Bknz. Abbas Al-Nasrawi, **Financing Economic Development in Iran: The Role of Oil in a Middle Eastern Economy**, New York, Praeger, 1967.

bağımlıdır. Bu bağımlılık karşılıklı bir ittifak ilişkisine dönüşmüştür. Dolayısıyla ABD doğrudan bölgede İran'la karşı karşıya gelmiştir.

İran'la doğrudan çıkarları çatışan ABD'nin Irak'a müdahalesi kaçınılmazdı. Saddam Hüseyin'in devrilmesinin ardından Irak'taki statüko değişmiş, Ortadoğu'daki tüm dengeler ABD lehine yeniden düzenlenmiştir. Burada ABD açısından kısmi bir hegemonya sağlanmış fakat ABD, Irak'ta ve genel olarak Ortadoğu'da istediği ortamı kuramamıştır. Bu yüzden ABD taktik bir değişime gitmiştir. Yani Obama'nın iktidara gelişini yalnızca Bush'un politikasının iflası değil, yeni dönemlerin ihtiyacının karşılığı olarak görmek de gereklidir.

2003 sonrası ABD Ortadoğu'da askeri hegemonyasını arttırmak suretiyle enerji kaynaklarının önemlice bir kısmını kontrolü altına alarak bir adım ileri atmıştır. Tarihsel olarak geldiğimiz noktada ise, Ortadoğu ABD'nin stratejik düşüncesindeki tek odak olmaktan çıkmıştır. Zaten SSCB'nin soğuk savaştan yenilgiyle çıkmasından sonra Hazar ve Karadeniz, Kafkaslar ve Balkanlar ABD dış politikasında yeni bir öncelik kazanmıştır. ABD'nin soğuk savaştan beri başlıca hedefi sadece ucuz petrol satın alabilmek değil, aynı zamanda Rusya, Çin, İran, Almanya, Fransa gibi temel rakiplerini eleyerek petrol üretimini ve ulaşımını ele geçirip kontrol edebilmektir. ABD aynı zamanda Suudi Arabistan ve OPEC'e bağımlılığını azaltmayı hedefliyordu, bu da Irak'ta Saddam rejimini devirerek Irak petrolünü batı rekabetine açmak istemesi için ek bir neden oluşturmuştu. NATO'nun doğuya, ABD'nin ise Orta Asya'ya doğru hegemonyasının genişlemesi aslında yeni enerji projeleri için güvenlik ortamını sağlama projesidir. ABD, Rusya ve AB ile ekonomik rekabete girmiş olduğundan bu devletlerin Ortadoğu ve çevresindeki etkisini denetim ve gözetim altında tutmak zorundadır. ABD'nin enerji güvenliği ve diğer ekonomik çıkarları ancak NATO'nun sağlamlaşması ve genişlemesi ve ABD hegemonyasının Ortadoğu'da kuvvetlenmesi ile garanti altına alınabilir. Bölgede ABD, AB ve Rusya arasında zaman zaman uzlaşan, zaman zaman çatışan kararsız bir denge söz konusudur.

Aynı iktidar kendini korumak için jeo-politik ve jeo-askeri strateji açısından mevzilenmeli ve üslenmelidir. Böylece hem uzak doğuyu hem de Kafkasları kontrol edebilecektir. Uzakdoğu'ya ve Afrika'ya giden, Akdeniz'i tutan bu bölgede askeri

üslenme ve en genel anlamda siyasi nüfuz çok önemliydi. Bölge kapitalizmin yayıldığı her alan gibi emperyalistler açısından doğal olarak gelecekte potansiyel pazar olma açısından da önem taşımaktaydı.

Başta ABD olmak üzere emperyalistler son dönemde Ortadoğu'da hegemonya yarışını derinleştirdiler. Filistin'deki gelişmelerin yanı sıra bunun en çarpıcı sonucu Irak'ın açık işgal edilmesidir.[120] George W. Bush'un söylemi, Irak'a "demokrasi" getirmek ve Irak'ı kitle imha silahlarından arındırmaktı. Bunu gerçekleştirmek için de Irak'ın etnik çeşitliliğinden ve farklı kültürel yapılardan yararlanmışlardır. Bu bağlamda halklar ve kültürler arasında düşmanlığı geliştirmeye çalışmışlardır. Ancak bu konuda hedeflerine ulaşamamışlardır. Sünnilerin gerilla tarzı direnişinin yanında, Şiiler de kısa zamanda direnişe başlamıştır. Bunun sonucunda işgal güçleri bazı şehirlerde kontrolü yitirmiştir. Filistin'de ise Irak'ın açık işgaliyle güdülen politikaya denk düşecek şekilde Hamas'ın önderlerine suikastler düzenlenmiştir. İsrail hükümeti bunları savunmakla kalmamış, başka kişilerin de öldürüleceğini açıklamıştır. ABD, İsrail'in Gazze şeridinden çekilirken Batı Şeria'daki bazı yerlerdeki işgalini sonuna kadar desteklediğini açıklamıştır.

Büyük güçler son tahlilde yalnızca doğrudan şiddet ile yerel direnişleri bastıramayacaklarını bildiklerinden kendi politikalarıyla uyumlu devletlere ihtiyaç duyarlar. Ortadoğu böyle bir yapılanmaya uygundur. Çeşitli devletlerde hükümet eden etnik ve dini gruplar, yönettikleri farklı grupları baskısı altında tutmaktadırlar. Örneğin, Saddam döneminde Irak'ta Baas hükümeti sıkı önlemlerle Şiileri, Kürtleri ve Türkmenleri yönetmişlerdir. Bugün Irak'ta işler tersine dönmüş ve Kürtler diğerleri üzerinde söz sahibi olmuştur. "Uluslararası Savaş Karşıtları" Sempozyumu'na katılmak için Fransa'dan Türkiye'ye gelen Ortadoğu uzmanı Gilbert Achcar "Ortadoğu'nun Balkanlaştırılması"nı şöyle açıklamaktadır:

> "ABD'nin Irak'ı kontrol planı büyük başarısızlığa uğramıştır. Hem Irak içinden hem de dünyadan ciddi bir baskıyla karşı karşıyalar. Bu yüzden ateşe körükle gidiyorlar. Etnik ve dini kimlikleri kışkırtarak, Irak'taki varlıklarını meşrulaştırmaya çalışıyorlar. Bu da bölgedeki İsrail politikası ile benzerlik gösteriyor. İsrail'in uzun zamandır, bölgede yapmaya çalıştığı

[120] Peter Galbraith, **Irak'ın Sonu Ulus Devletlerin Çöküşü mü?**, Mehmet Murat İnceayan (çev.), İstanbul, Doğan Kitap, 2006, ss. 70-140.

> budur: "İçeriden böl ve etkisizleştir". Eskiden olduğu gibi Irak'ın büyük ve güçlü bir Ortadoğu ülkesi olması istenmiyor. Irak'ın da yeniden yapılanmasının bağımsız olmasını istemiyorlar. Neo-conlarla (yeni muhafazakarlar) İsrail'in birbirine bu kadar bağlı olması boş yere değil. Irak ordusunun dağıtılması da bu yüzdendi. Irak'ı şu anda kontrol etmenin en kolay yolu Baas ordusuyla yapılacak bir anlaşmaydı ama yapmadılar. Allavi de Irak işgalinden önce uzun süre Bush yönetimini bu konuda ikna etmeye çalıştı. Ama neo-conlar ve Ahmad Çelebi bunu kabul etmedi. İsrail de ne şartla olursa olsun, güçlü bir Irak devleti, dolayısıyla ordusu görmek istemiyordu. Lübnan'a gelince: Hiç kimse, bu suikastı kimin ve neden düzenlediğini bilmiyor. Buna rağmen şüphe okları bilinçli bir şekilde Suriye'ye yöneltiliyor. Bu denli ABD'nin baskısı altındayken, Suriye hükümetinin böylesi bir şey yapması için tamamen aklını kaybetmesi gerekiyor. Lübnan'da gerçekleşecek böylesi bir durumda, Şam'ın suçlanacağını bile bile, Suriye bu işe niye girsin? Öte yandan Hariri, çok sofistike bir teknolojiyle korunuyordu. Yani, böylesi bir suikasti becerebilecek çok fazla grup yok. Eylem olduktan sonra da İsrail, hemen Suriye üzerindeki baskılarını artırarak Lübnan Hizbullahı'nı sorumlu gösteriyor ki, bu son derece saçma. Her halükarda bu tarz eylemler Lübnan'ı zayıflatacaktır. Netice itibariyle, bu durum bölgeyi Balkanlaştırma politikasına epey denk düşüyor."[121]

Son dönemde üzerinde sıkça yazılan ve konuşulan Büyük Ortadoğu Projesi aslında emperyalizmin bölgedeki hegemonya çabalarının bir biçimde devamıdır. 11 Eylül saldırıları başta Ortadoğu olmak üzere tüm dünyaya ABD askeri varlığını yayma stratejisini hayata geçirme fırsatı vermiştir. Bölgede ABD'nin güçlü devletler istemediği ortadadır. Sovyetler Birliğinin çöküşünden sonra, soğuk savaş döneminde Sovyetler Birliğine karşı olan devletler artık ABD'nin zorunlu müttefikleri değillerdir. Bu yüzden kendi etkisi altında yönetimleri destekleme stratejisinden tamamıyla vazgeçmese de ABD esas olarak kendi asker varlığıyla dünya çapında tek güç olmayı hedeflemektedir. Konjönktüre bağlı olarak Irak'ın işgali ilk olmadığı gibi son da olmayacaktır. Bu konuya Ilan Pappe şöyle yaklaşmaktadır:

> "Yeni reel politika yüzünden Filistin davasının önemi azaldı. Pragmatizm, özellikle Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından politikada gündem haline geldi. Arap politikacılar için güçlü ve karşı konulamaz yeni ABD gerçeğini kavramak biraz zaman aldı. Bazıları ise çok hızlı bir şekilde, hatta SSCB çökmeden kavradılar bunu. Sedat, Mısır'ı 1972 yılında Rusya yanlısı bir çizgiden, Amerikan yörüngesine çekti, halefi Mübarek de bunu takip etti. Libya dışındaki Mağrip ülkelerinin yanısıra Marksist ideolojiyle uzun süreli bir tecrübesi olan Yemen de (20. yüzyılın ikinci yarısında önce ikiye ayrıldı

[121] Gilbert Achcar, **Birgün gazetesi**, 27 Şubat 2005.

> sonra yeniden birleşti) Mısır ile aynı yolu izledi … Saddam'ın Irak'ı bile, İran'ın devrim ihraç etmesi tehdidine karşı özellikle tampon bölge olarak ABD'nin tarafında görünüyordu. 1988 yılında FKÖ dahi, ABD ile doğrudan görüşmelere başladığında "Amerikan Barışı"na (pax americana) katılmak istedi … Muammer Kaddafi ve Hafız el-Esad gibi gruba katılmak istemeyenler de oldu. Amerikan yanlısı politikaların, sıradan halk tarafından övülürken Arap Birliği tarafından eleştirildiğini söylemek abartı olmayacaktır. Arap devletleri için Amerikan Barışı'nın bir parçası olmak, İsrail'e karşı tavır değişikliği anlamına da geliyordu ki, yine beğenilmeyen bir politikaydı. Saddam Hüseyin'i bu bağlamda tarif etmek zor. Saddam belki de, petrolün akışına muhafızlık ederek ve İran'a karşı gelerek ABD'nin çıkarlarına hizmet ettiği için Kuveyt'i ilhak etmesinin hoşgörüyle karşılanacağını, 1980'lerde giderek daha fazla iç işlerine yönelen Arap devletlerinin buna kayıtsız kalacağını düşündü. Yanılmıştı. 1990 yazında işgal ettiği Kuveyt'te yenilgiye uğradı ve nihayetinde, Nisan 2003'te düşüşünü getirecek olan çatışma yoluna girdi. Bu dönemde, yanlış hesap yapan tek Ortadoğulu lider o değildi. Amerikan Barışı'na katılmış olan Filistinliler, güç simsarları olan Amerikalıların ne kadar güvenilmez olduğunu anladılar ve 2000 yılında ikinci ayaklanma girişiminde bulundular. İsrail'in acımasız yanıtı, hükümetleri İsrail'le anlaşmalar yapmış olan Arap halklarını karışıklığa sürükledi."[122]

1991 Körfez savaşında ABD Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmasına rağmen Saddam Hüseyin'i iktidardan düşürmedi. Tam tersine Saddam iktidarının Irak'taki ayaklanmalara karşı yaptığı katliamları destekledi. ABD ordusu Irak Cumhuriyet Muhafızlarının gelmesi için geri çekildi. ABD'nin Ortadoğu'daki hegemonyacı varlığı 1991 Körfez Savaşı ile birlikte ciddi bir dönüşüme uğradı. Siyasi hegemonyasını ağırlıklı olarak askeri varlığı ile sürdürür hale dönüştü. Yani ABD askeri açıdan Ortadoğu'da stratejik olarak konumlanmış oldu. Dolayısıyla bölgedeki siyaset üzerinde etkisi artmış oldu. Bu durum Ortadoğu'nun yeniden düzenlenmesi anlamına geliyordu. Filistin-İsrail çatışmasına müdahaleden İran'daki ve Irak'daki rejimleri düzenlemeye, Suriye'deki rejime müdahaleye ve işine gelen devletlerde statükoyu savunmaya kadar 2003 Irak savaşı sonrası dönemde hayata geçirdiği bütün politikalar 90'lı yılların ABD Ortadoğu stratejisinin devamıdır.

2003'teki Irak'ın işgaline İngiltere, Fransa gibi emperyalist devletlerin yanı sıra bölgesel etkinlik kazanmaya çalışan devletler de katıldı ve "Irak'ın yeniden yapılanması" adı altında "geçici Irak yönetimi" ile birçok ekonomik anlaşma yaptılar.

[122] Ilan Pappe, **Ortadoğu'yu Anlamak**, İstanbul, NTV yayınları, 2009, s.46.

Elbetteki bütün bunlar dünyanın jandarması ABD'nin kontrolü dahilinde gerçekleşti. Rusya ve Çin ise, İran gibi müttefikleri üzerinden ABD'nin Ortadoğu'daki hegemonya kurma stratejisine karşı çıktılar. Bu durum İran'ı Irak'taki direnişi desteklemeye iterken, ABD'yi İran'a karşı savaş açma tehdidine kadar götürmüştür.

11 Eylül saldırıları ABD'nin dünya çapındaki askeri yayılmacı stratejisinin hayata geçirilmesinin fırsatı olmuşken bu yeni konseptin uygulamaya geçirilmesinin miladı 2003 Irak savaşı ve sonrasındaki işgalidir. Öyle görünüyor ki "Yeni Dünya Düzeni" yeni dünyanın savaşlarla sarsılmasını ve dünya çapında 3. Bölüşüm döneminin daha da sertleşerek süreceğini anlatmaktadır. Bu uluslararası güçlerin bölge üzerindeki paylaşım rakabetlerini ve bu duruma karşı bölge halklarının durumunu, çatışmaların ve işgallin yoğun bir şekilde sürdüğü üç bölge üzerinden inceleyeceğiz.

4.1. İşgal Altındakiler: Afganistan-Filistin-Irak

11 Eylül saldırılarının hemen arkasından ABD Afganistan'a girdi. ABD ile Taliban ve çevresindeki güçler arasında savaş başladı. 11 Eylül saldırılarını gerçekleştirdi iddia edilen El-Kaide örgütünün Afganistan'da barınması ABD'nin Afganistan'ı işgal etmesinin nedeni olarak öne sürüldü. Bu örgütü "terörle mücadele" kapsamında etkisiz hale getirmek ABD'nin baş hedefi olarak ilan edildi. Achcar Afganistan işgalinin temel sebeplerini şöyle açıklamaktadır:

> "ABD'nin Afganistan'ı işgalinin temel sebepleri nelerdir? ABD için Afganistan ve Pakistan; Orta Asya enerji kaynakları için önemli ve Rusya, Çin ve İran'ı devre dışı bırakan bir geçiş hattıdırlar. Dolayısıyla Afganistan'da ABD hakimiyeti bu hattın kontrolünü sağlayacaktır. Bölgede ABD çıkarlarının karşısında doğal olarak ittifak kuran İran ve Rusya arasındaki geçiş bölgesi olan Afganistan'ın kontrolü ve Uzak Doğu ve Orta Asya'ya geçiş kapısının kontrolü olarak sıralanabilinir."[123]

ABD'nin dünya petrolünün azaldığı ve ona duyulan ihtiyacın arttığı düşüncesinde olduğundan dolayı enerji güvenliğinin sağlanması endişesi hat safhaya çıkmıştır. Orta Asya enerji boru hatları için Pakistan ve Afganistan kilit ülkelerdir. Ve Pakistan'ın

[123] Achcar, 27 Şubat 2005.

nükleer silahları ile beraber değerlendirildiğinde bu ülkelerin bölgedeki hegomonya mücadelesi açısından önemi daha iyi anlaşılmaktadır. ABD'nin yeni bir dünya düzeni için kurguladığı strateji gereği Pakistan ve Afganistan için bir 11 Eylül sonrası planı yapmış olduğu ortadadır. Bu plan Ortadoğu'da olduğu gibi Afganistan'da da kültürel çatışmalar doğurmuştur. Bu amaç değildi sadece sonuç olarak ortaya çıkmıştır ve ABD bu durumun kendisine zarar verdiğini gördüğünde taktik bi değişime gitmekten kaçınmamıştır. Pakistan'ın 'teröre karşı savaş' olarak kendisine sunulan çerçevedeki rolüne aşırı bir dikkat göstermeye ihtiyacı vardı. ABD uzun bir süre için sadece Afganistan'ı işgal etmeye devam edemeyeceği ortadadır. Afgan direnişçileri Parkistan içindeki yandaşlarındanda destek almaktadırlar. Ayrıca Afgan isyanı, Rusya ve Çin tarafından desteklenmesi ABD'yi endişelendirmektedir. ABD'nin Afganistan'ın stratejik konumundan dolayı orayı terk etmesi mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla ABD, transit boru hatlarının güvenliğini garantileyebilmek için, Afganistan'ı etnik olarak uyumlu olan farklı yapıklarda bölerek, iç çatışmayı arttırmaktır. Ayrıca fakirlik, silahlı bir çatışmaya dönüşebilecek etnik farklılıkları keskinleştirmektedir.[124] Afganistan'ın parçalanması yöntemi ABD açısından bu yüzden mantıklıdır. Küresel güç projesinin mecburiyetleri stratejik bölgelerde daha küçük devletlerin varlığını gerektirmektedir çünkü bunlar askeri olarak görece daha rahat kontrol edilebilirler. [125]

ABD'nin "Şer Ekseni" nitelendirmesinin ilk ayağı, daha doğru bir tabirle, sıçrama tahtası Afganistan'dı. 11 Eylül saldırısından sonra ABD, ilk müdahalesini Afganistan'a yaptı ve Kuzey İttifakı güçleri ile birlikte Taliban rejimini devirdi. Gerekçe olarak Taliban'ın el-Kaide örgütüne ve onun lideri Usame bin Ladin'e arka çıkması ve onu barındırmasını gösterdi. Afganistan'ın işgalinde yer alan ilk iki kuvvet ABD ve İngiltere idi. Daha sonra bu harekata NATO da katıldı. Afganistan yaklaşık 15.000 Amerikan ve bir o kadar da NATO askerine bırakılarak dünya gündeminin dışında tutulmaya çalışıldı. Diğer taraftan, tarih boyunca yabancı işgallere karşı hep direnen Afganlılara karşı bu hacimde bir güç aslında NATO açısından büyük bir risk almak manasına da geliyordu. Afganistan'ın güneyinden ve güney doğusundaki riskli bölgelerden çekilen ABD askerleri yerine İngiliz, Kanada ve Avustralya askerleri konuşlandırıldı. Son

[124] Bknz. Jean Paul Charnay, **Islamic Culture and Socio-economic Change**, Leiden, Brill. 1971.
[125] Bknz. Zeenia Satti, **Dünya Bülteni Nisan**, 2008.

yıllarda Taliban'a katılan direnişçi sayısı hem de yeni uçaksavar ve tanksavar silahlar elde etti.

2007 baharıyla birlikte Taliban bir taraftan güney ve güneydoğu Afganistan'daki hakimiyet alanını genişletmeye çalışırken, diğer taraftan bu bölgeyi ve Afgan halkını ülkedeki yabancı varlığı ve onun işbaşına getirdiği Afgan hükümetine karşı kışkırtarak bunu "cihad" olarak empoze etmeye çalıştı. Taliban bu çabalarında yalnız kalmadı. Bir taraftan Pakistan'dan hatırı sayılır sayıda medrese talebesi Taliban saflarına katıldı, diğer taraftan da Sovyetler Birliği işgaline karşı direnişin sembollerinden Gülbeddin Hikmetyar ve grubu Taliban'la stratejik işbirliği yaptı.

Taliban'ı Afgan halkının direnişinin önemlice bir kısmının öncüsü yapan temel faktör yerel kültürel yapıya uyumluluğudur. Küreselleşme adı altında dünyanın büyük bir kısmının iletişim araçlarından faydalanarak bir tür birleşik aydınlanma yaşarken Afgan halkının kapalı bir toplumsal hayat sürdüğünü ve giderek daha yoksullaştığını belirtmek yerinde olacaktır. Dünya çapında bir analizle bu konuyla ilgili Samir Amin şöyle bir belirleme yapmaktadır:

> "Bir bütün olarak Afrika, Arap ve İslam dünyası ülkeleri, geride kalmış (modası geçmiş, bir uluslararası işbölümüne mahkum edilmiş durumdalar. Bunlar ya temel mallar üreticisi olarak kaldılar, ya henüz sanayi çağına giremediler, ya da sahip oldukları sanayi ürünleri kırılgan ve rekabet edemez durumda. Bu bölgelerdeki sosyal çarpıklıklar, esas itibariyle geniş kitlelerin yoksullaşması ve dışlanması biçiminde tezahür ediyor. Ufukta hiçbir bölgesel bütünleşme emaresi görünmüyor. Büyüme neredeyse yok. Bu ülkeler arasında "zenginler" (az nüfuslu petrol ihracatçıları) olduğu gibi, yoksul ve çok yoksul olanlar da var. Aralarında dünya sistemini aktif bir unsur olarak biçimlendirebilecek tek bir ülke bile yok. Bütünüyle marjinalleşmiş durumdalar. Şüphesiz, aktif ve marjinalleşmiş çevre ayrımındaki yegane kriter, sanayi ürünlerinin rekabetçi olup olmamasıyla ilgili değildir. Siyasi bir kriter de söz konusudur. Aktif çevre ülkelerin siyasal iktidarlarının ve bir bütün olarak toplumlarının (ki bu iç çelişkilerin varlığını dışlamaz) bir projesi ve onu hayata geçirecek bir stratejisi var. Çin ve Kore bu konuda ilk akla gelenler olmakla birlikte, daha az önemde olsa da bazı Güney Doğu Asya ülkeleri, Hindistan ve kimi Latin Amerika ülkeleri de bu guruba dahildir. Bu ulusal projeler egemen emperyalizmin projeleriyle çelişiyor ve yarının dünyasını biçimlendirecek olan da bu çatışmadır. Buna karşılık, marjinalleşmiş çevre ne bir projeye sahip (siyasi İslamın iddia ettiği retorik düzeyde bile), ne dekendilerine özgü bir stratejileri var. Onların yerine emperyalist merkezler "düşünüyor", söz

> konusu bölgelere ait projeler de bütünüyle onların eseri konusu bölgelere ait projeler de bütünüyle onların eseri (AET- AKP, ABD ve İsrail'in "Orta Doğu" projesi, Avrupa'nın belirsiz Akdeniz projeleri...). Dolayısıyla, yerel veya bölgesel hiçbir karşı proje mevcut değil. Bu ülkeler küreselleşmenin pasif nesneleri. Sözünü ettiğimiz ülke gurupları arasında büyüyen farklılaşama, artık "Üçüncü Dünya" kavramını da ortadan kaldırdı ve Banadung ortak cephe stratejilerinin (1955-1975) de sonunu getirdi."[126]

Diğer yandan Ortadoğu'nun her tarafında olduğu gibi işgal altındaki Afganistan'da direnen yerel güçlerin yanısıra ABD ve NATO destekli Hamit Karzai Hükümeti, Taliban'ı ve kendilerine yönelik silahlı muhalefeti bölme ve bastırma planları yapmaktaydı. Karzai, bizzat Taliban liderlerinden bazıları ile görüştüğünü ve onları siyasi sürece davet ettiklerini açıklamıştır. Bu tür uzlaşma çabaları Kabil'deki Taliban muhalifleri tarafından hoş karşılanmamaktaydı. Afgan Hükümeti Taliban'ı bölerek siyasi sürece dahil etme ve kendisine karşı silahlı muhalefeti zayıflatma taktiği gütse de, Taliban da Kabil hükümetinin omurgasını oluşturan ama son yıllarda bir şekilde Karzai ile ilişkileri soğuyan Kuzey Güçleri ile görüşmeler sürdürmekte olduklarını ilan etmiştir.

Bütün bu sebeplerden dolayı ABD askeri gücünü Afganistan'da arttırmayı planlamaktadır. Bunu yapabilmek için savaştığı cepheleri daraltmak durumundadır. Bu yüzden Obama siyaseti ile ABD farklı bir taktik açılım içine girmiştir. Örneğin, ABD destekli Gürcistan'ın Osetya operasyonuna Rusya'nın verdiği tepki ABD açısından öğretici olmuştur. Obama'nın politikaları eski dönemim stratejik anlamda değil gereklilik doğrultusunda taktik değişikliklerini içermektedir. Obama'nın söylemi "demokratikleşme, özgürlükler" v.b. ile temelde Bush'un söylemi ile aynıdır. Taktik anlamda temel farkı zora gireceği alanlarda, örneğin, bölgede İran gibi bazı güçlerle savaşmaktan kaçınmasıdır.

Öte yandan, 2009 ABD başkanlık seçimleri sırasında İsrail'in Filistin'de Hamas'ın etkin olduğu bölgelere saldırması ve işgal ettiği alanları genişletmesi, bu harekâtın ABD'den bağımsız bir şekilde gerçekleştirildiğini göstermemektedir. Yukarıdaki paragrafta bahsettiğimiz Obama ile başlayacak yeni dönem öncesi, İsrail'in bu saldırısını bölgede işgale karşı direnen hareketleri zayıflatma ve etkisizleştirme

[126] Samir Amin, **Liberal Virüs, Ankara**, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2004. ss. 213-214.

operasyonu olarak kavramak mümkündür. Filistinli direniş gruplarını birbirlerinden tecrit etmek amacıyla özellikle Hamas ve Hamas'ın etkin olduğu bölgeler hedef alınmıştır. Seçimle iktidara gelen Hamas'ı tanımama ve El-Fetih ile Hamas arasında çatışmaları kışkırtma politikalarının bir devamı olarak yorumlanabilir. Sünni kökenli bir siyasi hareket olan Hamas'ı kullanarak bölgedeki Şii kökenli hareketlerle karşı karşıya getirilmek, en azından Şiilerin destek vermesini engellenmek amaçlanmıştır. Ancak Lübnan merkezli Hizbullah İsrail işgali karşısında Hamas'ı desteklemiştir.

11 Eylül sonrasında açılan tek cephe Afganistan değildi. İsrail de 11 Eylül sonrasının verdiği "psikolojik meşruiyetle" Filistin'deki politikalarını sertleştirdi ve daha önce başlayan İkinci İntifadanın şiddetlenmesine sebep oldu. Ekim 2001'de İsrail-Filistin barış anlaşmalarına karşı çıkan Ulusal Birlik Partisi Genel Başkanı Rehavam Zeevi silahlı saldırı sonucu öldü. Saldırıyı FHKC (Filistin halk Kurtuluş Cephesi) üstlendi. İsrail ordusunun roketli saldırısında Hamas'ın askeri kanat liderlerinden Muhammed Ebu Hanud öldürüldü. Özetle, İsrail de ABD gibi bölgede hegemonya kurmaya çalışırken seçici davranmaktadır. Kendisine karşı savaşan güçleri etnik ve dini kökenine göre bölmeye çalışmasının nedeni, karşısında savaştığı cepheyi daraltmaktı.

İsrail açısından bölgede sürekli çatışma hali işgalci varlığını sürdürebilmesi açısında önemlidir. Bölgedeki hegomonyasının ideolojik arka planını İsrail halkının sürekli tehdit altında olduğu savıyla desteklemektedir. Bu bağlamda Aralık 2001'de Kudüs'te ve Hayfa'da meydana gelen dört patlamada 26 kişinin ölmesi ve 220 kişinin yaralanması ve saldırıyı Hamas'ın üslenmesi sonucunda İsrail hükümeti, Arafat'ı saldırıdan sorumlu tuttu. Kudüs ve Hayfa'da gerçekleştirilen bombalı saldırıların ardından harekete geçen İsrail, Gazze'ye ve Batı Şeria'ya saldırdı. Batı Şeria'da bir çok eve füze isabet ederken, Gazze'deki hedef Arafat oldu. İsrail Güvenlik Kabinesi, Arafat'la tüm ilişkilerini kesme kararı aldı ve Arafat'ı saldırı dalgasının doğrudan sorumlusu olmakla suçladı. Suudi Arabistan Veliaht Prensi Abdullah'ın Filistin-İsrail sorununun çözümüne yönelik olarak hazırladığı "Ortadoğu Barış Planı", Beyrut'ta gerçekleştirilen Arap Birliği Zirvesi'nde onaylandı. Mart 2002'de İsrail Başbakanı Ariel Şaron Batı Şeria'daki tüm Filistin kentlerine tanklarla girerek Koruyucu Duvar Operasyonu'nu başlattı. Arafat'ın Ramallah'taki karargahını kuşattı. İsrail askerleri

karargahı tahrip ederek, elektrik, su ve telefon bağlantısını kestiler. Arafat'ın karargahında yanında bulundurduğu, Zeevi'nin ölümünden sorumlu tutulan altı kişinin Eriha'daki hapishaneye gönderilmesi karşılığında Arafat'ın Ramallah'taki karargahı çevresinde bulunan kuşatma kaldırıldı ve Arafat'ın karargahtan çıkmasına izin verildi. Eylül 2002'de Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıyan yasa ABD Kongresi'nden geçti. ABD Kongresi'nin kararına karşılık Arafat, iki yıl önce Filistin Konseyi'nden geçen Doğu Kudüs'ü Filistin Devleti'nin başkenti olarak kabul eden yasayı imzaladı. Bu duruma karşılık İsrail Dışişleri Bakanı Benjamin Netenyahu Oslo Anlaşmaları'nın tamamen iptal edildiğini bildirdi ve İsrail kuvvetleri BM Gıda Programı'nın Gazze'deki gıda deposunu yerle bir etti. Ocak 2003'de İsrail'de yapılan erken genel seçimlerde Ariel Şaron başkanlığındaki Likud Partisi milletvekili sayısını ikiye katlayarak (38) seçimin galibi oldu. İşçi Partisi ise altı sandalyeyi kaybederek 19 milletvekilli çıkardı. Aynı yıl Arafat, Mahmud Abbas'ı başbakanlığa atadı. Nisan 2003'de Ortadoğu barışı için "Yol Haritası" ilan edildi. Yol Haritası; ABD, Rusya, AB ve BM tarafından hazırlanan ve 2005 yılına kadar Ortadoğu'daki çatışmayı "iki devlet prensibi"[127] çerçevesinde son vermeyi amaçlayan bir plandır.

ABD Başkanı George W. Bush'un 24 Haziran 2002'de yaptığı ve Filistin-İsrail çatışmasının "iki devlet" prensibi çerçevesinde çözülmesi gerektiğini vurguladığı konuşması, Yol Haritası'nın temelini teşkil etmiştir. Bu çerçevede Ortadoğu Dörtlüsü kalıcı bir barış için ilkYol Haritası'nı 17 Eylül 2002'de açıklamış, ancak tarafların yoğun itirazı ile karşılaşmıştır. Ekim 2002'de ABD Başkanı Bush, daha detaylı olan ve tarafların taleplerini de dikkate alan kendi Yol Haritası'nı ilan etmiş, ardından aralık ayında Ortadoğu Dörtlüsü revize ettikleri Yol Haritası'nı yeniden sunmuşlardır. Tarafların taleplerini karşılayamayan bu girişimler sonuçsuz kalmıştır. Özellikle Irak'ın işgalini takiben, dörtlü grup içerisindeki ayrılıklar iyice gün yüzüne çıkmıştır. AB Yol Haritası'nın yeni haliyle yayınlanması için ABD'ye baskılarını yoğunlaştırmış; ancak Amerikan yönetimi, reformları başlatmak üzere yeni bir Filistin başbakanı atanana kadar planı yayınlamayacağı konusunda ısrar etmiştir. Yoğun uluslararası baskılar sonucu Arafat'ın Mahmud Abbas'ı halk desteği olmamasına rağmen başbakan olarak atamasının ve 30 Nisan 2003'te Abbas'ın meclisten güvenoyu almasının ardından aynı

[127] Bknz. Oscar Kraines, **Government and Politics in Israel**, London, Allen and Unwin, 1961.

gün, Yol Haritası düzeltilmiş olarak yeniden taraflara sunulmuştur. Abbas başkanlığında Filistin tarafı planı koşulsuz olarak kabul ederken, İsrail tarafı 14 tane çekince ileri sürmüştür.[128]

Mısır'ın Şarm el-Şeyh kasabası ve Ürdün'ün Akabe kentinde Yol Haritası'nın hayata geçirilmesine ilişkin ABD Başkanı Bush'un öncülüğünde iki zirve gerçekleştirildi. Akabe Zirvesi'nin sonuçlarını reddeden Filistinli direniş örgütleri ilk kez ortak silahlı eylem gerçekleştirerek dört İsrail askerini öldürdüler. Daha sonra karşılıklı saldırılar arttı. Hamas liderlerinden Dr. Abdülaziz el-Rantisi'ye yönelik füzeli saldırıda biri bebek dört kişi öldü. El-Rantisi yara almadan kurtuldu. Kudüs'ün merkezinde düzenlenen intihar saldırısında 17 kişi öldü, 65 kişi yaralandı. Haziran 2003'de başta Hamas, İslami Cihad ve el-Aksa Şehitleri Tugayı olmak üzere üç aylık şartlı ateşkes ilan ettiler. İsrail Parlamentosu 8'e karşı 26 oyla Doğu Kudüs, Batı Şeria ve Gazze'nin ne tarihi açıdan ne uluslararası hukuk ne de İsrail devletinin daha önce imzaladığı anlaşmalar açısından "işgal edilmemiş"[129] topraklar olduğu yönünde bir karar çıkardı. İsrail, Batı Şeria ve Kudüs çevresine inşa edilen "güvenlik duvarı"nın ilk etap inşasını tamamladı. Filistinli direniş örgütlerinin ilan ettikleri şartlı ateşkes İsrail'in saldırılarına devam etmesi sonucu bozuldu. Ağustos 2003'de Hamas ve İslami Cihad'ın Kudüs'te ortaklaşa düzenledikleri saldırıda 20 İsrailli öldü, 120 kişi de yaralandı. İsrail saldırının ardından Filistin yönetimiyle ilişkilerini dondurdu.[130]

İsrail'in Gazze'ye düzenlediği füze saldırısında Hamas liderlerinden Ebu Şenneb iki korumasıyla birlikte hayatını kaybetti. Filistin Başbakanı Mahmud Abbas görevinden istifa etti. Aynı gün İsrail'in, Hamas'ın kurucusu ve manevi lideri Şeyh Ahmed Yasin'e yönelik düzenlediği saldırıdan, Ahmed Yasin yardımcısı ile birlikte hafif yaralı olarak kurtuldu. İsrail Güvenlik Kabinesi Filistin lideri Arafat'ı sürgüne gönderme yönünde ilke kararı aldı. Ayrıca 15 AB üyesi, Hamas'ı AB'nin terör listesine alma konusunda uzlaşmaya vardı. Hayfa'ya saldırı düzenlendi ve birçok İsrailli öldü ve yaralandı. İsrail, Hayfa'da düzenlenen saldırıya misilleme olarak, 30 yıl sonra ilk kez Suriye topraklarını bombaladı. Kasım 2003'de BM Güvenlik Konseyi'nden oybirliği ile

[128] James Petras,Robin Eastman Abaya, **İsrail Siyonizm ve Ortadoğu**, İstanbul, Kalkedon, 2007 ss.30-90.
[129] Bknz. Martin Buber, **Israel and Palestine. The history of an idea**. Trad. De S. Godman, New York, Farrar, Strauss and Yong, 1952.
[130] Petras- Abaya, **age,** ss. 100-130.

geçen 1515 sayılı kararla Yol Haritası taraflar açısından bağlayıcı hale geldi. Cenevre İnisiyatifi'nin Yol Haritası'na alternatif olarak hazırladığı deklarasyon resmen ilan edildi. Hamas yol haritası planını kabul etmedi. Gazze'de Hamas tarafından düzenlenen saldırıda, dört İsrail askeri öldü. Saldırının ardından İsrail Hamas'ın kurucusu ve manevi lideri Şeyh Ahmet Yasin'i her an bir suikaste hedef olabileceği yönünde tehdit etti. Mart 2004'de Filistin'in manevi önderlerinden Şeyh Ahmet Yasin sabah namazı çıkışında bizzat Şaron tarafından yönetilen bir askeri operasyon sonucu sekiz Filistinli ile birlikte öldürüldü. Yasin'in öldürülmesi sonrası BM'nin katliamı kınamasının önünde yine ABD vetosu yer aldı. Şeyh Ahmet Yasin'in öldürülmesi sonrası Hamas liderliğine getirilen Abdülaziz el-Rantisi Ahmet Yasin'e karşı düzenlenen suikasta benzer bir yöntemle öldürüldü.

11 Kasım 2004'te Filistin'in tarihsel lideri Arafat öldü. Arafat Filistin'deki farklı direniş grupları arasında bir denge unsuruydu. İsrail ve uluslararası egemen güçler Filistinli grupların aralarında çatışmaları için bu dengenin El-Fetih tarafını muhatap alma politikasını uyguladılar. Yaser Arafat'ın ölümünden sonra Filistin Kurtuluş Örgütü başkanlığını devralan Abbas, 9 Ocak 2005 tarihinde yapılan seçimlere El Fetih'in adayı olarak girdi ve oyların % 62.52'sini alarak Filistin Devlet başkanı seçildi. Seçim zaferinden sonra İsrail'e karşı silahlı direnişi bitirme yolunda açıklamalar yapan Abbas'ın bu tutumu, seçimleri boykot etmiş olan Hamas'ın Ürdün'deki yönetimi tarafından ılımlı karşılanırken, Gazze Şeridi'ndeki Hamas önderleri, direnişi bırakmayacaklarını duyurdu. 23 Ocak'ta Hamas ve İslami Cihad'ın ilan ettiği ateşkes ancak 12 Şubat'a kadar sürdü. İsrail de Filistinli gruplara karşı şiddetli operasyonlarını sürdürdü. Mart ayında Filistin ve İsrail hükümetlerinin aldığı ateşkes kararıysa defalarca ihlal edildikten sonra 2006 başında Filistinli gruplar ateşkese son verdiklerini açıkladılar. Dolayısıyla İsrail ve Filistin arasındaki gerilim tırmandı.

Mahmut Abbas Ağustos ayında normalde 17 Haziran'da yapılması gereken parlamento seçimlerinin Ocak ayına alındığını duyurdu. Ocak 2006'da yapılan parlamento seçimlerinde El Fetih bozguna uğradı ve parlamentodaki çoğunluğunu kaybetti. Seçimlerin galibi Hamas oldu. Bu yenilginin sorumlusu olarak yolsuzluğu engelleyemeyen Abbas gösterildi. Gerek İsrail'le gerekse de ABD'yle görüşmeleri

sürdürmeye çalışan Abbas'ın bu tutumu diğer Filistinli gruplar tarafından da tepkiyle karşılandı. Hamas ağırlıklı parlamento Abbas'ın yetkilerini genişletmesi yolundaki önceki parlamentonun aldığı kararları dondurdu. Seçimlerden sonra Abbas 2009'da biten görev süresinden sonra tekrar aday olmayacağını açıkladı. Bununla birlikte 2006 yılı boyunca Suudi Arabistan Kralı Abdullah'ın arabulucuğunda Şubat 2007'de yapılan ve Hamas'la El Fetih'in bir ulusal birlik hükümeti konusunda anlaştıkları Mekke barış konferansına kadar Hamas ve El Fetih arasında şiddetli çatışmalar meydana geldi. Görev süresi dolmasına karşın Abbas Devlet Başkanlığı görevini bırakmadı. Hamas, Abbas'ın Devlet Başkanlığını tanımazken, El Fetih, Devlet Başkanlığı seçiminin 2010'daki parlamento seçimleri ile birlikte yapılması gerektiğini, Abbas'ın bu tarihe kadar görevinin sürdüğünü savunmaktadır.

1991 Körfez savaşının tersine ABD ve müttefikleri 2003 Irak savaşı sonrası Irak'ı işgal etmeyi tercih ettiler. Bu tercihle ABD dünya çapında jandarma rolünden vazgeçmeyeceğini ve karşısındaki bölgesel ve uluslararası güçlerle bu konumu için savaşabileceğini belirtmiş oldu. İran'a müdahale söylemi ABD tarafından yükseltildi. İran da bu duruma karşı en sert cevapları verdi.

2003'de Mart ve Nisan aylarında Irak'ın düzenli ordusu yenildi ve Irak ABD ve müttefikleri tarafından işgal edildi. Mayıs'da ABD'li diplomat Paul Bremer, isgalci ABD`nin Irak'taki sivil yöneticisi ilan edildi. Bu yönetim, Baas Partisi üyelerinin resmi gorevler almasını yasakladı ve Saddam dönemine ait askeri, güvenlik, iletişim gibi alanlardaki kuruluşları lağvetti. Irak'ın sivil yöneticisi Bremer veto hakkı kendisinde olmak kaydıyla ülke yönetimi için geçici Yönetim Konseyi'ni ilan etti. Eylül'de Saddam sonrası ilk kabine yemin etti. Mart 2004'de Geçici anayasa imzalandı. Böylece 30 Haziran'a kadar yetkilerin Iraklılara devredilmesinin önü açılmış oldu. Irak geçici hükümeti için 25 bakanlık oluşturuldu. Geçici Devlet Başkanlığına Gazi Yaver, Başbakanlığa da Iyad Allawi getirildi. ABD liderliğindeki işgal güçleri, ülke yönetimini resmi olarak iki gün öncesinden geçici yönetime devretti. Ocak 2005'te Irak halkı yakın tarihinde ilk kez seçimlerde oy kullandı. Birleşik Irak İttifaki seçimlerde en çok oyu aldı. Geçici Ulusal Meclis ilk kez toplandı. Celal Talabani Irak'ın Cumhurbaşkani

seçildi. İbrahim Caferi hükümeti kurmakla görevlendirildi. Seçimden üç ay sonra Caferi, kabinesini oluşturabildi.

Kürt ve Şii liderler, yeni anayasa hazırlanmasi sürecine Sünni kesimi de dâhil etme konusunda bir karara vardı. Irak`ın yeni anayasası Parlamentoya sunuldu. El Kaide'nin Irak'taki lideri olduğu öne sürülen Ebu Musab El Zarkavi, Şiilere karşı savaş ilan etti. Aynı gün Bağdat'ta 128 Şii katledildi. Irak halkının yüzde 78'inin oyuyla ülkenin yeni anayasası kabul edildi. İşgal sonrası Irak'taki son durum ve ABD'nin bölgeden çekilme olasılığının sonuçları üzerine Ahmet İnsel şunları belirtmektedir:

> "ABD ordusunun Irak güvenlik güçlerini yanına katarak, Mukteda El Sadr'ın kalesi olan mahalleye saldırması, insana ABD Irak'ta mezhepler arası bir iç savaşı mı körüklüyor sorusunu sorduruyor. Sorunun bir de diğer yüzü var. ABD'nin yarın Irak'tan alelacele çekilmesi, gelinen aşamada hayırlı bir gelişme midir? Türkçe çevirisi 9 Ağustos tarihli Radikal gazetesinde yayımlanan yazısında, ABD muhafazakâr çevrelerinin önde gelen isimlerinden Thomas Friedman, "savaşı desteklemiş biri olarak, ABD'nin Irak'ta daha fazla kalmasının yararı olmadığını kavradığını" söyledi. Friedman, bundan sonra, yani iç savaş iyice alevlendikten sonra, ABD'nin Irak'tan çekilmesinin İran'a zarar verecek en anlamlı eylem olduğunu iddia ediyor. Böylece, ABD'ye "karşı düşmanlık konusunda geçici olarak birleşen Iraklı Arapların İran'a karşı tarihsel düşmanlığı(nın) tekrar su yüzüne çıkacağını" öngörüyor. Kısacası "iti ite kırdırarak", ABD'nin bölgedeki hâkimiyetini pekiştireceğini ve güvenliğini sağlayacağını söylüyor. Petrol fiyatlarının 100 doların üzerine fırlamasının alternatif enerji kaynaklarını verimli hale getirip, "bu netameli bölgeye bağımlılıktan kurtulunması" için olumlu bir etki yaratacağını iddia ediyor. Muhafazakârların bir bölümü, ortalığı yakıp yıktıktan sonra, bırakıp gitmenin en iyi çözüm olduğunu savunuyorlar. İsrail'in uzun bir dönemden beri hazırlandığı, Lübnan'ın güneyine yönelik operasyona ABD'nin yeşil ışık yakması ve bugüne kadar var gücüyle desteklemesinin de gösterdiği gibi, sonuçta ABD'li muhafazakarların Ortadoğu'da herkesin herkesle savaşır durumda olacağı bir kaos tasarladıklarına dair güçlü işaretler var. Böyle bir kaosun "kökten bir temizlenme"ye yol açacağını, bölgenin haritasının baştan aşağı yeniden çizilmesiyle sonuçlanıp, bu büyük yangından sonra Ortadoğu'ya barış ve istikrarlı bir demokrasinin yerleşebileceğini düşünenler, bu söylediklerine gerçekten inanıyorlar mı, bilmiyoruz? Ama görünen o ki, bu "yaratıcı kaos" perspektifini iyimser biçimde yorumlayanlar sadece ABD'li muhafazakarlar değil. Irak'ta ve bölgede de bu hikâyeye inananlar, inanmak isteyenler veya buna inanıyor

gibi gözükenler var. İnsan hem hayrete düşüyor hem de bir kat daha fazla dehşete kapılıyor."[131]

Uluslararası egemen güçler Ortadoğu'da her türlü etnik ve dini temele dayalı farklılığı çatışma sebebi olarak kışkırtmakta ve bu politika ile Ortadoğu halklarını kendilerine muhtaç bırakmaya çalışmaktadırlar. Bölgedeki son konjonktürden dolayı "ABD ve müttefikleri bölgeden çekilirse iç savaş çıkar" endişesi doğmuştur. Sondan bakıldığında bu endişe haklı gibi gözükmektedir. Eğer Ortadoğu'da barış, demokrasi, eşitlik ve adaletten bahsedilecekse, bunun ön koşulu işgalin ortadan kalkması ve uluslararası egemen güçlerin Ortadoğu'dan ellerini çekmeleridir. Böylece, Ortadoğu halkları ve kültürleri demokratik ve özgür bir şekilde beraberce barış içinde gelişebilecek ve yaşayabileceklerdir.

[131] Ahmet İnsel, **Radikal İki Gazetesi**, 13.8.2006**.**

SONUÇ

Dünya küresel çapta bir krizin içine adım adım yuvarlanmaktadır. Kapitalist ekonominin üç yüz yıl içinde, özellikle de son yüz yılda, dünyayı getirdiği hal ortadadır. Savaşlar, açlık, ekolojik felaketler, soykırımlar, doğal afetler ile dünyamız yavaş yavaş üzerinde yaşanabilir bir gezegen olma özelliğini yitirmektedir. Bu bağlamda, emperyalistler arası 3. Bölüşüm Savaşı ekonomik alanda ve bölgesel savaşlarla dolaylı bir şekilde başlamıştır. 11 Eylül 2001 saldırısı ABD'ye uzun zamandır beklediği dünya liderlik konumunu edinme fırsatını sunmuştur. Usame Bin Laden'in Afganistan'da saklandığı söylentileri ABD'nin Afganistan operasyonu başlatmasına zemin hazırlamıştır. Öte yandan, ABD'nin Irak'ı işgal etmekteki amacı Bağdat'ta kendi kontrolü altında bir hükümet kurmak, Fransa ve Rusya petrol şirketlerinin Irak petrolleri üzerinde etkinliğini azaltmak ve İngiltere ile müttefiklik ilişkisi içerisinde bu petrol gelirlerinin büyük kısmına el koymaktı.[132] Esasında bu, 1990-91'deki Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmak amacıyla yaptığı operasyonun devamıydı. ABD, Saddam hükümetinin bölgedeki etkinliğini azaltmak amacının yanında dağılan Sovyet hükümetinin hegemonya alanlarını ele geçirmeye çalışıyordu. O dönem daha taşlar yerine oturmamıştı. Irak'ı ABD'nin işgal etmesi uygun değildi. Irak petrolünün kontrolü ABD için rakipleri Çin, Rusya, AB ve Japonya'ya karşı önemli bir avantaj sağlayacaktı.

2003'de 3. Bölüşüm Savaşı fiilen ve askeri anlamda Ortadoğu'yu merkez alarak başlamış oldu. Bugün bu savaş topyekün bir emperyalist savaş yerine bölgesel savaşlar olarak yürütülmektedir. 2003 sonrası açık işgallerle ABD'nin doğrudan müdahalesi, gerek diğer uluslararası gerekse bölgesel güçler tarafından cevapsız kalmadı. 2008'de ABD destekli Gürcistan'ın Osetya'yı işgalini Rusya Gürcistan'ın yaklaşık yarısını işgal ederek cevap verdi. Lübnan'ı işgal eden İsrail'i Hizbullah durdurdu.

Günümüzde stratejik enerji kaynaklarına sahip Ortadoğu'da Rusya ve Çin de çok etkindir. Irak'ı kontrol altında tutan ABD tüm körfez bölgesindeki hakimiyetini

---

[132] Samir Amin ve Ali El Kenz, **Avrupa ve Arap Dünyası**, Kemal Ülker (çev.), İstanbul, Versus Kitapçılık, 2006.

güçlendirmeye çalışmaktadır.[133] Kendisine bölgede muhalefet eden İran ve Suriye üzerinde de baskı kurmaktadır. Ancak bu bölgedeki çıkarlar Rusya ve Çin gibi rakip güçleri ABD'nin karşısına çıkarmaktadır. Her ne kadar İngiltere ile daha yakın bir müttefiklik ilişkisi içerisinde olsa da, bir bütün olarak AB de bölgede ABD'nin rakibidir. Avrupa Birliği ülkelerinin bu hegemonya savaşı karşısındaki tavırları çeşitlilik göstermektedir. Örneğin, Fransa'nın bölgedeki etkinliği Irak işgaliyle tehlikeye girmiş ve Fransa'nın ABD'ye bağımlılığı artmıştır. Bu nedenle 2003 Irak savaşına mecburen ihtiyatlı bir şekilde girmiştir. Ilich Ramirez Sanchez Carlos'un Irak'ın işgali ile ilgili tespiti şunlardır:

> "Kapitalist sistemin kaynağı barış değil savaştır. Amerika'nın tüm dünya halklarına karşı sessizce yürüttüğü çok yönlü ekonomik savaşın temeli de aynıdır. Daha önce de söylediğim gibi, bu gün de yarın da, silahlarla yapılan savaş ekonomik fethin bir devamı olacaktır. Öne sürülecek nedenler ve uygulanan yöntemler ne olursa olsun Bush bize "Sınırsız Adalet" getirecek sonsuz savaşı vaat etmedi mi?
>
> ABD terörizmin varolması için elinden geleni yapıp gelişimini destekledi. Terörizmle mücadele denen şey ise iki yüzyıldır süren, yeni pazarların kapısını silah zoruyla açtırma politikasının günümüzdeki modern şeklinden başka bir şey değildir. 19. yüzyıldaki örnekler Japonya ve Çin'dir.
>
> ABD, meşhur "önleyici" savaşını haklı çıkarmak için Irak'ın komşuları, Amerika ve tüm dünya için bir tehdit olduğunu iddia etti. Bu eski bir iddia. Artık kimse Irak'ı saldırgan bir nükleer güç olarak görmüyor. Buna ne Likud Partisi üyeleri ne de Amerikalılar inanıyor."[134]

ABD ve müttefikleri terörizme karşı savaş açtıklarını öne sürerek Ortadoğu'ya müdahale ettiler. 2003'ten bu yana Ortadoğu'nun her yerinde etnik çatışmalar, yoksulluk ve savaş arttı. Ortadoğu yer altı kaynakları açısından zengin bir bölge olmasına rağmen bu zenginliklerden yine Ortadoğu'daki yerel iktidarlar faydalanmaktadır. Kültürel çatışmalar sonucu ortaya çıkan yarılmaların sonuçlarını ise yine Ortadoğu'nun yoksul halkları yaşamaktadırlar. Başta ABD olmak üzere uluslararası güçler kendi çıkarlarına göre yerel kültürleri destekledikleri ya da desteklemedikleri için bölge halkları mevcut değişen politikaların hızı karşısında ek bir uyumsuzluk yaşamaktadırlar. Bölgede çatışmaların içinde olmayan bütün ülkeler

[133] Soğuk savaş döneminde Ortadoğu'da ABD ile SSCB arasındaki rekabet için bknz., Alice Taylor, **Focus on the Middle East**, New York, Praeger, 1971.
[134] Ilich Ramirez Sanchez Carlos, Simla Ongan Kocaoğlu (Çev), **Devrimci İslam**, Ankara, Elips, 2004, ss. 39-40.

gidişaattan endişe etmektedirler. Türkiye Cumhuriyeti Genel Kurmay Başkanlığına bağlı Sarem'in hazırladığı sempozyumda bölge ile ilgili endişe ve tespitler şöyle anlatılmaktadır:

> "Bazı Ortadoğu ülkeleri kendi kültürlerine, dinlerine ve kimliklerine tehlike oluşturdukları nedeniyle küreselleşmeye karşı çıkmaktadır. Bu ülkelerden büyük bir kısmı için rahatsız edici konulardan biri, küreselleşmenin Batı'nın pek çok İslami değer ve inanç ile doğrudan çatışan liberal değerleriyle dolu bir Amerikan olgusu olmasıdır. Ortadoğu halkları geleneksel yaşam tarzları, işleri, sosyal ilişkileri ve evlilikleri sürekli olarak erozyona uğradığı için kendilerini sürekli bir değişim içinde bulmaktadırlar. Bölgedeki genel bir algılayış, belki de sömürge günlerinden kalan bir özellik, artan küreselleşmenin siyasi, ekonomik ve kültürel bağımsızlık için bir tehdit oluşturması ve pek çok diğer tehlikenin de söz konusu olmasıdır. Ortadoğu halkları kendi ülkelerine Batı kültürünün homojenliğinin dayatılması fikrine karşı çıkmaktadır. ABD endişeleriyle teşvik edilen cinsiyet eşitliği, gençlik kültürü ve cinsel özgürlük gibi insan hakları kavramlarının kullanılmasına karşıdırlar. Küreselleşmeyle ilgili bu olumsuz görüşlerin pek çoğu, ekonomik ve siyasi reformun siyasi ve ekonomik güçler üzerindeki imtiyazlı tekellerini zayıflatabileceğinden ya da sona erdirebileceğinden korkan bazı Orta doğu hükûmetleri ve siyasi elit tabakalarınca pekiştirilmektedir. Küreselleşmenin Orta Doğu'daki İslam kültürü üzerindeki etkisi basit bir istatistik ve rapor olayı değildir. Büyük bir oranda, küreselleşme dünyanın bütünleşmesini desteklemekte ve tüm kültürel bariyerlerin kaldırılması için çağrıda bulunmaktadır. Küreselleşmenin dünyaya bilginin ve eğitimin aktarılması yönünde hayati bir süreç olmasına rağmen, hâlen Arap ve İslam kültürleri de dâhil pek çok kültür ve medeniyet üzerinde olumsuz etkileri mevcuttur."[135]

Günümüzde ABD'nin yeni tehdidi İran'a operasyon düzenlemektir. Bu tehdidini ise Ortadoğu'da istikrarsızlığın ve terörizmin kaynağının İran olduğunu öne sürmesidir. Gerek 1991 Körfez savaşı gerekse 2003 Irak savaşı sonrası Ortadoğu'ya ABD müdahaleleri bölge halkları için felaketlerle sonuçlanmıştır. Özellikle nükleer enerji elde etme konusundaki İran'ın çalışmalarını bahane ederek ABD İran'ı tehdit etmekte ve dünyaçapında yalnızlaştırmaya çalışmaktadır. ABD'nin kendisini ya da birçok diğer emperyalist ülkenin ellerinde bırakın nükleer enerjiyi kullanmayı nükleer silahlar varken ABD'nin bu karşı çıkışı temelsiz kalmaktadır. Bu konuyu ABD nasıl temellendirmektedir? Bu konuda ABD'nin yanıtı şöyledir: "İran yönetimi kötü ve

---

[135] Sarem, **Ortadoğu Belirsizlik içindeki Geleceği ve Güvenli Sorunları,** Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları**,** Ankara, s.41.

dolayısıyla dünyaya kötülük edebilir". ABD için hangi ülkeler kötü? Elbette kendi çıkarlarına uymayanlar. Demek ki buradan şöyle bir sonuç çıkartabiliriz: ABD ile işbirliği yapan ve kaynaklarını ona açan ülkeler ABD için iyidir, demokratiktir ve özgürdür.

ABD'nin Ortadoğu ve Avrasya'ya hegomonya kurmak için uygulamaya koyduğu "Büyük Ortadoğu Projesi (BOP)", Startejik askeri üstlenme, bölge Pazarına ve Hidrokarbon kaynaklarına egemenlik vasıtasıyla kendi geleceğini güvenceye alabilme planıdır. Fakat ABD açısından durum iyiye gitmemektedir. Uluslararası egemen güçler Afganistan'dan sonra Irak'ta hızlı ve bir an önce sonuçlanacak bir savaş planlamışlardı. Fakat herşey planladığı gibi gitmedi. ABD'nin karşısına köklü kültürel bir ideolojik arka planı olan İslam dini çıkmıştır. Bu durumu diğer emperyalist odakların bir kısmı fark etmiş ve yer yer ABD stratejisine karşı çıkmışlardır. Demir Abu Şehmuz bu konuda şöyle bir tespit yapmaktadır:

> "İşte Avrupa Birliği Almanyasının İran'a yönelik herhangi bir askeri saldırıya karşı olduğunu açıklaması ve en önemlisi de Rusya-Çin ittifakının gelişip ortak askeri tatbikat gibi çeşitli stratejik ittifak yapmaları, ABD'nin Avrasya'ya yönelik açılım politikalarına karşı olup, bölgenin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Avrasya deyip geçemeyiz, çünkü o birçok yönüyle dünya demektir."[136]

Ortadoğu'da dini ve etnik farklılıklardan yararlanılarak bölgede etnik ve mezhepsel çatışmalar körüklenmeye çalışılmaktadır. Emperyalist odaklar bölgenin bu çatışmalara elverişli tarihini tespit etmiş durumdalar.[137] Uluslararası egemen güçler Ortadoğu halklarını birbirine kırdırmak suretiyle kaos yaratmaya çalışmaktalar çünkü bölgenin yerel direniş hareketleri ve bölgesel devletler Ortadoğu'da ciddi bir etkinliğe sahiptirler. Emperyalist güçler çıkarttıkları kaostan yararlanarak Ortadoğu'da hegemonya kurmaya çalışmaktadırlar. Bu emperyalist stratejinin Afganistan'ın işgali ve 2003'teki Irak işgali sonrası başarıya ulaştığı söylenemez. Gerek emperyalistler arası çelişkiler gerekse artan yerel direnişler bu stratejiyi başarısızlığa uğratmıştır. Örneğin, Irak halkı Irak'taki Saddam diktatörlüğünü savunmamış ve aynı zamanda halkın çoğunluğu ABD ve müttefiklerinin işgaline karşı direnişe geçmiştir. Bu işgale en

[136] Demir Abu Şehmuz, **Emperyalizm, Siyonizm ve Ortadoğu**, İstanbul, Eksen Yayıncılık,2007, ss.11-12.
[137] Bknz. William Yale, **The Near East. A Modern History**, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1968.

yoğunlu olarak Araplar karşı çıkmışlardır. Birbirleriyle çatışmalarına rağmen Sünni ve Şiiler de ayrı ayrı direnişe katılmışlardır. Türkmenler ve Kürtlerin bir kısmı da bu direnişlere katılmışlardır. Öte yandan, Barzani ve Talabani yönetimlerindeki Kürtlerin önemlice bir kısmı ABD işgali ile işbirliği yapmaktadırlar. Abu Şehmuz Irak'taki durumu şöyle tespit etmektedir:

> "Irak'taki kaos ortamını sürdüren ABD ve siyasal İslamcıların eylemleri ise, yerleşim birimlerini, işyerlerini, pazarları ve Irak halkının günlük yaşam alanlarını hedeflemektedir. Öyle görünüyor ki, şu an Irak toplumu karanlık bir senaryo ile yüzyüzedir. Tehlikeli yöne doğru ilerleyen ve bütün toplumu kontrol eden güvensizlik ülkenin geneline hakim durumdadır."[138]

Tabii ki, işgalci ABD ile, siyasal saiki ne olursa olsun, işgal karşıtları Ortadoğu'da güvensizlik ve kaos açısından eşit sorumlulukta tutulamazlar. Bütün bu zemini onlar yaratmamışlar[139] ve kaos ortamında hegemonya kurmak için kullanmaktadırlar. Direniş hareketinin ulusal bir direniş boyutuna yükselmesi Ortadoğu'daki çok parçalı kültürel yapı nedeniyle şu an zor görülmektedir. Yerel direniş hareketleri bölgede çeşitlilik göstermektedirler İslami kökenden beslenen her hareketi Ortadoğu'da eş tutmak bizi bilimsel tespitlerden uzaklaştırabilir. Örneğin, Lübnan'da İsrail'i yenen Hizbullah sistemli bir şekilde ulusal direniş hareketine dönüşmüştür. Dıştan gelen saldırı ve baskı yerel direniş hareketlerinin ulusal ve birleşik hareketlere dönüşmeye zorlamaktadır. Bu duruma karşı ABD ve müttefikleri yakın vadede Irak'ta ve Ortadoğu'da istikrarsızlığın derinleşmesi için uğraşmaktadırlar. ABD uzun süreli savaş stratejisi ile makul sayıda bir askeri gücü kalıcı olarak Ortadoğu'ya yerleştirmek istemektedir. Bu planlar doğrultusunda Irak'ta Şii ve Sünni Müslüman halkın ibadethanelerine karşı sürekli provokatif saldırılar gerçekleştirilmektedir. Filistin'de halkın etrafına duvarlar çevrilmekte ve İsrail "Büyük İsrail" olarak adlandırılan stratejisini hayata geçirmeye çalışmaktadır. İsrail'in üstün ırk anlayışına göre[140] Arap ve Müslüman ülkelerle barış yapılamaz. Böyle bir barış İsrail'in varlığını tehdit edeceği bir unsur olarak görülmektedir. Bu bağlamda zaman zaman Filistinlilerle

---

[138] Demir, **age**, s.28.
[139] Bknz. Said Edward ve Barenboim Daniel, **Paralellikler ve Paradokslar**, Osman Akınhay (çev.), İstanbul, Agora Kitaplığı, 2002.
[140] Samuel Nsah Eısenstadt, **The Absorption of Immigrants: A Comparative Study Based Mainly on the Jewish Community in Palestine and the State of Israel**, London, Routledge and Kegan Paul, 1954, ss. 70-120.

görüşülse de, İsrail'in stratejisi işgal altında tuttuğu bölgelere yerleşmek ve hegemonyasını arttırmaktır. Lübnan İsrail için çatışma ve hegemonya alanıdır. Bu yüzden uluslararası egemen güçlerin planlarının gerçekleşebilmesi için Lübnan'da etkin olan Suriye aynı Irak gibi etnik ve mezhepsel çatışmalarla parçalanmalı ve askeri gücü zayıflatılmalı veya yok edilmelidir. Bu konuya Abu Şehmuz şöyle yaklaşmaktadır:

> "Irak'ta ABD ve müttefiklerinin yanı sıra İsrail de askeri ve istihbarat gücü ile çeşitli faaliyetler sürdürmektedir. İşgal karşıtı muhalif kesimlere ve yabancı uyruklu insanlara yönelik rehin alma, terör ve suikast gibi operasyonlarda diğerleri gibi kendisi de aktiftir. Bu eylemlerle amaçlanan, Irak'ta kaos ve kargaşanın devam etmesi, böylece Irak'ın seçilmiş hükümetinin güçsüzlüğünü ve beceriksizliğini kanıtlamaktadır. Bu, işgalin kalıcılaşması için kamuoyunda işgal güçlerine karşı duyulan tepkileri etkisizleştirme ve işgali meşrulaştırma taktiğidir. Bölge üzerinde egemenliğini pekiştirmek amacıyla bölgede kaosun sürmesi için çaba harcamaktadır.[141]

Bir önceki paragrafta bahsettiğimiz birleşik karşı duruş, ulusal ve dini açıdan İran için sözkonusudur. İran'daki İslam rejimi özellikle Ortadoğu'daki Şii Müslümanlar bakımından kuvvetli bir birleştirici kaynak oluşturmaktadır.[142] Ayrıca elindeki enerji kaynakları ile maddi olarak kuvvetli olan İran Ortadoğu çapında çeşitli siyasi İslamcı hareketleri desteklemektedir. İran'ın sahip olduğu bu maddi ve manevi silahlar ABD'yi temkinli olmaya itmektedir. Çıkarları çatışsa da, muhtemel bir operasyon sözün ötesine geçememiştir. Basra Körfezini İran'ın denetiminden çıkartmak ABD emperyalizminin stratejik hedeflerindendir. Ayrıca, İran'ı etkisizleştirerek doğuya açılan yolu güvenlik altına almayı düşünmektedir. Rusya ise, gerek ABD ile olan çelişkileri, gerekse İran'la olan jeo-politik konumu gereği bu karşılaşmada İran'ı desteklemektedir. Bugün için İran daha çok tehditlerle ve ideolojik bombardımanla geriletilmeye çalışılmaktadır.

İran'ın bugün bölgesel güç merkezi olduğu ortadadır. Bu duruma karşı olan ABD ve müttefikleri Ortadoğu'da İran'la pazarlık etmek istememektedirler. Bu bağlamda, henüz operasyon yapma fırsatı bulamayan ABD ideolojik saldırıları ile İran'ı yıpratmaya ve izole etmeye çalışmaktadır. Irak, Filistin ve Lübnan'da etkili olan İran bu etki alanları ile pazarlık masasına oturmak istemektedir. Yani İran da Ortadoğu'da yeniden yapılanmanın farkında, yeniden çizilecek Ortadoğu sınırları içersinde kendisine

[141] Demir, **age.**, s. 39.
[142] A.R. Arasteh**, Man and Society in Iran**, Leiden, Brill. 1970.

pay kapmaya çalışmaktadır. ABD'nin ileri karakolu İsrail de İran'ı çember altına almayı istemektedir. ABD'nin İran'la savaşa giremediği noktada İsrail öne çıkmakta ve saldırılar düzenlemektedir. ABD'nin bölgede demokratikleşme adı altında başlattığı reformlar Ortadoğu devletlerinde eski egemenlik ilişkilerini sarsmakta ve tersinden İslamcı örgütlenmelerin gelişmesini sağlamaktadır. Buna karşı Şii mezhebinin Sünnileri kuşattığı propagandası ile diğer Arap devletleri İran'a karşı örgütlenilmeye çalışılımaktadır. Bu konuyu Abu Şehmuz şöyle değerlendirmektedir:

> "Ayrıca Suriye'nin ve İran'ın da bu direniş hattında yer alması Arap kamuoyunda, birinin Müslümancı diğerinin de milliyetçi etkinliğini derinleştirmektedir. Şaşkın Batı işin nasıl yürüyeceğini düşünüyor ve birkaç Arap ülkesinin yanı sıra Türkiye'nin de bir araya geldiği Roma toplantısında "Suriye ve İran'sız" bu işe çözüm bulmanın zor olduğunu teslim ediyordu. Yani Mısır, Suudi Arabistan ve Ürdün gibi hükümetlerin Suriye üzerinde herhangi bir etkinliğinin söz konusu olmadığı görülüyordu. Zira İsrail'in Lübnan saldırısı Arap topluluğunu derinden sarsmasına rağmen, Arapları, Hıristiyanları, Sünni'si ve Şii'si ile tüm toplumu Hizbullah'ın direnişi etrafında birleştiriyor ve giderek Körfezde, Mısır'da, Ürdün'de yönetimlerin kendi halkları arasındaki çizgileri kalınlaşıyor."[143]

2003 Irak işgali sonrası Ortadoğu'da yeniden yapılanma süreci çeşitlilik arz eden kültürel yapının "olanakları" üzerinden şekillenmektedir. Bu olanaklar uluslararası egemen güçler tarafından çatışma sebebi olarak kullanılmaktadır. Etnik ve dini guruplaşmalar bu çatışmaların taraflarının oluşmaları üzerinde oldukça etkilidir. Daha da süreceği görülen bu çatışmaların taraflarının konumlanışlarına göre biçimlenişleri çok çeşitlidir. Emperyalist bloklar arası çıkar çatışmaları emperyalist bloklarla yerel direniş güçleri arasındaki çatışmalar, emperyalist güçlerle bölge egemen devletleri arasındaki çatışmalar, yerel direniş gurupları arasındaki iç çatışmalar ve bölge egemen devletleri ile yerel direniş gurupları arasındaki çatışmalar olarak bu çatışmaları sınıflandırabiliriz. Yerel direniş gurupları İslamcı hareketler, ulusal hareketler, sınıfsal mücadelesi veren devrimci hareketler olmak üzere üç gruba ayırabiliriz. Fakat bu üç gurubu da keskin çizgilerle birbirlerinden ayırmak mümkün değildir, iç içe geçmiş özellikler söz konusudur. Örneğin, Lübnan'daki Hizbullah köken olarak İslami bir harekettir fakat kendisini "direniş hareketi" olarak adlandırmaktadır. Ayrıca yoğun bir anti-emperyalist söylemi vardır. İsrail işgaline karşı yakın zamanda

[143] Demir, **a.g.e.**, s. 8.

Lübnan Komünist Partisi ile ittifak yaptığı da bilinmektedir. Filistin'deki El Fetih Hareketi içinde ağırlıklı olarak Filistin ulusal kurtuluş mücadelesinin öğelerini taşımaktadır. Ama bugün İsrail ile kurduğu ilişki Hamas'tan daha yakındır. İsrail'in de Filistin Direniş Hareketini bölme amacıyla Hamas ile çatışmayı yoğun bir şekilde arttırdığı görülmektedir.

Kuzey Irak özerk bölgesinde Talabani ve Barzani yönetimleri altında olan Kürtler ABD işgal kuvvetleri ile işbirliğini tercih etmişlerdir. Türkiye, ABD ve İsrail bölgede stratejik savunma anlaşması yapmışlardır. ABD İran'la zaten çatışma halindedir, dolayısıyla İran'daki Kürtlerin İran devleti ile çatışması ABD ile İran ilişkisi açısından bir çelişki teşkil etmemektedir. Türkiye ile ABD arasındaki stratejik ortaklık açısından Güneydoğu'da PKK ile süren çatışmalar ilk bakışta çelişkili gözükse de, Kürt hareketinin bölünmüşlüğü göz önüne alındığında, bu çelişkili değildir. Kürt hareketinin Ortadoğu'da temel iki gurupta toplandığı söylenebilir: Barzani-Talabani ittifakı ve PKK. ABD PKK'yı terörist örgüt ilan etmiştir. Enformasyon şeklinde Kuzey Irak'a Türkiye'nin yaptığı operasyonlara ABD destek vermektedir. İran, Kuzey Irak, Suriye ve Türkiye'nin Güneydoğusu'nda etkili olan PKK'nın Ortadoğu'daki siyasi güç odakları arasında dikkate alınması gerektiği ortadadır. Talabani-Barzani ittifakı PKK ile silahlı bir çatışmaya girmemeye özen göstermektedirler. Suriye ise, kendi bölgesinde PKK örgütlenmesini kontrol altında tutmak koşulu ile bazen baskın da olsa dengeli bir ilişki kurmaktadır. Bu bağlamda, çatışmanın sürdüğü iki bölge Türkiye ve İran'dır ve bu iki ülkenin PKK'ya karşı çıkarlarının ortak olduğu ortadadır.

Ortadoğu'da değişen çıkarlara göre ittifaklar çok yönlü olarak şekillenmektedir. Bölgede İran ve Suriye ittifakına karşı Mısır, Suudi Arabistan ve Ürdün eksenli bir ittifak mevcuttur. İsrail ve Türkiye ile ittifak içerisinde olan ABD, İran ve Suriye karşıtı cepheyi oluşturmak için yoğun çaba sarf etmektedir. Bu bağlamda, Avrupa Birliği de ABD cephesini desteklemektedir. Taraflar karşıtlarının müttefiklerini azaltmak yönünde planlamalar yapmaktadır. Mısır ve Suudi Arabistan'ın İsrail-Lübnan savaşında Hizbullah'ı eleştirmesi bununla ilgilidir. Tabii ki tek sebep bu değildir. Her devlet emperyalizmden görece özerk tavrıyla kendi etkinlik alanlarını ve

ulusal çıkarlarını korumaya çalışmaktadır. Örneğin Hamas'ı Ürdün ve Mısır gibi bazı Arap rejimleri desteklememiştir.

Akdeniz'e açılan doğu kapısıyla Ortadoğu'ya "giriş kapısı" olarak da görülen Lübnan, birçok dinsel ve etnik toplulukla, kültürel çeşitliliğin yoğun olduğu bir ülkedir. Bu ülkede Yahudiler, Hıristiyanlar, Müslümanlar'ın yanı sıra Araplar, Dürziler, Kürtler, Türkmenler, Ermeniler, Fransızlar, İtalyanlar gibi topluluklar bir arada yaşamaktadır. Lübnan'da Maruniler, Sünniler ve Şiiler değişik devlet kademelerinde söz sahibidirler. Nüfusun %63'ünün Müslüman, %27'sinin Hıristiyan, %10'unun da diğer dinlerden oluşmaktadır. 2006'da Hizbullah'ı etkisizleştirmek ve Lübnan'daki etki alanını genişletmek için bu ülkeye giren İsrail, kurduğu askeri baskıyla Lübnan'daki guruplar arasındaki dengeyi değiştirmek ve ülkeyi iç çatışmaya sürüklemek istemiştir. İsrail'in bu hamlesi Lübnan'daki federalist eğilimleri güçlendirmek ve Lübnan sınırlarını değiştirmek amacını da taşıyordu. Ancak İsrail bütün bu emellerine ulaşamamış, Ortadoğu'ya NATO'nun daha fazla yerleşmesini sağlamıştır. İsrail-Lübnan çatışmasının gelecekte de süreceği İslami söylemlerinin yanı sıra ulusçu ve anti-emperyalist bir çizgiye sahip Hizbullah lideri Hassan Nasrullah'ın aşağıdaki konuşmasından da anlaşılmaktadır:

> "Hiçbir güç bizi silahsızlandıramaz … Kudüs'ü korumakla koltuğu korumak arasında kalınırsa Kudüs'ü bırakıp koltuğa yapışıyorlar … Bizim hedefimiz Lübnan'da temiz bir hükümetin kurulması … Eğer Lübnan devleti, hükümeti ülkeyi ve milleti koruma görevinde kusur gösterirse, 1982'de olduğu gibi halk ikinci defa sorumluluğu üstlenecektir … Kim Lübnan'da federalizmden söz ediyorsa İsrail'in sözünü söylüyor demektir … Onurumuz için yıkılan evlerimizin heder edilerek yapılmasına izin vermeyiz. Onurumuz için midelerimizin dolmasına izin vermeyiz. Bu çerçevede herkesten yanlış planlar içerisine girmemelerini istiyorum"[144]

"Bu gidişatın sonu ne olacak? Ortadoğu'yu merkez aldığımızda dünya nasıl şekillenecek?" sorularına bilimsel bir yanıt bulmak zordur. Zaten bu soruların tek bir yanıtı da yoktur. Bazı ihtimallerden bahsedebiliriz çünkü bu konuda devletler, topluluklar ve gruplar arası ilişkiler sonuçları belirleyecektir. "İnsan ihtiyaçları sonsuzdur ancak kaynaklar sınırlıdır" yaklaşımı ekonomi biliminin çıkış noktasıdır. Bu

[144] Hassan Nasrullah Beyrut mitingi konuşması, 2006, www.gazeten.com/hasan-nasrallahin-zafer-konusmasi-ve-mitingden-goruntuler

aksiyomdan yola çıkıldığı takdirde fiyatlar kaynakların miktarına göre belirlenir. Kaynakların hemen hemen tamamiyle paylaşımının tamamlandığı dünyamızda kıtlıktan doğan fiyat belirlemelerinin yerini kaynakların ve metaların kontrolünden doğan fiyatlar almıştır. Bu noktada kaynakların kontrolü kilit kavramdır. Ortadoğu ise enerji kaynakları açısından dünyanın en stratejik bölgesidir. Çatışmalar, uzlaşmalar, ayrılıklar ve birlikler bu bağlamda belirlenecektir.

2009 yazının başında ABD Başkanı Barrack Obama Mısır'da bir konuşma yaptı. ABD'nin önümüzdeki dönem Ortadoğu hareket planının önemli noktalarını belirtti. Bu konuşmanın içeriğindeki bir nokta dikkat çekicidir: dünyanın en büyük Müslüman ülkesinin ABD olduğu. Bu belirleme medeniyetler çatışması tezinden bir farklılaşmaya işaret etmektedir. Medeniyetler çatışması tezi tutmamıştır. Tam tersine ABD hegemonyasını yıpratan güçlü bir düşmanı dünya çapında güdülemiştir. Bugün için ABD bu tip bir savaşı kazanamayacağını anlamış gözükmektedir.

KAYNAKÇA

Abboushi, F. Wasif. **Political Systems of the Middle East in the Twentieth Century,** New York, Doad. Mead, 1970.

Abubu-Hakima, Ahmad Mustapha. **History of Eastern Arabia, 1750-1800: The Rise and Development of Bahrain and Kuwait,** Beirut, Khayats, 1965.

Abu İzzedin, Halim Said, ed. **Lebanon and Its Provinces: A Study by the Governors of the Five Provinces,** Beirut, Khayats, 1963.

Abu Jaber, Kamel. **The Arab Ba'th Socialist Party: History, Ideology and Organization,** N.Y., Syracuse University Press, 1966.

Achcar, Gilbert. **Birgün Gazetesi**, 27 Şubat 2005.

Adamson, David, **The Kurdish War,** London, Allen and Unwin, 1964.

Agwani, S. Mohammed. **Communism in the Arab East**, London, Asia Publishing House, 1969.

----------, ed. **The Lebanese crisis, 1958: A documentary Study,** London, Asia Publishing House, 1965.

Ahmed, J. M., **The Intellectual Origins of Egyptian Nationalism**, London, Oxford University Press, 1960.

Al-Abid, Ibrahim. **A handbook to the Palestine Question: Questions and Answers,** Beirut, Palestine Liberation Organization, 1971.

Ali, Tarık. **Bush Bağdat'ta: Irak'ın Yeniden Sömürgeleştirilmesi,** Osman Akınhay (çev.), İstanbul, Agora Yayıncılık, 2003.

Allon, Yigal. **Shield of David: The Story of Israel's Armed Forces**, London, Random House, 1970.

Al-Nasrawi, Abbas. **Financing Economic Development in Iran. The Role of Oil in a Middle Eastern Economy,** New York, Praeger, 1967.

Amin, Samir ve Ali El Kenz**. Avrupa ve Arap Dünyası,** Kemal Ülker (çev.), İstanbul, Versus Kitapçılık, 2006.

Amin, Samir. **Liberal Virüs: Sürekli Savaş ve Dünyanın Amerikanlaştırılması,** Fikret Başkaya (ed.), İstanbul, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2004.

Amuzegar, Jahangir. **Technical Assistance in Theory and Practice: The Case of Iran,** New York, Praeger, 1966.

Anabtawi, Mundhir. **Arab Unity in Terms of Law,** The Hague, N. Nijhoff, 1963.

Antonius, George. **The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement**, Beirut, Khayats, 1961.

Antoun, Richard ve Iliya Harik (ed.). **Rural Politics and Social Change in the Middle East**, Bloomington (Indiana), Indiana University Press, 1972.

Aras, Bülent. **Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye,** İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1997.

Arasteh, A.Reza. **Education and Social Awakening in Iran, 1850-1968**, Leiden, E.J. Brill, 1969.

----------. **Man and Society in Iran**, Leiden, E.J. Brill, 1970.

Arı, Tayyar. **2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi,** İstanbul, Alfa Yayınları, 2002.

Asad, Muhammed. **The Principles of State and Government in Islam**, Berkeley (Calif.), University of California Press, 1961.

Assah, Ahmed. **The Miracle of the Desert Kingdom**, London, Johnson, 1969.

Atacan, Fulya, ed. **Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu,** İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2004.

Beckingham, Frazer Charles. **Atlas of the Arab World and the Middle East**, Amsterdam, Djambatan, 1960.

Avery, Peter. **Modern Iran**, London, E. Benn, 1965.

Baldwin B. George. **Planning and Development in Iran**, Baltimore, John Hopkins Press, 1967.

Balfour, Arthur James. **Speeches on Zionism**, London, Kraus Reprint Co., 1971.

Banani Amin. **The Modernization of Iran, 1921-1941**, Stanford (Calif.), Stanford University Press, 1961.

Bayat, Asef. **Sokak Siyaseti: İran'da Yoksul Halk Hareketleri,** Soner Torlak (çev.), İstanbul, Phoenix Yayıncılık, 2008.

----------. **Ortadoğu'da Maduniyet: Toplumsal Hareketler ve Siyaset,** Özgür Gökmen ve Seçil Deren (çev.), İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

Benedick, Richard Eliot. **Industrial Finance in Iran: A study of Financal Practice in an Underdeveloped Economy**, Boston (Mass.), Harvard University Press, 1964.

Berger, Morroe. **Bureaucracy and Society in Modern Egypt**, Princeton (N.J.), Princeton University Press, 1957.

Berger, Morroe. **The Arab World Today**, London, Weidenfeld and Nicolson, 1962.

----------. **The new metropolis in the Arab world**, Allied Publishers, New Delhi, 1963.

Betwich, Norman De Mattos. **Israel and Her Neighbours: A short Historical Geography**, London, Rider, 1955.

Binder, Leonard. **The Ideological Revolution in the Middle East**, London, J. Wiley and Sons, 1964.

----------. **Iran, Political Development in a Changing Society**, Berkeley (Calif.), University of California Press, 1962.

----------. **Politics in Lebanon**, New York, J. Wiley, 1966.

Bone, Alfred. **State and Economic in the Middle East**, London, Routledge and Kegan, 1955.

Brar, Harpal ve Ella Rule. **Ortadoğu ve Emperyalizm,** Evren Mardan (çev.), İstanbul, Papirüs Yayınevi, 2004.

Buber, Martin. **Israel and Paletsine: The History of an** Idea, London, East and West Library, 1952.

Carlos, Ilich Ramirez Sanchez. **Devrimci İslam,** Ankara, Simla Ongan Kocaoğlu, 2004.

Carmichael, Joel. **The Shaping of the Arabs: A Study in Ethnic Identity**, New York, MacMillan, 1967.

Charnay, Jean Paul. **Islamic Culture and Socio-Economic Change**, Leiden, Brill., 1971.

Chomsky, Noam. **Amerikan Müdahaleciliği,** Taylan Doğan ve Barış Zeren (çev.), İstanbul, Aram Yayıncılık, 2001.

----------. **Dünya Nereye Gidiyor?,** Taylan Doğan, Nuri Ersoy, Mehmet Kara ve Ali Kerem (çev.), İstanbul, Aram Yayıncılık, 2002.

Cook, A. Michael. **Studies in the Economic History of the Middle East from the Rise of Islam to the Present Days**, London, Oxford University Press, 1970.

Cooke, Hadley. **Challenge and Response in the Middle East: The Quest for Prosperity, 1919-1951**, New York, Harper and brothers, 1952.

Coulson, J. Noel. **History of Islamic law**, Edinburgh, Edingburgh University Press, 1964.

Daniel, Norman. **Islam and the West: The Making of an Image**, Edinburgh, University Press, 1964.

Dann, Uriel. **Iraq Under Kasem: A Political History, 1958-1963**, London, Pall Mall Press, 1969.

Dawn, C. Ernest. **From Ottomanism to Arabism: Essays on the Origins of Arab Nationalism**, Urbana, University of Illinois Press, 1973.

De Gaury, Gerald. **Three Kings in Baghdad: 1921-1958**, London, Hutchinson, 1961.

Demir, Abu Şehmuz. **Emperyalizm, Siyonizm ve Ortadoğu,** İstanbul, Eksen Yayıncılık, 2007.

Demirer, Yücel ve Sibel Özbudun, ed. **İsyanın Adı: Filistin, İntifada Kazanacak!,** Ütopya Yayınları, 2002.

Demographic Measures and Population Growth in Arab Countries, Cairo, Demographic Centre, 1970.

Dessaux, Nicolas, ed. **Irak'ta Sol Muhalefet,** Ahmet Aslan (çev.), İstanbul, Versus Kitap, 2007.

Dickson, R. P. Harold. **Kuwait and Her Neighbours**, London, G. Allen and Unwin, 1968.

----------. **The Arab of the Desert. A Glimpse into Badawin Life in Kuwait and Saudi Arabia**, London, G. Allen and Unwin, 1949.

Dirk, Sabine. **La Famille Musulmane Turque: Son Evolution au XIXe Siecle,** Paris, Mouton, 1969.

Dodd, H. Clement. **Politics and Government in Turkey**, Berkeley, University of California Press, 1969.

Eisenstadt, Samuel Noah. **Israeli Society**, New York, Weidenfeld and Nicolson, 1967.

----------. **The Absorption of Immigrants: A Comparative Study Based Mainly on the Jewish Community in Palestine and the State of Israel**, London, Routledge and Kegan Paul, 1954.

El Mallaki, Ragaci. **Economic Development and Regional Cooperation, Kuwait,** Chicago (Ill.), Chicago University Press, 1968.

Elkashef, R. Ahmet. **United States Policy Towards the Arab-Israeli Arms Race, 1950-1966**, Beirut, Palestine Liberation Organization, 1969.

Engels Friederich, **Doğanın Diyalektiği**, Arif Gelen (çev), Ankara, Sol Yayınları, 1996.

Esman, Milton J. ve Itamar Rabinovich. **Ortadoğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet,** Zafer Avşar (çev.), İstanbul, Avesta Yayıncılık, 2004.

Evron, Yair. **The Middle East: Nations, Superpowers and Wars**, New York, Praeger, 1973.

Fisher, Nettleton Sydney. **Social Forces in the Middle East**, İthaca (N.Y.), Cornell University Press, 1955.

----------. **The Military in the Middle East: Problems in Society and Government**, Colombus (Ohio), Ohio State University Press, 1963.

Fisher, William Bayner. **The Middle East: A Phisical, Social and Regional Geography**, London, Methuen and Company, 1950.

Fouskas, K Vassilis. **Balkanlar, Ortadoğu, Kafkasya,** Ali Çakıroğlu (çev.), İstanbul, Aykırı Yayınları, 2004.

Frey, Frederick Ward. **The Turkish Political Elite,** Cambridge (Mass.), MIT Press, 1965.

Galbraith, Peter. **Irak'ın Sonu Ulus Devletlerin Çöküşü Mü?**, Mehmet Murat İnceayan (çev.), İstanbul, Doğan Kitap, 2006.

Gerger, Haluk, Kürkçü Ertuğrul, Zarakolu Ragıp ve Demir Küçükaydın. **Büyük Ortadoğu Projesi ve Sosyalist Strateji,** İstanbul, Araf Yayıncılık, 2005.

Gibb, A. R. Hamilton. **Studies on the Civilization of Islam,** Boston (Mass.), Beaon Press, 1962.

Gibb, A. R. Hamilton ve Harold Bowen. **Islamic Society and the West: A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East**, London, Oxford University Press, 1950.

Glubb, Sir John Bagot. **The story of the Arab Legion**, London, Hodder and Stoughton, 1956.

Goiitein, Salomon Dob Frit. **A Mediterranean Society. The Jewish Communities of the Arab world as Portrayed in the Documents of Cairo Geniza**, Los Angeles (Calif.), University of California Press, 1967.

Grunebaum, G.E. von, ed. **Theology and Law in Islam**, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1970.

----------. **Classical Islam: A History, 600-2358**, Chicago, Aldine Publishing Company, 1970.

----------. **Modern Islam: The Search of Cultural Identity**, Berkeley, University of California Press, 1962.

----------. **Studies in Islamic Cultural History**, Menasha (Wisc.), American Anthropological Association, 1954.

Güvenç, Bozkurt. **İnsan ve Kültür,** İstanbul, Remzi Kitabevi, 1999.

Halevi Nadav ve Ruth Klinov-Malut. **The Economic Development of Israel**, Praeger, New York, 1968.

Halloum, Ribhi (Abu Firas), **Belgelerle Filistin: Dün, Bugün, Yarın**, Alan Yayıncılık, 1989.

Harris, L. George. **Egypt**, New Haven, Human Relations Area Files, 1957.

Hershlag, Zviyehuda. **Introduction to the Modern Economic History of the Middle East**, Leiden, E. J. Brill., 1964.

Himadeh, S. Raja. **The Fiscal System of Lebanon**, Beirut, Khayats, 1961.

Hitti, K. Philip. **The Arabs: A Short History**, Princeton (N.J.), Princeton University Press, 1943.

----------. **History of the Arabs: From the Earliest Times to the Present,** New York, MacMillan, 1951.

----------. **History of Syria, Including Lebanon and Palestine**, London, MacMillan, 1957.

Holt, Malcolm Peter. **Political and Social Change in Modern Egypt: Historical Studies from the Ottoman Conquest to the United Arab Republic**, London, Oxford University Press, 1968.

Hopkins, Harry. **The Unfinished Revolution of the Arab World,** London, Secker and Warburg, 1969.

Hourani, Albert. **Syria and Lebanon: A Political Essay**, London, Oxford University Press, 1946.

----------. **Minorities in the Arab World**, London, Oxford University Press, 1947.

----------. **Çağdaş Arap Düşüncesi,** Latif Boyacı ve Hüseyin Yılmaz (çev.), İstanbul, İnsan Yayınları, 1994.

----------. **Arap Halkları Tarihi,** Yavuz Alogan (çev.), İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.

Hourani, H. Albert ve Samuel M. Stern. **The Islamic City: A Colloquium**, Oxford, Bruno Cassirer, 1970.

Hyamson, M. Albert. **Palestine Under the Mandate, 1920-1946**, London, Methuen, 1950.

Ismael, Y. Tareq. **Governments and Politics of the Contempeorary Middle East.**, Georgetown, Irwin Dorsey, 1970.

İnsel, Ahmet. **Radikal İki Gazetesi**, 13.8.2006

Johnson, Paul. **Yahudi Tarihi,** Filiz Orman (çev.), İstanbul, Pozitif Yayıncılık, 2001.

Johnston, M. Charles. **The View from Steamer Point: Three Crucial Years in South Arabia**, New York, F.A. Praeger, 1965.

Kadi, S. Leila. **Arab Summit Conferences and the Palestine Problems (1936-1950), (1964-1966)**, Beirut, Palestine Liberation Organization, 1966.

Kanovsky, Eliyahn. **The Economic Impact of the Six-Days War: Israel, the Occupied Territories, Egypt, Jordan**, London, Pall Mall Press, 1971.

Kanovsky, Eliyahu. **The Economy of Israel Kibbutz,** Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 1966.

Kerr, Malcolm. **The Arab Cold War, 1958-1967: A study of Ideology in Politics**, London, Oxford University Press, 1965.

----------. **Islamic Reform: The Political and Legal Theories of Muhammad Abduh and Rashid Rıda**, London, Cambridge University Press, 1966.

Khadduri, Majid. **Political Trends in the Arab World: The Role of Ideas and Ideals in Politics**, Baltimore (Ma.), The Johns Hopkins Press, 1970.

Kimball, Lorenzo Kent, **The Changing Pattern of Political Power in Iraq, 1958 to 1971**, New York, Robert Speller and Sons, 1972.

Kirk, E. George. **Contemporary Arab Politics. A Concise History**, New York, F.A. Praeger, 1961.

Kraiheb, Oscar. **Government and Politics in Israel**, London, Allen and Unwin, 1961.

Lall, Arthur. **The United Nations and the Middle East Crisis, 1967**, New York, Columbia University Press, 1968.

Lambton, K. S. Ann. **Landlord and Peasant in Persia: A Study of Land Tenure and Land Revenue Administration**, London, Oxford University Pres, 1953.

Laqueur, S. Walter. **The Middle East in Transition. Studies in Contemporary History**, London, Routledge and Kegan Paul, 1958.

Leiben, Carl. **The Conflict of Traditionalism and Modernism in the Muslim Middle East**, Austin (Tex.), University of Texas Press, 1969.

Lenczowski, George. **United States Interests in the Middle East**, Washington D.C., American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1968.

Lenczowski, George. **Oil and State in the Middle East**, Ithaca (N.Y), Cornell University Press, 1962.

Lewis, Bernard. **Les Arabes Dans L'Histoire,** Neuchatel, La Baconniere, 1958.

----------. **Islam in History: Ideas, Men and Events in the Middle East,** London, Alcove Press, 1973.

----------. **ORTADOĞU: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi,** Selen Y. Kölay (çev.), İstanbul, Arkadaş Yayıncılık, 1995.

Lissam, Moshe. **Social Mobility in Israel Society**, Jerusalem, Israel University Press, 1969.

Litvinoff, Barnet. **To the House of their Fathers: A History of Zionism,** New York, F.A. Praeger, 1965.

Longrigg, H. Stephen. **Iraq, 1900 to 1950: A Political, Social and Economic History**, London, Oxford University Press, 1953.

Longrigg, H. Stephen. **Oil in the Middle East**, London, Oxford University Press, 1968.

Lutfiyya, Abdulla M. ve Charles W. Chruchill. **Readings in Arab Middle Eastern Societies and Cultures**, Mouton, The Hague, 1970.

Malinowski, Bronislaw. **Bilimsel Bir Kültür Teorisi**, Saadet Özen (çev), İstanbul, Kabakçı, 1993.

Marmorstein, Emile. **Heaven at Bay: The Jewish Kulturampf in the Holy Land,** London, Oxford University Press, 1969.

Marshall, Phil. **İran'da Devrim ve Karşı-Devrim,** Bernar Kutluğ (çev.), İstanbul, Z Yayınları, 1988.

Matras, Judah. **Social Change in Israel**, Chicago, Aldline Publications, 1965.

Matthews, D. Roderic ve Matta Akrawi. **Education in Arab Countries of the Near East**, Washington D.C., American Council on Education, 1949.

Mills, E. Arthur. **Private Entereprise in Lebanon**, Beirut, American University, 1959.

Musrey, G. Alfred. **An Arab Commun Market: A Study in Inter-arab Trade Relations, 1920-1967**, New York, Praeger, 1969.

Neguib, Mohammed. **Egypt's Destiny**, London, Collancz., 1965.

Nieuwenhuijze, Christoffel Anthonie Olivier van. **Social Stratification and the Middle East**, Leden, Brill, 1965.

Nuseibeh, Hazem Zaki. **The Ideas of Arab Nationalism**, Ithaca (N.Y.), Cornell University Press, 1956.

O'Ballance, Edgar. **Arab guerilla Power, 1967-1972**, London, Faber and Faber, 1974.

Özbek, Meral. **Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.

Parkes, James. **Whose land? A History of the Peoples of Palestine,** Hardmondsworth (Middlesex), Penguin, 1970.

Pappe Ilan, **Ortadoğu'yu Anlamak**, İstanbul, NTV yayınları, 2009.

Peretz, Don. **Israel and the Palestine Arabs**, Washington (D.C.), The Middle East Institute, 1958.

Petras, James ve Robin Eastman Abaya. **İsrail, Siyonizm ve Ortadoğu,** İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2007.

Politzer, Georges, **Felsefenin Temel İlkeleri**, Muzaffer Erdost (çev), Ankara, Sol Yayınları, 2004.

Polk, William Roe ve Richard L. Chambers. **Beginnings of Modernization in the Middle East: The Nineteenth Century**, Chicago, University of Chicago Press, 1968.

Price-Jones, David. **The Face of Defeat: Palestinian Refugees and Guerillas,** London, Weidenfeld and Nicholson, 1972.

Ramazini K. Rouhollah. **The Northern Tier: Afghanistan, Iran and Turkey**, New York, Toronto, London, Van Nostrand, 1966.

-----------. **The Persian Gulf. Iran's Role**, Charlottesville Va., University of Virginia Press, 1972.

Ronart, Stephan ve Nandy Ronart. **Consice Encyclopedia of Arabic Civilization,** Mouton, The Hague, 1970.

Roth, Cecil. **A Short History of the Jewish People**, Bridgeport Conn., Hartmore House, 1969.

Rustow, Dankwart Alexander. **Middle Eastern Political Systems**, Englewood Cliffs (N.J.), Prentice Hall, 1971.

Said, Edward W. **Oryantalizm**, Nezih Uzel (çev), İstanbul, İrfan Yayınevi, 1998.

----------. **Oslo'dan Irak'a ve Yol Haritası,** Murat Uyurkulak (çev.), İstanbul, Agora Kitaplığı, 2004.

----------. **Yersiz Yurtsuz,** Aylin Ülçer (çev.), İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.

Said Edward, **Culture and Imperialism**, Vintage, Cox and Wyman, 1994.

Said, Edward ve Daniel Barenboim. **Paralellikler ve Paradokslar,** Osman Akınhay (çev.), İstanbul, Agora Kitaplığı, 2002.

Sakar, Esat. **Filistin İşçi Hareketi,** Dr. Omar Muhebiş (çev.), İstanbul, Pele Sor Yayınları, 1991.

Saleh, Zaki. **Britain and Mesopotamia: A study in British Foreign Affairs**, Baghdat, Al-Ma'aref Press, 1966.

Satti, Zeennia. **Dünya Bülteni**, Nisan 2008.

Schoenman, Ralph. **Siyonizmin Gizli Tarihi,** Aydın Pesen (çev.), İstanbul, Kardelen Yayıncılık, 1988.

Sharabi, Hisham. **Governments and Politics of the Middle East in the Twentieth Century,** Princeton (N.J.), D. Van Nostrand, 1962.

Spector, Ivan. **The Soviet Union and the Muslim World**, Seattle, University of Washington Press, 1959.

Spira, Melford Eliott. **Kibbutz Venture in Utopia**, New York, Schocken Books, 1970.

Stevens, Richard P. **American Zionism and US Foreign Policy, 1942-1947,** Beirut, Institute for Palestine Studies, 1970.

Stocking, George W. **Middle East Oil: A Study in Political and Economic Controversy**, Nashville (Tenn.), Vanderbilt University Press, 1970.

Taylor, Alan R. **Prelude to Israel: An Analysis of Zionist Diploacy, 1897-1947**, New York, Philosophical Library, 1959.

Taylor, Alice. **Focus on the Middle East**, New York, Praeger, 1971.

Tylor, Edward B., ed. **Primitive Culture**, New York, Brentano's, 1924.

Ekonomi Politik Araştırma Merkezi, **Irak İşgalinin Perde Arkası**, Buket Dabancalı ve Alaz Pesen (çev.), İstanbul, Yordam Kitapçılık, 2003.

Thompson, Jack H. ve Robert D. Reishauer. **Modernization of the Arab World**, Princeton (N.J.), Van Nostrand, 1966.

Tutsch, Hans E. **Facets of Arab Nationalism**, Detroit (Mich.), Wayne State University Press, 1965.

Warriner, Doreen. **Land and Poverty in the Middle East**, London, Oxford University Press, 1948.

Watt, W. Montgomery. **Islamic Political Thought: The Basic Concepts,** Edinburgh, Edinburgh University Press, 1968.

----------. **What is Islam?** London, Longmans, 1968.

Wickwar, W. Hardy. **The Modernization of Administration in the Near East**, Beirut, Khayats, 1963.

Wilson, Sir Arnold Talbot. **The Persian Gulf: An Historical Sketch from the Earliest Times to the Beginning of the Twentieth Century**, London, G. Allen and Unwin., 1954.

Winder, R. Bayly. **Saudi Arabia in the Nineteenth Century**, London, St. Martin's Press, 1965.

Woodsmall, Ruth Frances. **Women and the New** East, Washington D.C., The Middle East Institute, 1960.

Yale, William. **The Near East: A Modern History**, Ann Arbor (Mich), University of Michigan Press, 1968.

Yavuz , **Dinler Tarihi Ansiklopedisi,** cilt 2, Gelişim yayınları,1976, s. 369

Young, T. Cuyler. **Near Eastern Culture and Society**, Princeton (N.J.), Princeton University Press, 1966.

Zabih, Sepher. **The Communist Movement in Iran**, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1966.